EROL ÜLKER

MÜTAREKE'NİN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DA DİRENİŞ VE SOL 1918-1920



SOSYAL TARİH YAYINLARI

MÜTAREKE'NİN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DA DİRENİŞ VE SOL – EROL ÜLKER

SOSYAL TARİH YAYINLARI

MÜTAREKE'NİN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DA DİRENİŞ VE SOL 1918-1920

EROL ÜLKER

SOSYAL
TARİH
YAYINLARI

© TÜSTAV İktisadi İşletmesi
Bu yapıtın telif hakları TÜSTAV İktisadi İşletmesine aittir,
izin alınmadan kullanılamaz.

Baskıya Hazırlık: Gönül Göner

İstanbul Temmuz 2020

ISBN: 978-605-4513-54-3

Sertifika No: 43438

TÜSTAV İktisadi İşletmesi
Meşrutiyet Mahallesi, Hacı Mansur Sokak
No: 10 A Blok Kat:3 No: 64 34363
Şişli-İstanbul
Tel: (+90) 212 237 98 92
http://www.tustav.org
e-posta: bilgi@tustav.org

Baskı ve cilt:
İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

Bu kitap 2019'da yaşama gözlerini yuman Feridun Kamil Gürgöz'ün
bağışıyla yayınlanmıştır.

MÜTAREKE'NİN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DA DİRENİŞ VE SOL 1918-1920

EROL ÜLKER

Erol Ülker Işık Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Başlıca akademik ilgi alanları arasında Osmanlı-Türkiye tarihi, milliyetçilik, sosyal hareketler ve emek tarihi yer almaktadır.

İÇİNDEKİLER

Sunu 7
Önsöz 9
Giriş 11
Sosyalistler 20
Komünistler 27
Sol ve İttihatçılar 33
Seçimler ve "Cephe Birliği" 39
Numan Usta 46
Karakol 55
Müdafaa-i Milliye 62
Vanlı Kazım 69
Hemşinli Mehmet 74
Mim-Mim 77
İstanbul'da Bir Komünist Hücre 81
Bir Yanıt 86
TSF ve Hüseyin Hilmi 96
İşçi Hareketi 102
Sonuç Yerine 110
Kaynakça 119

Sunu

Bu kitap, Erol Ülker'in 10 yılı aşkın süredir üzerinde çalıştığı bu dönemle ilgili doktora çalışmasını tamamlamasının ardından yayına hazırladığı ilk eseri. Umarım doktora çalışmasını da fazla gecikmeden okuyabiliriz.

Bu çalışmada Erol Ülker ülkemizde konusuyla ilgili BOA, TİTE ve TÜSTAV/Komintern arşivlerindeki belgeleri, İstanbul'u işgal eden devletlerin, yani İngiltere ve Fransa'nın arşiv belgeleriyle de bütünleyerek bize yepyeni ufuklar açan tezler ileri sürüyor. Elbette bu tezlerini temellendirirken konuyla ilgili geniş bibliyografik bilgilere de başvuruyor. Bir yandan prosopografik[1] yöntemden hareketle ilişki ağlarını oluştururken, öte yandan bugüne dek pek fazla ilişkilendirilendirilmemiş olgulardan hareketle 1918-1920 dönemi İstanbul'undaki direnişçi çevrelerin genel bir tablosunu çiziyor. İttihatçı milliyetçi çevreler ile sosyalistler ve komünistler arasındaki ittifak ve cephe arayışlarını örnekleyerek, bunun İstanbul'la sınırlı kalmayıp Bakü'ye kadar uzandığı görüşünü ileri sürüyor.

Elbette TSF'nin Edirne ve Eskişehir şubelerinin faaliyetleri, Eskişehir-Ankara arası ilişkilerde özellikler, Zonguldak'taki ve Samsun'daki gelişmeler, Hüseyin Hüsnü'nün şahsında gördüğümüz gibi Bakü-Ankara THİF bağları, THİF'in Mart 1922'de başlayan ikinci fa-

1 Siyasal veya toplumsal tarih araştırmalarında grup biyografisi olarak bilinen bir araştırma yaklaşımı.

aliyet döneminin neredeyse tamamını Komintern'in verdiği görevle Adana-Mersin'de geçiren Salih Hacıoğlu'nun bu kentlerde olduğu gibi başta Halep olmak üzere Suriye'ye yönelik çalışmaları, ayrıca Bakü ile Trabzon ve Erzurum arasında kurulmuş bağlantılar, bu bağlamda Süleyman Nuri'nin ve özellikle Salih Zeki'nin yeri ve rolü, Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın bölgeye yansımaları da ayrıntılı biçimde incelenmeyi bekliyor.

Çokdilli ve çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti araştırmaları bu özellikleri dikkate alan öncü çalışmalarla daha yeni yeni buluşabilmektedir. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye işçi ve sosyalist-komünist hareket tarihi konusunda son yıllardaki çalışmaların çoğalması ve çeşitlenmesi, önümüzdeki yıllarda bugüne dek genel kabul görmüş birçok tez ve görüşün de gözden geçirilmesini, zenginleştirilmesini kaçınılmaz olarak beraberinde getirecektir.

Kuruluşunun 100. yılında yapılan böylesi çalışmalar zengin tartışmaları beraberlerinde getirmekle, TKP'nin ülkemiz siyasal tarihindeki yerini ve rolünü de bir kez daha vurguluyor.

Erden Akbulut

Önsöz

Bu çalışma, Mütareke döneminin ilk yıllarında İstanbul'da sol hareketler ile direniş hareketi arasındaki ilişkileri konu alan ve daha önce yayınlamış olduğum bir grup yazıya dayanıyor. Aşağıda bunları sentezleyerek bir araya getirmeye gayret ettim, dolayısıyla kullandığım kaynakların ve öne sürdüğüm tezlerin önemlice bir kısmına daha önceki yazılarımda yer verilmişti. Yine de kendi iç tutarlılıklarına sahip olan ve birbirinden bağımsız olarak yazdığım bu makaleleri tek bir anlatıda toparlamak zannettiğim kadar kolay olmadı. Yakın zamanda 1918-1921 yılları arasında direniş hareketinin sol kanadına eğilecek daha geniş bir kitabı yayına hazır hale getirebilmeyi umuyorum. Bu çalışmanın (ve aslında şimdiye kadar sol hareketler ve işçi hareketleri üzerine yazdığım her şeyin) ilk taslağını okuyan, yorum ve önerileriyle katkıda bulunan Erden Akbulut'a çok teşekkür ederim. 2019 yılının sonunda hiç beklenmedik bir şekilde kaybettiğimiz ve 2020'nin ilk gününde toprağa verdiğimiz TÜSTAV emekçisi ve Yönetim Kurulu üyesi Bülent (Coşkungür) ağabeyi burada anmak isterim. Hayatta olmasını ve kitabın matbaadan çıktığını kendine has gür ve sakin sesiyle ilk onun haber vermesini isterdim.

İcadiye
Nisan 2020

Giriş

Rusya'da işçi-köylü-asker Sovyetlerinin Bolşeviklerin öncülüğünde iktidara gelmesiyle sonuçlanan Ekim Devrimi, yirminci yüzyılın en önemli toplumsal-tarihsel gelişmelerinden birisidir kuşkusuz. Bilindiği gibi Dünya Savaşı sürerken patlakveren devrim süreci, Rusya İmparatorluğu'nun çöküşüne ve savaştan çekilmesine yol açtı. Bu gelişme geçici olarak Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu için elverişli koşullar yarattı, ancak daha sonra bunlar da Avusturya-Macaristan ile birlikte Dünya Savaşı neticesinde çöken imparatorluklar arasında yer aldı. Sosyal-Demokratların kızıl Viyana'da yönetime ağırlıklarını koyduğu sıralarda, Almanya'da sosyal-demokratlardan ayrışan Spartakistler-komünistler Rusya'dakine benzer bir işçi sovyetleri hükümetinin kuruluşuna yönelik devrimci ayaklanma girişimine öncülük ettiler. Ocak 1919'da patlak veren Spartakist ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılmasından kısa bir süre sonra, Mart 1919'da Bela Kun liderliğindeki komünistler Macaristan'da bir sovyet hükümeti kurdular. Ancak Macar devrimci hükümeti Ağustos 1919'da Romanya ordusunun Budapeşte'yi işgaliyle son buldu.[2]

Bolşeviklerin umutlarını bağladığı Alman devrimi ve Macaristan Sovyet hükümetinin yenildiği sıralarda, yoğun bir iç savaş sürecinden geçen Rusya'nın güneyinde ve

2 Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan devrim süreçlerinin genel bir analizi için bak. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl. 1914-1991. Aşırılıklar Çağı*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996), s. 71-104.

doğusunda önemli gelişmeler yaşanıyordu. Nisan 1918'de Bakü'de Temmuz ayı sonlarına kadar varlığını devam ettirecek, Bakü Komünü olarak bilinen bir Sovyet hükümeti kuruldu.[3] Bakü aynı zamanda İran komünist hareketinin örgütlenmesi açısından önemli merkezlerinden biri haline geldi. Dünya Savaşı sırasında İran'ın büyük bir kısmı kuzeyde Rusya ve güneyde İngiltere işgali altındaydı. Mayıs 1917'de Bakü'de kurulan Adalet Partisi daha sonra İran'ın kuzeyindeki Gilan'da Mirza Küçük Han liderliğinde faaliyet gösteren Cengali isimli gerilla hareketiyle bağlantıya geçti.[4] Mayıs 1920'de Küçük Han Bolşeviklerin desteğiyle Eylül 1921'e kadar varlığını sürdürecek olan Gilan Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etti. Cengali hareketiyle ittifak geliştirmiş olan Adalet Partisi Haziran 1920'de Gilan sınırları içindeki Anzali isimli liman kentinde İran komünist hareketinin program ve hedeflerinin saptanmasına yönelik önemli bir kongre düzenledi ve Eylül 1920'de ismini İran Komünist Partisi (İKP) olarak değiştirdi. İran'lı komünist ve devrimci gruplar Eylül 1920 başlarında Bakü'de Komintern öncülüğünde gerçekleştirilen Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda önemli bir ağırlığa sahipti.[5]

---

3 Bakü Komünü hakkında bak. Ronald Grigor Suny, *Bakü Komünü, 1917-1918*, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2019).

4 İran'da bu dönemde sol hareketlerin gelişimi için bak. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, (Princeton ve New Jersey: Princeton University Press, 1982), s. 102-119. Taline Ter Minassian, *Komintern'in Seyyar Militanları* (İstanbul: Yordam Kitap 2019).

5 Bu önemli kurultay için bak. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 – Bakü)*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007).

Dünya Savaşı sonrasında İran-Azerbaycan ekseninde tüm bu gelişmeler yaşanırken, savaştan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu topraklarının dikkate değer bir bölümü, başkent İstanbul da dâhil olmak üzere İtilaf güçleri tarafından işgal edilmekteydi.[6] Başkent Kasım 1918 tarihinden itibaren fiilen işgal edildi. 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan askerî makamlarının şehrin yönetimine el koymasıyla birlikte işgal resmî bir nitelik kazandı. Ancak savaş boyunca İmparatorluğu tek elden yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) iktidardan düştüğü, başlıca liderlerinin ülkeyi terk ettiği bu konjonktürde İstanbul, Trakya ve Anadolu'da yerel direniş hareketleri ortaya çıktı.[7] Bu yerel hareketler bir süre sonra merkezîleşti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Nisan 1920'den itibaren faaliyete başladığı Ankara, direniş hareketinin başlıca merkezi haline geldi. Her ne kadar İTC Mütareke'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra resmî olarak ortadan kalkmış olsa da İttihatçılar direniş hareketinin örgütlenmesinde kilit roller oynadılar.[8]

Karakol Cemiyeti, Mütareke döneminin başlarında İttihatçı ilişkiler ağını bir arada tutarak direniş hareketi-

6 İşgal İstanbul'u hakkında bak. Nur Bilge Criss, *İsgal Altında İstanbul, 1918-1923*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008). Bu konuda yakın zamanda yayınlanmış bir çalışma için ayrıca bak. Ali Karayaka, *İşgal Altında İstanbul*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016).

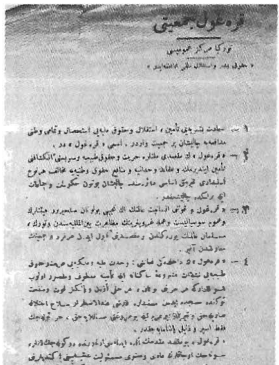
7 Yerel kongre süreçleri ve bunun millî mücadele üzerindeki etkileri için bak. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).

8 Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

nin ortaya çıkışında rol oynayan en önemli örgütlenmeydi. Bu teşkilâtın İttihatçı liderleri, Rusya'daki devrimci gelişmelerin etkisi altında olsa gerek, Karakol'un misyonunu ilkin "Avrupa Kapitalizm ve Emperyalizmi Aleyhine Asya İhtilâl-i Umumîsi" şeklinde tanımlamış, ancak daha sonra "Hukuk-ı Beşer ve İstiklâl-i Millîyi Muhafaza Eder" ifadesi tercih edilmiştir.[9] Yine de Karakol'un dikkate değer bir sol-radikal eğilime sahip olduğu vurgulanmalıdır. Cemiyet programının 3. maddesine göre, "'Karakol' kuvvetini insaniyet âleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının muzaheret-i beynelmilelinden ve Türk Müslüman âleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve cemiyetin muavenetinden alır."[10]

9 Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma," *Atatürk Dergisi*, 4/1, 2004, s. 36.

10 TİTE, 299/34, Karakol Cemiyeti Türkiye Merkez-i Umumisi – Hukuk-ı Beşer ve İstiklâl-i Millîyi Muhafaza Eder



Karakol Cemiyeti'ne ait program
Başlık: Karakol Cemiyeti Türkiye Merkez-i Umumisi.
"Hukuk-u Beşer ve İstiklal-i Milliye Muhafaza Eder"
Kaynak: TİTE, 299/34

Bu teşkilâtın nasıl ve ne zaman kurulduğuna dair bildiklerimizin çoğu, kimi Karakol üyelerinin anılarına ya da onlarla yapılan mülakatlara dayanmaktadır.[11] Bunların

11 Bu tip kaynaklar temelinde Karakol'u inceleyen önemli bir çalışma için bak. Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar: Karakol Cemiyeti, Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Yeşilordu Cemiyeti,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 3-50. Ayrıca bak. Musa Gürbüz, *Karakol Cemiyeti,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1987, özellikle s. 1-28. Tarık Zafer Tunaya'nın çalışması da önemli ölçüde Ahmet İdikut, Galip Vardar, Hasene Ilgaz, Cafer Tayyar (Eğilmez), Ali Rıza, Şükrü Oğuz (Yenibahçeli) ve Adnan Adıvar gibi Karakol Cemiyeti'yle ilişkili milliyetçilerle yaptığı mülakatlara dayanmaktadır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952,* (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952),

birçoğuna göre Kara Kemal, Karakol'un kuruluşunda rol oynayan en önemli İttihatçı liderler arasındadır. Kara Kemal Dünya Savaşı sırasında İTC'nin İstanbul örgütlenmesinin başlıca lideriydi.[12] Savaşın başlarında İstanbul'da iaşe işlerinin yönetiminde önemli roller üstlenmişti.[13] Sahip olduğu ekonomik ve siyasal nüfuz Kara Kemal'in Ağustos 1918'de İaşe Nazırı olarak tayin edilmesini mümkün hale getirdi.[14] Kara Kemal Ocak 1919'da savaş suçları nedeniyle yargılanmak üzere tutuklanan İttihatçılar arasındaydı.[15] Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne gönderildi.[16] Bundan sonra Karakol'un liderliğinde Kara Vasıf'ın

s. 520-523. Bu açıdan bir başka kaynak için bak. Hasene Ilgaz, "Milli Mücadele'de Varlığı Gizli Kalan Bir Cemiyet: Kara-kol Cemiyeti," *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1 Ocak 1981, no: 17, s. 13.

12 Kara Kemal hakkında bak. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 3: İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 408-411; Savaş Sertel ve Şahin Yedek, "İttihat ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal'in Hayatı ve Faaliyetleri." *Tarih Okulu Dergisi*, 2015, no: 24, s. 377-403.

13 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı," İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı. Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), s. 361-367. Bu konuda ayrıca bak. Mete Tunçay, *"Mesai" 1920 Halk Şûralar Fırkası Programı*, (Ankara: AÜSBF Yayını, 1972).

14 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeleri ve Kara Kemal Bey'in Yeri," (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), s. 20.

15 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş, 1918-1919*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), s. 128-132; Bünyamin Kocaoğlu, *Mütareke'de İttihatçılık. İttihat ve Terakki Partisi'nin Dağılması*, (İstanbul: Temel Yayınları, 2006), s. 216-217.

16 *A.g.e.*, s. 233-235.

ön plana çıktığı anlaşılıyor. Kara Vasıf, İaşe Nezareti'nde de çalışmış bir İttihatçı subaydı.[17] Kara Vasıf dışında, Kemalettin Sami, Galatalı Şevki, Sevkiyatçı Ali Rıza, Yenibahçeli Ömer Lütfi gibi birçok Karakol eylemcisi İttihatçı geçmişe sahip subaylardan oluşuyordu.[18] Bunların çoğu daha önce Teşkilât-ı Mahsusa/Umûr-u Şarkiye Dairesi'nde de faaliyet göstermişti. Hüsamettin Ertürk Umûr-u Şarkiye Dairesi'nin son başkanıydı. Ertürk anılarında bu teşkilâtın, Enver Paşa'nın emri üzerine Umum Âlem-i İslam İhtilâli Teşkilâtı adını alarak kendi liderliği altıda kurulduğunu ve faaliyetlerine devam ettiğini söyler.[19] Bunun, Karakol'dan farklı bir örgütlenme olduğunu ve kendisinin Karakol'a dâhil olmadığını iddia eder.[20] Ancak Ertürk'ün, Karakol'un Topkapı örgütlenmesinin lideri olduğunu belirten kaynaklar da vardır.[21]

---

17 Kara Vasıf'ın İaşe Nezareti'yle ilişkisi hakkında Ali İhsan Bey'in (İloğlu) 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesindeki açıklamalarına bakılabilir. Selma Ilıkan ve Faruk Ilıkan (der.), *Ankara İstiklâl Mahkemesi: Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davasına Ait Resmi Zabıtlar*, (İstanbul: Simurg Yayınları, 2005), s. 138. Aynı konu hakkında Kara Vasıf'ın ifadesi için bak. *a.g.e.*, s. 616. Bir diğer transliterasyon için bak. Erol Şadi Erdinç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları III: Ankara İstiklâl Mahkemesi ve Siyasî Yargılama* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018).

18 Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 125-133; Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 149-154.

19 Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 131.

20 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 150.

21 Yaşar Semiz ve Ömer Akdağ (der.), *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011), s. 61-62; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 520.

Karakol liderleri Anadolu hareketine katkılarının yanı sıra İstanbul'da bir direniş hareketinin örgütlenmesi sürecinde de rol aldı. Cemiyetin kadroları bu amaçla, daha sonra Müdafaa-i Milliye teşkilâtının çekirdeğini oluşturacak mahalle komitelerini kurmaya başladı. Elimizdeki kişisel anlatılara dayanan kaynaklar, İstanbul'un farklı semtlerinde direniş hareketine katılanların sosyal ve siyasal konumları hakkında kimi ipuçları vermektedir. Özellikle vurgulanan noktalardan biri, "münevver zümre"den gelen eğitimli kesimlerin mahalle komitelerinin örgütlenmesinde dikkate değer bir rol oynadıklarıdır.[22] Hüsamettin Ertürk anılarında direniş hareketine katılan asker ve sivil birçok kişinin ismini listeler.[23] Ertürk'e göre bu kesimler arasında önemli sayıda İttihatçı bulunmaktadır. Bunları direniş hareketine katılmaya iten başlıca dürtülerden biri, Ermeni tehcir ve katliamından sorumlu tutulma ve bu yüzden cezalandırılma kaygısıdır.[24] Aynı zamanda Karakol'un İttihatçı geçmişe sahip kadroları, fiilî işgal koşulları altında, İttihatçı olmayan kesimlerle ve siyasal çevrelerle daha geniş bir koalisyon arayışındaydı. Bu stratejinin yansımalarından biri Millî Kongre'nin kuruluşuysa diğeri Mütareke döneminde faaliyete geçen sosyalist ve komünist çevrelerle kurulan ilişkilerdi.

22 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Cilt*: 1, (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1975), s. 94-100.

23 Samih Nafiz Tansu (der.), *İki Devrin Perde Arkası. Anlatan: Emekli Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk (Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı)*, (İstanbul: Çınar Matbaası, 1969), s. 227-232; 236-241.

24 *A.g.e.*, s. 226.

Aşağıda ilk olarak sol İttihatçı çevrelerin sosyalist gruplarla ilişkilerini, bunların 1919 yılı sonlarında gerçekleşen seçimlere yönelik olarak kurmaya çalıştıkları sosyalist koalisyonu inceleyeceğim. Daha sonra, bu sol ittifakın başarısızlığa uğradığı sıralarda Karakol ile Bolşevikler arasında gelişen bağlantılara odaklanacağım ve bu sürecin İstanbul'da direniş hareketinin örgütlenmesi açısından yarattığı sonuçları ele alacağım. Bu bölümde vurgulanacak en önemli konu, Karakol ile Bolşevikler arasında ortaya çıkan temasa paralel olarak İstanbul'da İttihatçı, komünist ve sosyalist çevreler arasında gelişen yakınlaşma ve işbirliği süreci olacak. Ayrıca İstanbul'da, yaklaşık olarak 1920 yılı baharında, yani İstanbul resmî olarak işgal edildiği sıralarda, başta İttihatçılar ve komünistler olmak üzere farklı siyasal eğilimleri içeren geniş bir koalisyonun ortaya çıkmış olabileceğine işaret edeceğim. Bu koalisyonun İstanbul'un işgali sırasında kurulan bir cephe örgütlenmesi olarak ortaya çıktığını düşünüyorum ve bu görüşü ulaşabildiğim kaynaklarla desteklemeye çalışacağım. Bir diğer deyişle 1919 Ekim ve Kasım aylarında sosyalist partilerin seçimler için gerçekleştiremediğine benzer bir cephe girişiminin, farklı bir bağlamda 1920 baharında ortaya çıktığını ve bunun büyük olasılıkla Müdafaa-i Milliye (ya da Milli Müdafaa) olarak isimlendirildiğini öne süreceğim.

Sosyalistler

Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet dönemini başlatan 1908 Devrimi'nin hemen ardından işçiler arasında önemli bir grev ve örgütlenme dalgası ortaya çıkmış,[25] bu esnada sosyalist hareketler ciddi bir büyüme evresine girmiştir. Bu döneme kadar sol hareketlerin etkinlik alanı büyük oranda Bulgar ve Ermeni cemaatleriyle sınırlıyken, Anayasa Devrimi'nin ardından sosyalist hareketler Yahudi, Rum ve Müslüman kesimler içinde de etkinliklerini artırmıştır.[26] Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun ortaya çıkışı, İstanbul'da Bulgar "Dar" sosyalistlerinin etkisi altında Türkiye Sosyalist Merkezi'nin kuruluşu bu sürecin belli başlı dönüm noktaları olarak görülebilir.[27] 1910 yılının Eylül ayında İştirakçi

25 1908 grevleri için bak. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, no: 78, Güz 1998, s. 187-208. Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922). Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 293-294. Daha geniş bir dönem grevleri için bak. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 803-830.

26 Sosyalizmin gayrimüslim unsurlar arasındaki etkisi için bak. Mete Tunçay ve Eric Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1879-1923)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

27 Türkiye Sosyalist Merkezi hakkında bak. Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları. II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, (İstanbul: İstos Yayınları, 2018). Ayrıca bak. Stefo Benlisoy, Marangoz, Doğramacı ve Dülgerlerin "Aghios Pandeleimon' Cemiyeti ve eki Stefanos Papadopulos'tan Nikos Yanyos'a yazılmış mektup, *Beynelmilel İşçiler İttihadı* (İstanbul: İletişim yayınları, 2016), s. 199-215.

Hilmi olarak da bilinen Hüseyin Hilmi tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası sol hareketlerin Müslüman kesimler arasında da etkisini arttırdığını göstermektedir.[28]

Mütareke dönemi sosyalist hareket açısından yeni bir canlanmaya tanıklık etmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminin başlarında kurulan sosyalist parti ve gruplar, Temmuz 1913'te gerçekleşen Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından ortaya çıkan otoriter siyasal atmosferde varlıklarını sürdürememiş, sosyalistler ancak Dünya Savaşı sona erdikten ve Ocak 1913'ten beri İmparatorluğu tek elden yönetmekte olan İTC iktidardan düştükten sonra bir yeniden örgütlenme sürecine girebilmiştir. Örneğin, Stefo Benlisoy'un *İstanbul'un Irgatları* başlıklı önemli çalışmasında gösterdiği gibi, Toplumsal Araştırmalar Grubu [İçtimaî Tetebbuat Grubu] ve bununla yakından ilintili Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'nın[29] hayatta kalan kimi kadroları, Mayıs 1920'de üyelerinin önemlice bir kısmı Rumlardan oluşan Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın kuruluşunda önemli rol oynamıştır.[30]

Mütareke döneminde sosyalist hareket şehrin Müslüman kesimleri arasında da önemli bir etkinlik kazanmış-

28 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 278-293; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I, 1908-1925*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 44-57.

29 Orhan Silier, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü," *Tarih ve Toplum*, sayı: 79, (Temmuz 1990), s. 24-30.

30 Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları*, s.179

tır.[31] 1918 yılı sonlarında Dr. Hasan Rıza'nın liderliğinde kurulan Sosyal Demokrat Fırka (SDF), bu dönemde ortaya çıkan ilk sol partiler arasındadır.[32] İştirakçi Hilmi de Mütareke döneminin ilk aylarında yeniden sosyalist bir figür olarak siyasete döner. Hilmi Temmuz 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa suikastı bahanesiyle İttihat ve Terakki hükümeti tarafından sürgüne gönderilen muhaliflerden biridir.[33] Hilmi ancak İttihat ve Terakki 1. Dünya Savaşı'nın sonunda iktidardan düştükten sonra İstanbul'a dönebilmiş ve Şubat 1919'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı bu defa Türkiye Sosyalist Fırkası ismi altında canlandırmıştır.[34]

---

31 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 67-86; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı*, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969), s. 242-293

32 SDF'nin kuruluşuna ilişkin olarak bak. "Sosyal Demokrat Fırkası," *İleri*, 21 Aralık 1918, s. 3. Ayrıca bak. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 79-83; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2: Mütareke Dönemi, 1918-1922*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 237-241

33 Paul Dumont, "*Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul pendant l'Occupation*," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, (Istanbul: ISIS, 1997), s. 280. Hüseyin Hilmi'nin İkinci Meşrutiyet dönemindeki siyasal faaliyetleri için bak. Mehmet Ö. Alkan, "Bir İttihat Terakki Muhalifi Olarak Liberal Sosyalist Hilmi," *Tarih ve Toplum*, no: 81, Eylül 1990, s. 41-47.

34 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2: Mütareke Dönemi, 1918-1922*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 396-430. Hüseyin Hilmi 8 Şubat 1919'da 11 Şubat'ta gerçekleşecek toplantı için çağrı yapmıştır. "Menfi ve Sosyalist Arkadaşlara," *İleri*, 8 Şubat 1919, s. 3. TSF'nin kuruluşu 10 Mart 1919'da duyurulmuştur. "Türkiye Sosyalist Fırkası," *İleri*, 10 Mart 1919, s. 4.



SDF Başkanı Dr. Hasan Rıza
Kaynak: TÜSTAV Görsel/İşitsel Arşiv Fonu

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) Mütareke'nin ardından İstanbul'da ortaya çıkan bir diğer önemli sosyalist partidir.[35]. Bu grubun kökenleri Dünya Savaşı sırasında Osmanlı hükümeti tarafından eğitim görmek üzere Almanya'ya gönderilen çok sayıda genç işçi ve öğrenciye dayanır.[36] Berlin'de yoğunlaşan

35 TİÇSF hakkında bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926. 1. Cilt 1919 – 1923*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012), s. 13-66.

36 Affan Hikmet, "Türkiye Komünist Partisi Milli Azadlık Savaşı Devrinde," Erden Akbulut (haz.) *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, (İs-

bu grup içindeki kimi unsurlar, Alman sosyal demokrasisinin ve burada ortaya çıkan devrimci çalkantıların etkisi altında giderek radikalleşirler.[37] Türk Kulübü'nün yönetimini ele geçirdikten sonra önce Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni daha sonra da İşçi Derneği'ni oluşturarak Mayıs 1919'da *Kurtuluş* dergisini yayınlamaya başlarlar.[38] *Türkiyeli Spartakistler* olarak da anılan bu grup çok geçmeden ülkeye döner, Eylül 1919'da İstanbul'da Şefik Hüsnü'nün de kendilerine katılmasıyla birlikte TİÇSF'nin kuruluşu için hükümete başvurur ve Ekim

---

tanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006), s. 21. Dimitır Şişmanov'a göre, Almanya'ya gönderilenlerin sayısı yaklaşık 3.000'dir. *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi (1908-1965)*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1990), s. 71. [Baytar] Ali Cevdet ise, Fahri müstearıyla yazdığı bir raporda bu sayıyı 4.000 olarak verir. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 173.

37 Stefo Benlisoy," Türkiyeli Spartakistler ve *Kurtuluş* Dergisi", Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora ve Murat Koraltürk (der.) *Metę Tunçay'a Armağan*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 462-466.

38 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 711-715. Bu derginin dilce sadeleştirilmiş tüm sayıları için Rasih Nuri İleri (haz.), *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-Şubat 1920. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Organı*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2007). Öte yandan Türkiye İşçi Derneği İstanbul'da resmi olarak 12 Aralık 1919 tarihinde (Cuma günü) kurulmuştur. 14 Aralık'ta "... derneğin ilk idare heyeti de intihap olunmuştur. Reisliğe İmalat-ı Harbiye müesseseleri usta başlarından Süleyman ve Seyr-i Sefain usta başlarından Ömer Ahmet yoldaşlar, kasadarlığa, Seyr-i Sefain motorcu ustalarından Süleyman yoldaş, kâtipliklere Ömer Şaban ve Ali Mustafa yoldaşlar ve iki azalığa da Tesisat-ı Sınaiye mütehassıslarından Hasan Memduh ve Seyr-i Sefain usta başlarından Hasan Nuri yoldaşlar intihap ve tayin olunmuşlardır." "Türkiye İşçi Derneği," *İfham*, 15 Aralık 1919.

1919'dan itibaren *Kurtuluş* dergisini İstanbul'da yayımlamaya başlar.[39]

Şefik Hüsnü Türkiyeli Spartakistler grubuna İstanbul'da dâhil olur. Onun politik geçmişi, TİÇSF'nin sosyalist hareketle Berlin'de tanışan birçok kurucusundan oldukça farklıdır. Selanik'te doğan Şefik Hüsnü Paris'te tıp eğitimi alır ve orada İşçi Enternasyonali – Fransa Seksiyonu etkisi altında politikleşir (*Section Française de l'Internationale Ouvrière*).[40] Balkan Savaşı ve Dünya Savaşı sırasında askerî hekim olarak görev yaptıktan sonra Mütareke'nin ardından sivil hayata geçer ve İstanbul'da kendi muayenehanesini açar.[41] Bu sıralarda TİÇSF'nin ilk parti başkanı olacak olan ressam Namık İsmail'den bir davet alarak İstanbul'da bu partiyi kuracak sosyalist grupla tanışır.[42] Parti genel sekreteri olarak görev yapan

39 George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, (Stanford: Hoover Institution Publication, 1967), s. 41 [Türkçesi: *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çeviren: Enis Yedek, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 54] Bu grubun *Spartakist* olarak anılmasının nedenleri hakkındaki literatür için bak. Stefo Benlisoy, *Türkiyeli Spartakistler*, s. 464. TİÇSF için ayrıca bak. Tarık Zafer Tunaya, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2*, s. 482-499.

40 Paul Dumont, "Aux Origines du Mouvement Communiste Turc. Le Groupe "Clarté" d'Istanbul," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, (İstanbul: ISIS, 1997), s. 206. Şefik Hüsnü'nün aile ve eğitim geçmişi hakkında bak. Erden Akbulut (der.), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer. Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010), s. 9-12.

41 *A.g.e.*, s. 12-13.

42 Rasih Nuri İleri (ed.), *40'lı Yıllar-5: "İfşa Ediyorum": Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık, Kazım Alöç; Savcı Konuştu, Söz Sanığındır, Mihri Belli*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006), s. 33.

ve daha sonra Türkiye komünist hareketinin en önde gelen isimlerinden biri olacak olan Şefik Hüsnü'nün 1922 yılında yazdığı bir rapora göre, TİÇSF'nin bu dönemde çoğunluğu işçilerden oluşan yaklaşık 1.200 üyesi vardır.[43]

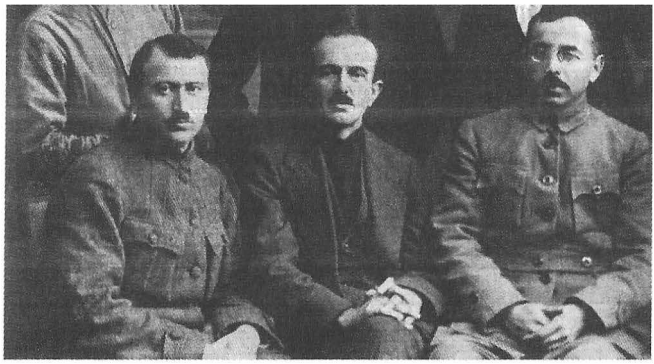


Dr. Şefik Hüsnü Deymer
Kaynak: TÜSTAV Görsel-İşitsel Arşiv Fonu
Rasih Nuri İleri Arşiv Fonu

43 "Türkiye Hakkında Rapor", Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 176

TSF ve TİÇSF'nin İstanbul'da faaliyete başladığı Mütareke döneminin bu ilk safhası, komünist hareketin gelişimi açısından da önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Dünya Savaşı'nın sonunda Rusya'nın farklı bölgelerinde çok sayıda Müslüman-Türk savaş esiri bulunmaktadır.[44] Her ne kadar söz konusu savaş esirleri hakkında bildiklerimiz sınırlı olsa da, bunların bir kısmının 1917 Ekim Devrimi'nin yarattığı bağlamda ve Bolşevik propagandanın etkisi altında radikalleştiği anlaşılıyor. İç Savaş sırasında Kızıl Ordu saflarında yer alan savaş esirlerinin bir bölümü Kafkasya ve civarında faaliyet göstermiştir. Bunlar Osmanlı topraklarına geri döndüklerinde veya örgütlü olarak gönderildiklerinde komünist hareketin ilk nüvelerini oluşturmuş, Anadolu'nun belli başlı şehirlerinde ve İstanbul'da komünist çevreler meydana getirmiştir. Mustafa Suphi hiç şüphesiz bu sürecin en önemli aktörlerinden biridir.

44 Bu sayı Akdes Nimet Kurat'a göre 60 bin civarındadır, *Türkiye ve Rusya*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), s. 440-441; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), s. 42-43.



Mustafa Suphi (sağ) Ethem Nejat (orta) İsmail Hakkı (sol)
Kaynak: TÜSTAV Görsel/İşitsel Arşiv Fonu

Mustafa Suphi kuruluşunun ilk safhalarından itibaren Türkiye komünist hareketinin en önemli lideri olarak karşımıza çıkar.[45] Mustafa Suphi komünizmle ve Bolşeviklerle tanışmadan önce bir İTC muhalifidir ve bu nedenle Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra Sinop'a sürgüne gider. 1914 yılında Rusya'ya kaçar, burada Bolşeviklere katılır, devrimden sonra Moskova'da *Yeni Dünya* gazetesini yayınlamaya başlar. Mustafa Suphi Temmuz 1918'de Türk Sol Sosyalistleri Konferansı'nın düzenlenmesine öncülük eder.[46] Bolşeviklere bağlı Müslüman Komiserliği'nin Moskova'daki binasında top-

45 Emel Akal, "Mustafa Suphi," Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 8: Sol*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 138-164.

46 George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, s. 54; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 50-59.

lanan bu konferansta Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın (TKT) temelleri atılır.[47] George Harris'e göre Müslüman Komiserliği'nin kuruluşuna öncülük eden, bu konuda Şerif Manatov'u ikna eden Stalin'dir.[48] Paul Dumont, Manatov'un 1917 yılı sonlarına kadar Başkurt ulusal hareketi içinde sağ kanadın liderleri arasında olduğunu not eder[49]. Ancak Manatov Şubat 1918'de Mulla-Nur Vahitov ile Müslüman Komiserliği'nde çalışmaktadır.[50] Vahitov, Sultan Galiyev'le birlikte Müslüman Komiserliği'ne liderlik eden Tatar bir devrimcidir.[51] Ancak Mustafa Suphi'yi komiserliğe tanıtan Manatov olur.[52]

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi'nin liderlik ettiği Türkiye Komünist Teşkilâtı (TKT), Rusya'da patlak veren Ekim Devrimi'nin yarattığı özgün bağlamda bizzat Bolşeviklerin desteğiyle Moskova'da ortaya çıkmış, daha sonra faaliyet merkezini sırasıyla Kırım, Odesa, Taşkent ve nihayet Bakü'ye taşımıştır.[53] Mütareke döneminde

47 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 51

48 George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, s. 53.

49 Şerif Manatov'un bu faaliyetlerine ilişkin ayrıca bak. Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012) s. 158-159.

50 Paul Dumont, Bolchevisme et Orient, s. 230, dipnot: 23

51 *A.g.e.*, s. 229-233.

52 *A.g.e.*, s. 230. Bu konuda bak. Şerif Manatov, "Mustafa Subhi Beş Sene Evvel Moskova'da," Burhan Tuğsavul (der.) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları, 28-29 Ocak 1921'i Unutma*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 38-40.

53 TKT'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bak. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*; Mete Tunçay,

İstanbul'da ortaya çıkan komünist çevrelerden biri olan Türk Komünist (Bolşevik) Grubu (TKBG) ya da Partisi, TKT ile yakın bağlara sahiptir.[54] TKBG'nin liderliğini büyük oranda TKT tarafından yollanan ve 1919 yılı ortalarında 12 kişilik bir merkez etrafında faaliyete başlayan kadrolar teşkil etmiştir.[55]

TKBG'nin kimi üyeleri daha önce Mustafa Suphi gibi İTC muhalifleri arasındadır.[56] Bunlar arasından Bombacı lakabıyla anılan İsmet Lütfü'nün babası Zeki Paşa,[57] 1919 yılında savaş suçları nedeniyle İttihat-

---

Türkiye'de Sol Akımlar I, s. 326-345; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967), s. 200-267; George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, s. 50-67; Paul Dumont, Bolchevisme et Orient, s. 223-258.

54 Bu konudaki belgeler için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 20-43.

55 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 20-21. Bu grubun faaliyetleri için ayrıca bak. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 101-103; Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, (İstanbul: İleri Yayınları, 2014), s. 23-31.

56 Bir Fransız raporuna göre, İsmet Lütfü, Cevdet Ali ve Bosnalı Ethem gibi Mustafa Suphi'nin ilk yol arkadaşları, Damat Ferit ve Ali Kemal gibi simaların da dâhil olduğu liberal çevrelerdendir. AMAE, Série E, Levant, Turquie, 1918-1929, vol: 95, carton: 308, dossier: 1, s. 69. Manatov da Bosnalı Ethem'den bahseder ve onun İslam Komiserliği'ni ilk ziyaretinde Mustafa Suphi'ye eşlik ettiğini ifade eder. Şerif Manatov, "Mustafa Subhi Beş Sene Evvel Moskova'da," s. 38.

57 "Muhterem Suphi Yoldaş," TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 2, Klasör No: 2_36, Belge No: 468-470, 15 Haziran 1920. Bu belgeler Banu İşlet ve Cemile Moralıoğlu Kesim (der.) tarafından *Haziran-Eylül 1920. Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı* isimli önemli çalışmada yayınlandı (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2018), s. 143-148.

çıları yargılayan askeri mahkemeye başkanlık eder.[58] İsmet Lütfü 1914 yılında Sinop'tan kaçan siyasî sürgünler arasında yer almıştır.[59] İsmet Lütfü ve Mustafa Suphi'yle birlikte, bir başka İTC muhalifi olan Ahmet Bedevi (Kuran) da bu grupta yer alır.[60] İsmet Lütfü bir süre Rusya'da Mustafa Suphi ile çalıştıktan sonra İstanbul'a döner, [61] burada Ahmet Bedevi ve Cevdet Ali gibi isimlerle birlikte komünist grubun önde gelen kadroları arasındadır.[62] Cevdet Ali Rusya'da bulunan savaş esirlerindendir. Mustafa Suphi'nin başkanlık yaptığı 1918'deki Türk Sol Sosyalistleri Konferansı'nda o da başkan yardımcılığına seçilmiş,[63] o sıralarda Kazan'da bir Türk Kızıl Bölüğü'nün kurulmasına da öncülük etmiştir,[64] daha sonra İsmet Lütfü'yle birlikte

58 Vahakn N. Dadrian, "İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'sinde Ermeni Soykırımı Konusunda Görülen Davalar ve Verilen Kararlar," Vahakn N. Dadrian ve Taner Akçam. *Tehcir ve Taktil. Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları. İttihat ve Terakki'nin Yargılanması.* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 69; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I*, s. 175.

59 TİTE, 60/55, 5 Mayıs 1923. Bu kaçış hakkında bir anlatı için bak. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1956), s. 549-551. Ayrıca bak. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 11-14.

60 *A.g.e.*, s. 12.

61 TİTE, 60/55, 5 Mayıs 1923.

62 "Muhterem Suphi Yoldaş," TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 2, Klasör No: 2_36, Belge No: 470, 15 Haziran 1920.

63 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 55.

64 *A.g.e.*, s. 62-63.

İstanbul'a gelerek buradaki komünist öbeğin faaliyetlerine katılmıştır.[65]

Görüldüğü gibi TKBG'nin İstanbul'daki üyeleri arasında Rusya'dan gelen subaylar ve savaş esirleri önemli bir yer tutmaktadır.[66] Bu grubun İstanbul'daki faaliyetleri hakkında, birçoğu Mete Tunçay ve Erden Akbulut tarafından yayınlanan Komintern belgeleri sayesinde oldukça ayrıntılı bilgiye sahibiz. Mevcut kaynaklar, İstanbul'daki komünist çevrenin 1919 yılı içinde TSF ile ilişkilenmiş olduğuna,[67] grup üyelerinden birinin (Ahmet Bedevi'nin) TSF merkez komitesine girdiğine,[68] bu bağlantının 1920 yılına taşındığına ve bu dönemde TKBG'nin TSF'nin yönetimini ele geçirme niyeti olduğuna işaret ediyor.[69]

---

65 *A.g.e.*

66 İsmet Lütfü'nün İstanbul'a ulaştıktan sonra, Rusya'da tanıştığı Yüzbaşı Zeki, Binbaşı Cevdet, ve İhtiyat Levazımı Yekta gibi bir grup zabitanla çalışmaya başladığı rapor edilmektedir. TİTE, 60/55, 5 Mayıs 1923.

67 Bu konudaki önemli kaynaklardan biri Ağustos 1919'da, Rusya'da komünist harekete katılmış bir savaş esiri olan ve kurye olarak görev yapan Nihat Nusret'in imzasını taşıyan Mustafa Fazıl'ın (Çun) kaleme aldığını belirttiği rapordur. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 41-43. İlginç bir şekilde Nihat Nusret TSF'den "Dersaadet'te komünist teşkilâtı" olarak bahsetmektedir.

68 TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 24, Klasör No: 31_36, Belge No: 88-90.

69 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 23.

Sol ve İttihatçılar

TKBG üyelerinin aynı zamanda İttihatçı unsurlarla da temas sağladığına dair ipuçlarına sahibiz. Örneğin, TKBG adına yazılan ve bu grubun İstanbul'daki faaliyetleri hakkında Üçüncü Enternasyonal Propaganda Şubesini, Rusya ve Ukrayna Komünist Bolşevik Partileri'ni bilgilendirmeyi amaçlayan bir rapor, İttihatçılarla olan bir anlaşmaya atıfta bulunmaktadır.[70] Raporun yazarı, Kuvva-i Milliye'nin İttihatçı kökenlerine dikkat çekerek bu harekete karşı oldukça eleştirel yorumlarda bulunurken aynı zamanda şunu ekler: "Kuvva-i Milliyeciler ile olan temasımız bir anlaşmadan ibaret olup hiç bir vakitte birlikte çalışabilmek derecesine geçmedik". Sözü edilen anlaşmanın muhtevasına atıf yapılmıyor. Raporun yazıldığı tarih hakkında da not düşülmemiş. Ancak TKBG'nin İttihatçı kesimlerle ve bunların örgütlediği direniş hareketiyle ilişkiye geçmiş olması hayli muhtemel. İstanbul'da sosyalist ve komünist hareketin canlanmakta olduğu sıralarda, İttihatçılar arasında da dikkate değer bir sol-radikal yönelim ortaya çıkmaktaydı. Yukarıda bahsedildiği gibi, Mütareke döneminin başlarında İttihatçı liderler tarafından kurulan Karakol Cemiyeti, İstanbul'da bir yeraltı direniş hareketinin ortaya çıkması için atılan

70 TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 24, Klasör No: 31_36, Belge No: 88-90.

en önemli adımlardan biriydi ve bu teşkilâtın programı önemli ölçüde "sol" bir içeriğe sahipti.

Osmanlı makamları tarafından 1919 yılının ilk yarısında yazılan bir grup rapor, İttihatçılar arasındaki radikalleşmenin yalnızca Karakol Cemiyeti'yle sınırlı bir eğilim olmadığını göstermektedir.[71] 10 Mayıs 1919 tarihli bir rapora göre Rusya'da Kafkas cihetlerinde bulunmuş, Enver ve kardeşi Nuri Paşa'ya yakın bir grup zabitan, Osmanlı topraklarına döndükten sonra Bolşevizm propagandasına başlamıştır. Aynı dosya içindeki kimi raporlarda, muvazzaf ve ihtiyat zabitlerinden oluşan grubun İzmir ve Bursa gibi şehirlerde faaliyette bulunduğu ve merkezinin İstanbul'da olduğu belirtilmektedir. Görünen o ki grubun İstanbul'da bulunan üyeleri, 1918 yılı sonlarında Dr. Hasan Rıza liderliğinde kurulan Sosyal Demokrat Fırka (SDF) ile bağlantı halindedir.[72]

SDF, Mütareke döneminin başlarında ortaya çıkan sol ve devrimci hareketler arasındaki girift ilişkileri göstermesi açısından son derece ilginç bir örnek olarak kar-

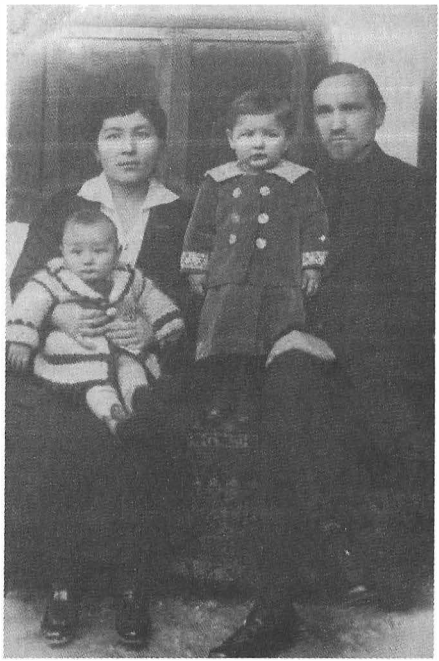
71 Söz konusu dosyalar BOA, DH.KMS, 52-4/35, 1338.M.3, künyeli dosyada toplanmıştır.

72 "Polis Müdiriyet-i Umumiyesi'ne Tezkire," 11 Mayıs 1919; "Vali Gümülcineli İsmail" imzasıyla, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e gönderilen 7 Mayıs tarihli notta, Dr. Ali Rıza'dan bahsedilmiş, ancak Dahiliye Nazırından "Hüdavendigâr Valisi İsmail Beyefendiye" gönderilen 10 Mayıs tarihli şifrede bunun Dr. Ali Rıza değil Dr. Hasan Rıza olduğu belirtilmiştir. BOA, DH.KMS, 52-4/35, 1338.M.3. Söz konusu belgelerin bir değerlendirmesi için bak. Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, s. 109-112. Yılmaz bahsi geçen Hasan Rıza'nın SDF genel başkanı Hasan Rıza olduğunu vurgulamaktadır.

şımızda duruyor. Mustafa Suphi liderliğindeki hareketle bağlantılı olarak 1920 yazının başlarında Anadolu'da ortaya çıkan (Hafî) Türkiye Komünist Partisi ve daha sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın önemli simalarından biri olacak Ziynetullah Nevşirvanov bu dönemde SDF üyesidir.[73] Nevşirvanov, Ocak 1923'te, Mustafa Suphi ile birlikte katledilen Ethem Nejat'ın ardından kaleme aldığı kısa bir yazıda, SDF içinde azınlıkta da olsa "içtimaî inkılâba ve amele menafiine hadim" bir eğilim olduğundan bahseder.[74]

73 Nevşirvanov'un Hafî TKP'ye üyeliği için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007) s. 83; THİF ile ilişkileri için bkz. *a.g.e.*, s. 96-98

74 Zenon – Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş," Burhan Tuğsavul (haz.) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları. 28-29 Ocak 1921'i Unutma*, (İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, 2004), s. 113.



Cemile Nevşirvanova ve Ziynetullah Nevşirvanov
Kaynak: TÜSTAV Görsel/İşitsel Arşiv Fonu

SDF içindeki radikal eğilimlere dair bir başka kaynak, THİF'nin oluşum ve faaliyetleri hakkında 1921 yılı başlarında III. Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne gönderilen bir rapordur.[75] Burada SDF'nin Şerif Manatov ile bağlantısına gönderme yapılmaktadır. Yuka-

75 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 147-158.

rıda not edildiği gibi Manatov, Mulla-Nur Vahitov'la birlikte Bolşevik Partisi'nin Müslüman Komiserliği'nde çalışmış,[76] Mustafa Suphi'nin bu büro ile ilişkilenmesinde rol almıştır. [77] TKT'nin kuruluş sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Temmuz 1918'deki Türk Sol Sosyalistler Konferansı, Moskova'daki Merkezî Müslüman Komiserliği'nin ev sahipliğinde toplanmıştır.[78] Bahsi geçen rapor, Manatov'un 1919 yazında İstanbul'a geldiğini ve Bolşevik propaganda yaptığı gerekçesiyle Fransızlar tarafından tutuklandığını belirtir. Manatov, SDF yönetimindeki gizli bir komite ve partisiz sosyalistler tarafından hapisten kaçırılır.[79] Manatov, daha sonra, İttihatçıları da içeren Yeşil Ordu Cemiyeti'nde yer almış ve ardından Ziynetullah Nevşirvanov ile birlikte THİF'nin kurucu kadrolarından biri olmuştur.

SDF'nin karmaşık yapı ve ilişkilerini çözümleyebilmek için çok daha fazla belge ve kaynağa ihtiyacımız olsa da, bu örgütlenmenin Mütareke döneminin başlarında daha geniş bir çevreyle temas halinde olduğu anlaşılıyor. Bu, istisnaî bir durum olmaktan ziyade genel olarak dönemin politik bağlamını yansıtmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi komünist çevreler yalnızca SDF ile değil, aynı zamanda TSF ile de ilişkilenmiştir. Bu esnada TKBG

76 Paul Dumont, Bolchevisme et Orient, s. 230.

77 Şerif Manatov, "Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da," s. 38-40.

78 George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, s. 54; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu*, s. 50-59.

79 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 149-150.

İstanbul'da örgütlenmeye başlanan direniş hareketiyle temas kurmuş, elimizdeki bir belgeye göre grup üyelerinden "İsmet Yoldaş" İttihatçı çevrelere yakın bir kuruluş olan Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Merkez-i Umumi'sinde üye olarak yer almıştır.[80]

80 TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 24, Klasör No: 31_36, Belge No: 88-90. Bu cemiyet hakkında bak. Serkan Erdal, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no: 19 (1), 2015; Ersoy Zengin, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri," *Belgi*, Sayı: 13, Kış 2017/1, s. 450.

Seçimler ve "Cephe Birliği"

1919 yılı içinde İstanbul'da ortaya çıkan bu karmaşık ve fiilî ilişkiler ağı TİÇSF'ye kadar uzanmıştır. Bu parti, işçilerin ve sosyalistlerin Aralık 1919'da gerçekleşecek seçimlere ortak adaylarla katılması konusunda önemli girişimlerde bulunmuştur.[81] Bu amaçla 24 Ekim 1919'da çok sayıda işçi ve sosyalist, TİÇSF'nin çağrısına uyarak Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda yapılan toplantıya katılmıştır. TİÇSF ile birlikte, Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'nden Tersane Fabrikası ve Seyr-i Sefain fabrikası işçilerine, mavnacılara ve hamallar cemiyetine kadar uzanan geniş bir kesim bu toplantıda temsil edilmiştir.[82] Ayrıca bir SDF temsilcisi toplantıda hazır bulunmuş ve yaptığı kısa bir konuşmayla başarı dileklerini iletmiştir.[83] Toplantıda sosyalistlerin ve işçilerin birliğine yapılan vurgunun yanı sıra, mevcut iki dereceli seçim sisteminin yarattığı adaletsizlikler protesto edilmiş, eşit, gizli

81 Buna ilişkin olarak basında çıkan yazıların bir kısmı Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından *İstanbul Komünist Grubu*, s. 57-60'da yayınlanmıştır. Türkiye İşçi Derneği hakkında bak.

82 Ersoy Zengin, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri," *Belgi*, Sayı: 13, Kış 2017/1, s. 458.

83 "Seçim İçin İşçi Toplantısı," Rasih Nuri İleri (haz.), *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-Şubat 1920*, s. 171-172.

ve nisbî seçim usulünü kabul eden yeni bir kanun talep edilmiştir.[84]

Türkiye Sosyalist Partileri Birliği, Ferah Tiyatrosu'nda alınan kararlar neticesinde, 24 Ekim'deki bu toplantıdan kısa bir süre sonra kurulmuştur. Bu amaçla 28 Ekim'de Sirkeci-Cağaloğlu civarındaki Yeni Bursa Kıraathanesi'nde bir toplantı düzenlenmiştir.[85] "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Sosyal Demokrat [Fırka], Türkiye Sosyalist Fırkası, Dersaadet'te mevcut bütün fabrika ve dâr'ül mesailerle ve bilumum mavnacılar, sandalcılar, salapuryacılar, mürettipler cemiyetlerinden gelen murahhaslar Sirkeci'de dün içtima ederek intihabatta sosyalist birliği unvanı altında müştereken çalışmaya karar vermişlerdir."[86] TİÇSF, SDF ve TSF'nin yanı sıra mevcut birçok işçi ve emekçi örgütünü de içeren bu birlik, "İstanbul'un 300 bini geçen bütün proletaryasının menafiini müdafaa ve içtimada muvaffakiyeti temin etmek" için kurulmuştur.[87] Birlik temsilcileri bu amaçla İstanbul proletaryasını temsil ede-

84 Fransız makamlarına gönderilen 19 Kasım tarihli bir basın bülteni, *İdrak* gazetesi baş editörü Hilmi Bey'in 31 Ekim'de Ferah tiyatrosunda yapılan toplantıda mevcut seçim sistemine karşı mücadele etmenin önemine ilişkin bir konuşma yaptığını belirtir. Ancak Ferah tiyatrosundaki toplantı 24 Ekim'de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen konferans TSF tarafından 31 Ekim'de Şark Tiyatrosunda düzenlenen olmalıdır. Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, *Socialistes Turcs. Résumé*, 19 Novembre 1919

85 "Sosyalist Partileri Birliktir," *İkdam*, 30 Ekim 1919, s. 2

86 "Sosyalist Birliği,", *İleri*, 29 Ekim 1919, s. 3

87 A.g.e.

cek üç sosyalist mebusun seçilmesi için 29 Ekim'de Milli Kongre'ye müracaat ederler.[88]

Millî Kongre, Kasım 1918'de, mevcut cemiyet, parti ve dernekleri millî bir çatı altında birleştirmek amacıyla İstanbul'da kurulmuştur.[89] Bu sırada başkentte Karakol Cemiyeti etrafında örgütlenen direniş hareketi, bu federasyon üzerinde önemli bir ağırlığa sahiptir.[90] Dünya Savaşı sırasında Teşkilât-ı Mahsusa için çalışan Dr. Esat (Işık) bir Karakol üyesiydi.[91] Dr. Esat aynı zamanda Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin de başkanıydı ve Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti'nin idare heyetinde yer almıştı. Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Millî Kongre'nin kuruluşu için önemli bir inisiyatif aldı. Bu cemiyetin dört üyesi, Mehmet Emin, Ali Kamil, Haydar Rıfat ve Baha Sait, Millî Kongre'nin kuruluşu için görevlendirildiler, bu konuda kamuoyuna ilk çağrıyı yaptılar. [92] Bunlardan Baha

88 "Sosyalist Partileri Birliktir," *İkdam*, 30 Ekim 1919, s. 2

89 Milli Kongre hakkında bak. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 165-174

90 Bu konuda kısa bir tartışma için bak. Erol Ülker, "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler," *Kebikeç*, No: 41, Haziran 2016, s. 72-73

91 Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 1212. Dr. Esat'ın siyasal ve mesleki kariyerinin gelişimi hakkında daha fazla bilgi için bak. H. Kadircan Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadele'de Bir Işık: Esat Işık.* (İstanbul: Kavis Yayıncılık, 2010).

92 Bu çağrının metni için bak. Niyazi Ahmet Banoğlu, "Milli Kongre ve Faaliyetleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1988, cilt: 3, no: 7, s. 197-212, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-07/milli-kongre-ve-faaliyetleri

Sait oldukça etkili bir İttihatçıydı ve Karakolu örgütleyen çekirdek kadro içinde yer almıştı.[93] Millî Kongre, bir yandan millî bütünlüğü sağlamaya, Trakya ve Anadolu'da Müslümanların çoğunluğu oluşturduğunu kanıtlamaya çalışırken, diğer yandan da seçimlere millî bir ittifak halinde gidilmesini mümkün kılacak faaliyetlerde bulunmaktadır. Millî Kongre Reisi Esat Bey 29 Ekim'de, Sosyalist Birliği'nin Meclis'te sosyalist adayların temsili konusundaki talebine olumlu yanıt vermiştir.

Daha sonra Mütareke döneminde gelişmekte olan Türkiye komünist hareketinin önemli simalarından biri olacak Ziynetullah Nevşirvanov, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu dönemde SDF üyesidir.[94] Nevşirvanov, yine daha önce bahsi geçen Ocak 1923 tarihli kısa bir yazısında, sosyalist partilerin oluşturduğu ittifakı "İstanbul amelesi arasında bir 'cephe birliği'" teşebbüsü olarak nitelendirir.[95] Gerçekten birlik hareketi, yukarıda belirtildiği gibi, yalnızca sosyalist partileri değil kimi önemli emek örgütlenmelerini de içermektedir. Nevşirvanov, Ethem Nejat'ın cephe girişimi hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder: "1919 senesinde muhtelif amele teşkilâtları

93 Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar: Karakol Cemiyeti*, s. 4. Yenibahçeli Şükrü'ye göre Karakol Cemiyeti'ne ismini veren Baha Sait'tir. Yaşar Semiz and Ömer Akdağ (der.), *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, s. 58-59.

94 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 80. Nevşirvanov'un Hafi TKP'ye üyeliği için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 83.

95 Zenon – Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş," Burhan Tuğsavul (haz.) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 113.

ve muhtelif sosyalist 'fırka'lar tarafından, İntihabat Kanunu'nu protesto etmek üzere toplanan 'İstanbul'un İlk Sosyalist ve Amele Mitingi'nde, 'Azizim, bu miting, bizim yapmak istediğimiz tek cephenin mukaddemesidir' diye ümitlenmişti."[96]

Cephe hareketinin genel bir heyecan yarattığına işaret eden gelişmeler arasında, TSF'nin 31 Ekim'de Şehzadebaşı Şark Tiyatrosu'nda düzenlediği toplantıyı anmak gerekir. İstanbul basınında, "mebusan intihabatında amelenin müttehiden hareket etmesini temin etmek üzere..." organize edilen bu toplantıya 2.000 kişinin katıldığı bildirilmiştir.[97] Toplantı esnasında yapılan konuşmalarda, işçilerin çıkarlarını koruyabilmek için ittifak halinde olmaları gerektiğine ve Meclis'e temsilci yollayabilmek için sosyalist birliği etrafında toplanmanın lüzumuna vurgu yapılmıştır.[98]

Sosyalistlerin birlik çalışmaları ile meşgul olduğu sıralarda, İstanbul'da daha genel bir seçim ittifakı için arayışlar da sürmekteydi. Seçimlerde mevcut parti ve cemiyetlerin ortak tutum almasına ilişkin tartışmaların 19 Haziran 1919 tarihinde Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın çağrısıyla başladığı anlaşılıyor.[99] Hükümetin

96 A.g.e., s. 114.

97 *İkdam* gazetesinin 31 Teşrinievvel 1335 tarihli sayısından aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, dipnot: 26, s. 74

98 Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012), s. 183

99 Millî Kongre'nin millî bir blok kurmak için yaptığı çalışmalar hakkında önemli bir kaynak, 17 Kasım 1919'da Sadrazam Ali Rıza

seçim çalışmalarını hızlandırması üzerine, bu defa Millî Kongre tüm partileri toplantıya davet eder. Ekim ayı sonunda Millî Kongre merkezinde gerçekleşecek olan ilk toplantıda "İşçi ve Amele Sosyalist Birliği" temsil edilecektir.[100] Bunun dışında ilk toplantıya Çiftçiler Derneği, Millî İktisat ve Millî Türk Fırkalarından temsilciler katılır. Ancak yeterli çoğunluk sağlanamadığından olacak toplantı ertelenir. 5 Kasım'da yine Millî Kongre'de gerçekleştiği rapor edilen toplantıda sekiz üyeden oluşan bir seçim komisyonu karara bağlanır.[101] Bu komisyon, Millî Ahrar, Sulh ve Selamet-i Osmaniye gibi Millî Kongre üyesi olmayan fırkaları da kapsayarak daha geniş bir platform oluşturmuştur.

Ancak görüşmelerde ortak adaylar belirleme konusunda bir anlaşmaya varılamaz. 23 Kasım tarihli *İfham* gazetesi, Millî Türk Fırkası'nın neden ortak aday faaliyetlerinden çekildiğine ilişkin açıklamasını yayınlar.[102]En önemli sebep, Millî Kongre'nin İstanbul'dan yalnızca 10 aday gösterilmesi konusundaki ısrarıdır. Buna karşılık,

Paşa'ya gönderilen rapordur. İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Ahmet Keşfi [Le Mustechar du Ministère de l'intérieur Ahmed Kechfi] imzasıyla gönderilen bu raporun Fransızcası için bak. SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, "Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques. Adressé au Grand-Vézir par le Sous-Secrétaire d'Etat du Ministère de l'Intérieure."

100 31 Ekim 1919 tarihli *İkdam* gazetesinden aktaran Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından *İstanbul Komünist Grubu*, s. 60.

101 Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques, s. 2

102 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, No: 1404 – A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe V, Communiqué du Parti 'National Turc'

Millî Türk Fırkası, ikinci seçmene daha fazla seçim şansı tanınabilmesi için 30 aday gösterilmesini savunmaktadır. Ayrıca her bir parti belirli sayıda aday gösterebilmelidir. Fakat Millî Kongre, tüm adayların ayrı ayrı oya sunulmasında ısrarcıdır. Neticede 27 Kasım'da yapılan toplantı somut kararlar alınamadan noktalanır.[103] Bu sıralarda, Millî Kongre Reisi Esat Bey bir açıklama yaparak, ortak adaylar belirleme çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını belirtir.[104] Bu sebeple Millî Kongre seçmenlere kendi adaylarını içeren 15 kişilik bir liste tavsiye eder. Önerilenler arasında, Prens Sabahattin, Dr. Adnan [Adıvar] Bey, Servet-i Fünûn Direktörü Ahmet İhsan Bey, Lütfü Fikri gibi önemli simalar bulunmaktadır. 28 Kasım tarihli *Tercüman* gazetesinde Millî Kongre adaylarını eleştiren bir yazı çıkar.[105] Özellikle Dr. Adnan Bey'in Enver Paşa ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile ilişkilerine dikkat çekilir.

103 Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques, s.1.

104 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2[e] Bureau, Carton: 57, Dossier 2, No: 1404 – A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe II, Les Candidats de Constantinople.

105 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2[e] Bureau, Carton: 57, Dossier 2, No: 1404 – A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe IV, "La Faillite du Congrès National"

Seçim komisyonunun başarısızlığa uğradığı sıralarda Sosyalist Birliği'nin de dağıldığı anlaşılıyor. Nevşirvanov'a göre bunun sebebi, partiler içinde egemen olan ayrılıkçı (separatizm) ve küçük burjuva temayüllerdir.[106] Neticede sosyalist partiler seçimlere kendi adaylarıyla katılır ve bunların hiç biri seçilemez. İstanbul'dan mebus seçilen tek işçi temsilcisi, Zeytinburnu Silah Fabrikası'ndan Numan Usta'dır.[107] Seçimlere kadar kamuoyunda bilinmeyen Numan Usta'nın bu derece önemli bir başarıya imza atması, İttihatçı ikinci seçmenin kendisine verdiği desteğe bağlanır. *Peyam* gazetesine göre Numan'ın Mütareke'den sonra Berlin'e gittiğine dair tanıklar vardır. Orada Talat Paşa'yla görüşmüş ve ondan aldığı direktiflerle İstanbul'a döndükten sonra İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'yle ilişkiye geçmiştir. Numan, seçim günü Komite'nin İttihatçı ikinci seçmene verdiği gizli bir direktifle yeterli oyu

106 Zenon – Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş,", s. 113.

107 Seçimler ve Numan Usta hakkında bak. Ersoy Zengin, Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri, s. 456-457. İ. P. E. [İbrahim Pertev Endüstri] imzasıyla yayınlanan bir yazıdan, Numan Usta'nın tam isminin Abdülmecid Numan olduğunu öğreniyoruz. İ. P. E. [İbrahim Pertev Endüstri], "Gerçekleşen İstek!", Endüstri: Fen, Sanat ve Teknik Dergisi, Şubat 1946, Yıl: 31, No: 6, s. 146. Yazar burada Abdülmecit Numan'a hitaben yazdığı mektubun ilk defa 31 Ocak 1334 (1918) tarihinde Sanayi dergisinde yayınlandığını belirtiyor. Endüstri dergisinde çıkan yazıya ulaşmamızı sağlayan Sayın Bülent Varlık'a çok teşekkür ederim.

alarak mebus seçilir.[108] Bu özellikle TSF tarafından ağır bir şekilde eleştirilir.[109] Numan'ın gerçek bir işçi temsilcisi değil, bir İttihatçı olduğu ima edilir.



Malta'da Esaret Esnasında Aka Gündüz ve Numan Usta
Kaynak: Feridun Fazıl Tülbentçi Koleksiyonu, İstanbul Salt Araştırma

24 Aralık'ta *İleri* gazetesinde yayınladığı makalede Celal Nuri, Numan Usta'nın İttihatçılığıyla ilgili suçlamaları, İTC'nin artık var olmadığını söyleyerek geçiştirir ve Numan Usta'nın Mesaî Fırkası'nın ileri gelenlerinden olduğunu vurgular.[110] Ocak 1919'da kurulmuş olan bu parti,[111]

108 SHAT, 20 N 167, carton: 57, file: 2, "Numan Effendi. Député Socialiste," 23 Décembre 1919

109 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt: 2*, s. 427-429

110 "Ameleden Bir Mebus," *İleri*, 24 Aralık 1919, s. 1-2

111 Osmanlı Mesaî Fırkası için bak. *a.g.e.* s. 333-339. Mesai Fırkası hakkında bir yazı için bak. "Mesai Fırkası," *İleri*, 4 Mart 1919. s. 4. "Fer-

Celal Nuri'ye göre, "İttihat ve Terakki ve onun mübarek karikatürü 'Hürriyet ve İtilaf'a zerrece benzemiyordu. Çünkü efradı yeknesak idi. Ve bir tabaka-i içtimaiye mensup bulunmak riştesi bunları yekdiğerine bağlıyordu. Bu fırkanın yalnız programı pek mahirane çizilmemişti ... Memlekette hâkimiyet-i milliye uknumunun yaman muhalifi Damat Ferit Paşa fırkanın derece-i ehemmiyetini anlar anlamaz onu derhal ve bilâ-suâl ilga etti. İstanbul amele mebusu Numan Efendi bu zümrenin ileri gelenlerindendi. Damat Ferid Paşa hazretlerinin sukutlarıyla amelenin de iade-i itibar etmeleri doğru ve muhik değil midir ya?"

Celal Nuri'nin yazısına atıfla, Numan Usta'nın resmî olarak kapatılmış olan Osmanlı Mesaî Fırkası'nın üyesi olarak değil, bağımız bir aday olarak seçildiği söylenebilir. Ancak bu, Numan'ın İttihatçılarla ilişkide olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.[112] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Numan Usta'nın, Muhtar Bey ve Kamil Efendi'yle birlikte, İttihatçı bir çevre tarafından gizli propaganda tesiriyle İstanbul'dan mebus seçtirilen üç kişiden biri olduğunu vurgulamaktadır. [113]

Söz konusu çevre, Dünya Savaşı sırasında İTC'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ni kontrol etmiş, savaş ekonomisinin örgütlenmesinde ve İstanbul'un iaşe işlerinde önemli roller oynamıştır. Mütareke'den sonra

---

di Helvacızade" imzalı bu yazıda, fırka programı iptidaî bulunmuş ve geliştirilmesi tavsiye edilmiş.

112 Bu konuda bak. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 83-84.

113 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, (Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı, s. 373-375.

da faaliyetlerini sürdüren bu çevrenin fiilî lideri olarak değerlendirebileceğimiz Kara Kemal, Ocak 1919'da tutuklanan pek çok İttihatçıdan biridir ve Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne yollananlar arasında yer almıştır.[114] Tekeli ve İlkin, Kara Kemal sürüldükten sonra, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi içinde yer almış olan Kör Ali İhsan (İloğlu) Bey'in nüfuzunun arttığına işaret eder.[115] Ali İhsan Bey, İstanbul'un Mart 1920'de resmiî olarak işgal edilmesinden önce İstanbul Heyet-i Merkeziyesi adına bir toplantı daha düzenlemeyi başarır. Memduh Şevket Esendal, Hüseyinzade Ali gibi simaların katıldığı toplantıda "temsil-i meslekîye istinat eden" bir program kabul edilir.

En genel hatlarıyla meslekî temsil programı, siyasal ve iktisadî hayatın, meslekî korporasyonlar etrafında örgütlenmesini önermektedir: [116] Meclis bireysel olarak seçmenleri değil, meslekî grupları temsil eden millî bir karaktere sahip olmalıdır.[117] Tüketim ve üretim kooperatiflerinin kurulmasını temel alan bu halkçı program,

114 İttihatçıların yargılanması ve sürgüne gönderilmesi hakkında bak. Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, s. 216-235.

115 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 272-273.

116 Programın öncesinde ortaya konan ilk versiyonunda, biri meslekleri temsil eden, diğeri seçimlere dayanan iki meclis kurulması önerilmektedir. 1920 yılında Ankara'da gündeme gelen programda bu ikinci meclise yer verilmemiştir. Programın evrimini özetleyen bir tartışma için bak. "Meslek-i Temsilcilik Ne Demektir," *Meslek*, no: 1, 15 Aralık 1924, s. 5-6. Mete Tunçay, bu yazının büyük bir kısmını *Türkiye'de Sol Akımlar I*'de yayınlamış ve tartışmıştır (s. 304-305).

117 Ali İhsan Bey'in meslekî temsil programı ve buna ilişkin notları için bak. Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 372-377.

Osmanlı'da lonca ve tımar sisteminin çözülmesiyle ortaya çıktığı iddia edilen iktisadî ve siyasal çöküşün tarihsel bir analizi çerçevesinde ortaya konmuştur.[118] Numan Usta'nın İstanbul mebusu seçildikten sonra yaptığı açıklamalar, meslekî temsil programının izlerini taşımaktadır. Numan kendisini millî ve Türk bir sosyalist olarak tanımlar, enternasyonalizmin Müslüman Türk işçilerin temayüllerine ve çıkarlarına uygun olmadığını belirtir. Kendisinin vekil olarak seçilmesi toplumun tüm tabakalarını temsil eden millî bir meclisin oluşması için önemli bir adımdır. Müslüman ve Türk işçiler kendi çıkarlarının farkına varmalı, işçi birlikleri etrafında bir araya gelmelidir. Türkiye'de sosyalizm ve bağımsızlık mücadelesi birbirlerinden ayrı süreçler olarak görülmemelidir.[119]

Yukarıda belirtildiği gibi Numan'ın seçilmesi TSF tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Niğde'den Mehmed Vehbi ve Eskişehir'den Ethem Nejat ile katıldığı seçimlerde başarılı olamayan[120] TİÇSF'nin aynı durum karşısında tepkiyse çok daha ılımlıdır. Parti yayın organı *Kurtuluş*'ta, kendisini sosyalist olarak nitelendiren Numan Efendi'nin seçimi kazanması ve bir amele temsilcisinin Meclis'e girmesi dikkate değer bir olay olarak yorumlanır. "Numan Efendi'nin sınıfının menfaatini pek iyi

118 A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (İstanbul: May Yayınları, 1973), s. 398-407.

119 SHAT, 20 N 167, carton: 57, file: 2, "Numan Effendi. Député Socialiste," 23 Décembre 1919.

120 Seçimlerle ilgili el ilanları ve beyannamelerin transliterasyonu için bak. Akbulut ve Tunçay, *a.g.e.*, s. 54-56.

takdir ederek bir Sosyalist Parti'ye katılacağına" dair öngörüde bulunulur.[121] TİÇSF kadroları ile Numan arasında seçimlerden önce bir bağlantı kurulmuş olması hayli muhtemel. Numan aynı zamanda Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Katib-i Umumisi'dir.[122] Yukarıda bahsedildiği gibi, bu cemiyet 24 Ekim'de Ferah Tiyatrosu'nda gerçekleşen ve TİÇSF'nin öncülük ettiği toplantının katılımcılarından biridir.

Bu açıdan bakıldığında Ferah Tiyatrosu'nda ortaya çıkan cephe girişiminin İttihatçı bir bileşene de sahip olduğu söylenebilir. Serkan Erdal, Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti hakkındaki çalışmasında bu örgütün İttihatçılarla organik bağını vurgular ve uzun süre sekreterliğini yapan Numan Usta'nın İTC üyeliğinin altını çizer.[123] Ayrıca, 24 Ekim'deki toplantıya hamallar, salapuryacılar ve mavnacıları temsilen katılan cemiyetler, Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakki tarafından Kara Kemal'in liderliğinde etkin bir şekilde kontrol edilmekteydi.[124] İttihatçıların bu tip örgütlenmeler üzerindeki fiilî etkisi hükümetin aldığı karşı tedbirlere rağmen Mütareke

121 "Türkiye Seçimleri," Rasih Nuri İleri (haz.), *Kurtuluş*. s. 198-199.

122 Serkan Erdal, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no: 19 (1), 2015, s. 169-170

123 *A.g.e.*, s. 169.

124 Dünya Savaşı öncesinde liman işçilerinin ve genel olarak esnaf cemiyetlerinin millî iktisat politikalarındaki rolleri ve İttihatçılarla ilişkileri hakkında bak. Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

döneminde de devam etmiş ve bunlar direniş hareketi içinde önemli roller oynamıştır.[125]

Yine de TİÇSF ile İttihatçılar arasında ideolojik ya da siyasal bir yakınlaşmadan bahsetmek çok aceleci bir genelleme olur. Yukarıda vurgulandığı gibi, seçim ittifakı girişimi dağılmış, sosyalistlerle birlikte kimi İttihatçı çevrelerin de dâhil olduğu bir cephe girişimi başarısızlığa uğramıştır. 12 Kasım tarihli *Yeni Gün* gazetesinde Millî Kongre'ye hitaben yapılan açıklama, 24 Ekim'den bu tarihe kadar İttihatçılar ile TİÇSF arasında ciddi bir açının ortaya çıktığını gösteriyor. İttihatçı eğilimli *Yeni Gün*, TİÇSF'nin kuruluş sürecinin yasal olarak tamamlanmadığını, bu partinin hükümete sunduğu programın hukukî şartları yerine getirmediğini belirterek, yine de Millî Kongre'deki seçim çalışmalarına dâhil edilmesini eleştirir. TİÇSF ise kuruluş sürecinin yürürlükte olan Cemiyetler Kanunu'na uygun bir şekilde yürüdüğünü, Ferah tiyatrosunda yapılan toplantının tamamen yasal olduğunu ve Millî Kongre'ye dâhil olmasında hiç bir problem bulunmadığını vurgular.[126]

Numan Usta'nın mebus seçilmesini büyük bir heyecanla karşılayan *Yeni Gün*, Kasım ayı ortalarında açık bir şekilde TİÇSF'yi seçim sürecinin dışında bırakma çabası içindedir. Bu, 24 Ekim sonrasında ortaya çıkan mutabakatın sona ermesi şeklinde yorumlanabileceği gibi,

125 Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 130.

126 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, *Socialistes Turcs. Résumé*, 19 Novembre 1919.

aynı toplumsal tabana ve seçmen kitlesine yönelik siyaset üretme iddiasında olan, ancak sosyalizmi oldukça farklı yorumlayan gruplar arasındaki rekabetin bir uzantısı olarak da görülebilir. Söz konusu toplumsal tabanın yalnızca modern sektörlerde istihdam edilen işçileri değil, Mütareke öncesinde İTC'nin esnaf cemiyetleri aracılığıyla nüfuz ettiği hamallar, mavnacılar, sandalcılar gibi daha "geleneksel" emekçi kesimleri de içerdiği vurgulanmalıdır. Sosyalist ittifak tam da bu yüzden sayısı 300 bini geçen İstanbul proletaryasını temsil etme iddiasındadır.

Her hâlükârda, Ziynettulah Nevşirvanov'un cephe girişimi olarak nitelendirdiği sosyalist ittifak dağılmış, TİÇSF, TSF ve SDF adayları seçilememiş, Numan Usta Meclis'e giren tek işçi temsilcisi olarak kalmıştır. O da İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmî olarak işgalinden sonra İngiliz makamları tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.[127] Numan 1921'in son çeyreğine kadar orada kalır, Ekim 1921'de Ankara hükümeti ile İngiltere arasında savaş esirlerinin değişimi hakkında imzalanan bir protokole dayanarak Kara Vasıf, Rauf (Orbay) ve Celal Nuri'yle birlikte serbest bırakılan 51 Malta sürgününden biri olur.[128] Yılın sonlarına doğru Ankara'ya ulaşarak Meclis'e katılır. Menteşe mebusu Tevfik Rüştü'yle (Aras)

127 Public Record Office, Foreign Office Catalogs, 371/5089, 25 March 1920.

128 Bu anlaşma hakkında bak. Selma Yel, "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi," *Askeri Tarih Bülteni*, no: 35, Ağustos 1993, s. 222-233.

birlikte kendini sosyalist olarak nitelendirmektedir.[129] Bu sırada İstanbul'daki sol ve işçi hareketleriyle bağlarının tamamen kopmadığı tahmin edilebilir.[130] Nitekim Aralık 1922 ortalarında İstanbul'a döner ve mevcut işçi örgütlenmelerini tek bir konfederasyon çatısı altında bir araya getirmeyi amaçlayan yeni bir birlik faaliyetinin başına geçer. Bu girişim önce Umum Amele Birlikleri Heyet-i Müttehidesi daha sonra İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi olarak adlandırılacaktır.

129 "İstanbul'da Amele Mebusu Numan Usta'yla Mülakat," *İleri*, 20 Aralık 1922, Sabahattin Özel ve Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003), s. 197-198.

130 Haziran 1922 tarihli bir rapor, İstanbul'da işçiler arasında yeni bir ittifak girişimi için faaliyette bulunanların Numan Usta'dan aldıkları direktiflerle hareket ettiklerini bildirmektedir. Bunlar arasında tramvay şirketi çalışanları ve eski zabitanlar bulunduğu da rapor edilmiştir. TİTE, 48/27, 1 Haziran 1922, s. 3.

Karakol

1919 yılı sona ermeden İstanbul'da sol partilerin oluşturmaya çalıştığı seçim ittifakı başarısızlığa uğramıştır. Ancak Karakol Cemiyeti tam da sosyalist ittifak girişiminin dağıldığı esnalarda Bolşeviklerle bir blok oluşturma çabası içindedir. Bolşeviklerle ilişkiler 1919 yılında İstanbul'da başlar, sonrasında Baha Sait, Karakol Cemiyeti'ni (ve Uşak Kongresi'ni) temsilen Bakü'ye giderek Kasım 1919'da Rusya Komünist Partisi'nin Kafkas temsilciliğiyle bir dostluk ve yardımlaşma protokolü taslağı hazırlar.[131] Ocak 1920'de imzalanan anlaşma 15 maddeden oluşur, Bolşevikler ve Karakol arasında özellikle Kafkaslar bölgesinde önem arz edecek stratejik bir işbirliği öngörür.[132] Bu anlaşmanın imzalanması aynı zamanda İttihatçılar ve Mütareke döneminde gelişen yerel komünist hareket arasındaki ilişkilerin pekişmesi açısından da önemli sonuçlar doğurmuş görünüyor.

Önceki bölümlerde İttihatçılar arasında ortaya çıkan radikal eğilimlere işaret etmiş, İstanbul'da 1919 yılı içinde İttihatçı, komünist ve sosyalist unsurların temaslarından

131 Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye,* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979), s. 109-110; Paul Dumont, "La Fascination du Bolchevisme: Enver Pacha et le Parti des Soviets Populaires 1919-1922," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, s. 141.

132 Anlaşmanın metni için bak. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 127-129

ve girift ilişkilerinden bahsetmiştim. Görünen o ki İttihatçılar arasındaki radikalleşme eğilimi İstanbul'la sınırlı bir gelişme değildi. Bolşeviklerle işbirliği protokolünü Bakü'de Karakol Cemiyeti adına imzalayan Baha Sait, bu şehirde faaliyete geçmiş olan Türk Komünist Fırkasına katılmıştır.[133] Geniş ölçüde savaş esirlerine dayanan bu grubun lider kadrosu içinde Küçük Talat, Salih Zeki, Nuri Paşa ve Halil Paşa gibi İttihatçılar önemli bir ağırlığa sahiptir. [134] Bu grubun 1920 Nisan'ında Bakü'nün sovyetleştirilmesine olan katkısı daha önce vurgulanmıştır[135]. Söz konusu tarihte Bakü'ye giren 11. Kızıl Ordu

133 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 79-85. Bu Fırka hakkında ayrıca bak. Yavuz Aslan, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakü-1920), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no: 6, 2002, s. 31-52; Betül Aslan, *Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov, 1920-1923*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), s. 43-58; Paul Dumont, La Fascination du Bolchevisme, *a.g.e.*, s. 142-145.

134 5 Mart 1920'de İstanbul'dan ayrılarak Bakü üzerinden Moskova'ya giden Hüseyin Sait, Lütfi Necdet ve Baha Ali, bu grupla Bakü'de bulundukları sırada karşılaşmıştır. Haziran 1920 tarihli raporlarında Bakü'de "... bir paşalar grubu ve İttihat ve Terakki acentesi ..." olduğundan bahsederler. TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 2, Klasör No: 2_36, Belge No: 468-472; Banu İşlet ve Cemile Moralıoğlu Kesim (der.), *Haziran-Eylül 1920. Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı*, s. 144-145.

135 Betül Aslan, *Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov*, s. 53-55; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 81-85. Transkafkasya'da Bolşevik denetiminin kuruluşuna ilişkin olarak bak. Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, (İstanbul: Agoro Kitaplığı, 2006), s. 100-122. Özellikle Salih Zeki'nin yeri ve rolü bakımından bak. Arsen Avagyan, *Karalıkta Kalmış Bir Eylemci: İttihatçı Komünist Salih Zeki (Kuşarkov)*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020).

taburunda daha önce savaş esiri olan Müslüman Türk subaylar da görev yapmaktadır.[136]

Bakü'de İttihatçılar ve Bolşevikler arasında protokol imzalandığı sıralarda İstanbul'da da direniş hareketinin örgütlenmesi açısından önemli bir hareketlenme olduğu anlaşılıyor. 15-22 Ocak 1920 tarihlerine ait haftalık İngiliz istihbarat raporları arasında yer alan bir belgeye göre milliyetçiler, İstanbul'un kaybedilmesi durumunda fedailer aracılığıyla sabotaj eylemleri düzenlemeyi, aynı zamanda grev hareketlerini ve genel kargaşayı teşvik etmeyi planlamaktadırlar.[137] Söz konusu rapora göre hareketi yönlendiren liderler, İstanbul'daki milliyetçi delege Kara Vasıf Bey ve Mustafa Kemal'in yaveri Yüzbaşı (Captain) Cevad Bey'dir. Hareketin finansmanı için gerekli fonları İstanbul'da bulunan kimi İttihatçı kuruluşlar tedarik edecektir. Raporda bahsi geçen Kara Vasıf, Kara Kemal'in yanı sıra Karakol'un en önemli liderlerinden biri olarak öne çıkmıştır.[138]

---

136 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 81-82; Betül Aslan, *Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov*, s. 53-55.

137 FO, 371/5165, Weekly Summary of Intelligence Reports Issued by M.I.1.c., Constantinople Branch, For Week Ending 22nd January 1920, 2. Nationalist Preparations, 2 Şubat 1920.

138 Karakol Cemiyeti hakkında ayrıca bak. Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2008), s. 153-199; Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, s. 32-41; Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar: Karakol Cemiyeti, Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Yeşilordu Cemiyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988),

Karakol'un faaliyetlerine işaret eden bu istihbarat raporunun yazıldığı sıralarda İstanbul'da İttihatçıların yanı sıra komünist ve sosyalist unsurları da içeren bir başka süreç ilerlemektedir. TKBG liderlerinin 5 Mart 1920 tarihinden önce kaleme aldığı bir rapor konumuz açısından oldukça önemli bilgiler içerir.[139] Başkan İsmet Lütfü ve Sekreter Cevdet Ali isimleriyle imzalanan bu rapor, Mart ayı ortalarında yapılması kararlaştırılan, bütün devrimci parti ve grupları bir araya getirmesi öngörülen bir kongreden bahsetmekte ve şunu eklemektedir: "Kongreye Millî Parti'den, Türkiye Sosyalist Partisi'nden, bizim gruptan ve Türk asker teşkilâtından (Cevdet) delegeler katılacak. Kongre yeri İstanbul. Delegeler: Hilmi Yoldaş /Sosy. Parti/, Şeref Bey/Millî Parti/ vb."[140] Aynı raporda, Millî Parti'nin "...burjuva emperyalist İttihat ve Terakki kliğinin..." yeni bir suretini teşkil ettiği, "...işçi ve köylü yığınlarını yeni bir askerî serüvene çekme çabası..." içinde olduğu vurgulanmaktadır.[141] Ancak bu parti, komünistlerin programını reddetse de, taktik nedenlerden ötürü onlarla kimi konularda ilişki arayışındadır. Öyle ki, "... İdrisov ve Veli İbrahimov yoldaşlar, Millî Parti'den talimatlar

s. 3-50; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952), s. 520-523; Ergun Hiçyılmaz, *Türk Devrimi'nde Bir Gizli Örgüt: Karakol*, (İstanbul: Destek Yayınevi, 2012).

139 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 22-25.

140 *A.g.e.*, s. 24.

141 *A.g.e.*, s. 23.

alarak ve bu partinin MK'sinden 400 Türk lirası alarak, yerli komünistlerle bağlantı kurmak üzere tek başlarına Kırım'a gittiler."

Burada Millî Parti olarak anılan hareketin, İstanbul'da Karakol Cemiyeti etrafında şekillenen ve Millî Kongre'nin yönetimini elinde tutan Kuvayı Milliye olduğu açık. Bahsi geçen belge, millî hareketin Bolşeviklerle bir blok oluşturduğu sıralarda yerli komünist unsurlarla da bağlantıya geçtiğini ve bunlarla stratejik bir ittifak oluşturma çabası içinde olduğuna işaret ediyor. Komünistler açısından ise, İttihatçıların kurucu unsur olduğu bu hareketle bağlantıya geçmenin büyük bir sorun teşkil etmediği söylenebilir. 5 Mart 1920'de İstanbul'dan ayrılarak yukarıda özetlenen raporla birlikte Moskova'ya ulaşan Lütfi Necdet, Hüseyin Sait ve Baha Ali isimli komünistler de, bu yolculuk sırasında hazırladıkları ek bir raporda, Türkiye'de bulunan bütün devrimci partilerin 15 Mart'ta (yani işgalden bir gün önce) toplanacak bir konferansa çağrılması kararından bahsederler.[142] Ancak bunlar daha önce İstanbul'dan ayrıldıkları için olacak, konferansın toplanıp toplanmadığına ve nasıl bir sonuç verdiğine değinmiyorlar. Yine de bu ek rapor İstanbul'daki komünist grup ile İttihatçılar arasındaki ilişkilerin ulaştığı boyutlara işaret etmesi açısından önemli. Bu belgenin yazarlarına göre, "Millî hareketin önderleri daha önce İttihat ve Terakki Parti'sinde bulunmuş olsalar da, meydana gelen gelişme-

142 Bu Rusça raporun Türkçe çevirisi Tunçay ve Akbulut tarafından yayınlanan belgeler arasındadır: *a.g.e.*, s. 25-32.

lerin baskısıyla giderek milliyetçiliği savunan bir partiye dönüştüler."[143] Aynı belge, İttihatçı kökenlerine rağmen millî hareketle bağlantı kurulduğunu ve bu hareketin Mart 1920 ortasında gerçekleşmesi planlanan kongrede yer alacağını belirtiyor. Dolayısıyla komünistlerin gözünde Kuvayı Milliye İttihatçı bir siyasal hareket değil, İttihatçıların kurucu öznesi olduğu milliyetçi bir direniş hareketidir. Bir başka deyişle, İttihatçılarla İttihatçı siyasal özneler olarak değil, millî hareketin unsurları oldukları için temas sağlanmıştır. Kuvayı Milliye ile bağlantıya geçmenin ileride gerçekleşecek sosyal devrime (içtimaî devirme) zemin hazırlayacağı vurgulanmaktadır.

TKBG raporuna göre millî hareketle kurulan ilişki ("birlikte hareketlerimiz"), Mart ayı ortasında gerçekleşmesi öngörülen konferansta somutlaşacaktır. Burada yalnızca Millî Parti ve TKBG'nin değil, Türk asker teşkilâtı olarak nitelenen ve [Ali ??] Cevdet tarafından temsil edildiği belirtilen başka bir çevrenin ve TSF'nin de temsil edileceği belirtilmektedir. Elimizdeki TKBG kaynaklı raporlar Türk asker teşkilâtı olarak atıf yapılan Bolşevik subaylar hakkında yeterince bilgi vermiyor. Ancak bunların, yukarıda tartışılan Osmanlı makamlarına ait 1919 tarihli raporlarda rastladığımız muvazzaf ve ihtiyat zabitanla bağlantılı olabileceği vurgulanmalıdır. Hatırlanacak olursa; kimi Anadolu şehirlerinde Bolşevizm propagandası yapan, merkezi İstanbul'da olan ve burada Dr. Hasan Rıza liderliğindeki SDF'yle ilişkilenen İttihatçı subaylar

143 *A.g.e.*, s. 28.

grubunun Enver ve Nuri Paşa'lara yakın olduğu vurgulanmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı belgelerinde karşımıza çıkan bu İttihatçı zabitan grubu, Baha Sait'in de katıldığı Bakü grubuyla bağlantılı olması hayli muhtemel. İngiliz makamları, Nuri Paşa'nın 1919 yılında Bakü'de kurulan ve buradaki İttihatçı komünist grubu öncelediği anlaşılan temsilcilik (Committee of Representation of Turkey by the People) açısından ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunun altını çizmektedir.[144] Dolayısıyla devrimci grupların Mart 1920 ortasındaki kongresinde temsil edilecek olan asker teşkilâtı, İstanbul'dan Anadolu'nun farklı şehirlerine ve Bakü'ye uzanan geniş bir örgütsel ağın parçası olmalıdır.

144 FO, 371/5178, Turco-Bolshevik Co-Operation, Report, Part I: the Nationalists and the Bolscheviks, 7 Eylül 1920, s. 4-5. Ayrıca 5 Mart 1920'de İstanbul'dan hareket ettikten sonra Bakü'ye ulaşan Lütfi Necdet, Hüseyin Sait ve Baha Ali, 15 Haziran tarihli raporlarında, Nuri Paşa'yı bu şehirde bulunan "... paşalar grubu ve İttihat ve Terakki acentesi ..." içinde sayarlar. Ancak "... o esnada Dağıstan'da muharebe ile meşgul..." olan Nuri Paşa'yla değil Halil Paşa'yla görüşebildiklerini söylerler. TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 2, Klasör No: 2_36, Belge No: 472.; Banu İşlet ve Cemile Moralıoğlu Kesim (der.), *Haziran-Eylül 1920. Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı*, s. 145. Bu temsilcilik hakkında daha fazla bilgi için bak. Paul Dumont, "Bakou, Carrefour Révolutionnaire, 1919-1920," *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, (Istanbul: ISIS, 1997), s. 287-292.

Müdafaa-i Milliye

Yukarıda tartışılan devrimci parti ve gruplar konferansının toplanıp toplanmadığı, eğer toplandıysa ne gibi sonuçlar üretmiş olduğu hakkında henüz somut verilere sahip değiliz. Ancak direniş hareketinin önde gelen simalarından biri olan Kemal Koçer'in anıları bu konuda bazı ipuçları içermektedir. [145] Bu anlatıda "Millî Müdafaa" teşkilâtının kuruluş sürecinden bahsedilmektedir. Koçer, İttihat ve Terakki mensuplarının yanı sıra "bu teşekkülün haricinde kalan hamiyetli vatandaşlar"ın, yani İttihatçı olmayan kimi unsurların da bu teşkilâtın kuruluş sürecinde rol oynadığını ve bu "cepheyi" kuvvetlendirdiğini ifade eder[146]. Koçer'e göre bir gün yaklaşık 40 kişiden oluşan vatandaş ve münevverler grubu "Taşkasabın yangın yerlerindeki bir evde, dikkati hiç çekmeyen bu inzivagâhta..." toplantıya çağırılır. Uzun görüşmelerin ardından bunların bir kısmı toplantıyı terk eder, geriye kalanlar 13 kişilik bir heyet-i merkeziye oluştururlar. Böylece ortaya çıkan teşkilât, Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar mıntıkalarına ayrılan şehirde örgütlenme faaliyetlerine girişir ve kısa süre

145 Kemal Koçer, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul. İşgal Senelerinde M.M. Grubunun Gizli Faaliyeti*, (İstanbul: Vakit Basımevi, 1946), s. 112-115.

146 "Bazılarının bütün hatalarına rağmen, İttihat ve Terakki mensuplarından birçoğu vuku bulacak davete canla başla icabet edeceklerdi. Bu teşekkülün haricinde kalan hamiyetli vatandaşlar da bu cepheyi kuvvetlendirebilirdi." *a.g.e.*, s. 113.

içinde 54 yerel şube oluşturur. Bu şubelerin her biri 5 kişiden oluşan bir merkez heyetinin idaresine verilir.

Bu noktada bir parantez açarak Millî Müdafaa ya da Müdafaa-i Milliye teşkilâtından bahsetmek gerekir. Şimdiye kadar ortaya konan araştırmalar, kurucularının önemlice bir kısmı Karakol Cemiyeti'nde çalışmış olan bu örgütlenmenin yapısı ve faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir.[147] Bu teşkilât İstanbul'un resmî olarak işgalinden sonra direniş hareketinin başkentteki başlıca merkezi haline gelmiştir. Teşkilâtın İstanbul'daki yönetimini Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi üstlenmiştir. Müsellah Müdafaa-i Milliye, şehrin ağırlıklı olarak Müslüman semtlerinde ortaya çıkmış olan silahlı mahalle örgütlenmelerini tek çatı altında toplamıştır. Teşkilâtın mahalle komitelerinde faaliyet gösteren üye sayısı kimi kaynaklara göre 10.000'i bulmuştur.[148] Ayrıca üyeleri

147 Müdafaa-i Milliye teşkilâtı ve faaliyetleri hakkında bak. Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), s. 78-97. Ayrıca bak. Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, (Ankara: Ardıç Yayınları, 1994), s. 33-48; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952), s. 523-526; Nazım H. Polat, "İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve 'Talimatnamesi," *Tarih ve Toplum*, cilt: 13. no: 77, Mayıs 1990, s. 282-285; Asaf Özkan, "Arkadaşlarının Kaleminden Mim Mim Grup Reisi Topkapılı Mehmet Bey", *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no: 10, 2013, s. 29-62; Asaf Özkan, *İşgal İstanbul'unda İstihbarat ve Eylem Mim Mim Grubu*, (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2015).

148 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Cilt: 1*, (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1975), s. 96-97. Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi*, s. 84-85.

Müdafaa-i Milliye çatısı altında da faaliyet gösteren, daha çok kaçakçılık ve istihbarat işleriyle ilgilenmek üzere kurulmuş Mim-Mim (ya da M.M.) isimli bir grup bulunmaktadır.[149] Gerek Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi, gerekse Mim-Mim grubu Ankara'da Fevzi (Çakmak) Paşa'nın riyaset ettiği Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin istihbarat bürosuna bağlanmışlardır.[150] Bu dairenin başında, daha önce Teşkilât-ı Mahsusa'da önemli görevler yapmış olan Hüsamettin Ertürk bulunmaktadır.[151]

Kemal Koçer, Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nin üyelerinden biridir ve aynı zamanda Mim-Mim grubunun önde gelen kadroları arasında yer almıştır. Maalesef Koçer'in anılarında, Müdafaa-i Milliye'nin kuruluşuyla sonuçlandığı iddia edilen toplantıya kimlerin katıldığına ve bu toplantının ne zaman gerçekleştiğine dair net bir bilgi yok. Dolayısıyla bu toplantının, yukarıda bahsi geçen TKBG raporunun işaret ettiği toplantıyla bağlantısı olup olmadığını, komünist ve devrimci hareketlerin bu süreçteki rolünü tespit etmek mümkün değil. Aslında daha genel olarak mevcut kaynakların tümünde Müdafaa-i Milliye'nin ilk olarak ne zaman ve nasıl kurulduğuna ilişkin olarak bir belirsizlik göze çarpmaktadır.[152]

---

149 Hüsnü Himmetoğlu, "Milli Mücadele Esnasında İstanbul'daki Gizli Kurullardan M.M. Grubu ve Gerçek Yüzü." *Yakın Tarihimiz.* cilt: 3. sayı: 32, 4 Ekim 1962, s. 165-167.

150 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 491.

151 Nur Bilge Criss, *İsgal Altında İstanbul*, s. 144-149, 173; Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 185.

152 Müdafaa-i Milliye hakkında bir kaynak değerlendirmesi için bak. Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma*, s. 21-27.

Bu konuya ilişkin olarak elimizdeki en önemli kaynaklar arasında, Hüsamettin Ertürk'ün Samih Nafiz Tansu tarafından derlenen anıları yer almaktadır. Ertürk burada teşkilâtın kuruluş ve faaliyetleri açısından üstlendiği kilit rolü vurgular.[153] İstanbul'un resmen işgalinden sonra Fevzi Paşa'nın ardından nasıl Anadolu'ya geçtiğini anlatırken M.M. grubunun bir istihbarat örgütü olarak kuruluşuna değinir.[154] Ertürk, bu anlatıya göre, Ankara'ya ulaşmadan önce bir süre kaldığı Samsun'da, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi Fevzi Paşa'nın isteği üzerine, M.M grubunun İstanbul'da kurulması için yine o sıralarda Samsun'da bulunan Topkapılı Mehmet Bey'e talimat verir. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nin oluşmasında etkin bir rol oynadığını ima eder. Bu heyetin, kendisi tarafından Fevzi Paşa'ya sunulan isimler arasından seçildiğini söyler.[155]

153 "... İstanbul'da müsellah bir gizli teşkilât kurulmuştu. Bu teşkilât, bir taraftan istihbarat ve propaganda işlerini idare eden ve merkezi Ankara'da bulunan M.M grupu teşkilâtı, diğer taraftan heyeti merkeziyesi İstanbul'da olmakla beraber gene Ankara'dan idare olunan ve adına Müsellah Müdafaayi Milliye denilen silahlı kuvvetlerden mürekkep muazzam bir kütle teşkil etmekte idi. Bütün bunların emir ve idaresi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tensibi ve Müşir merhum Fevzi Paşa'nın tayini ile uhdemde içtima etmiş bulunmakta idi." Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 491.

154 *A.g.e.*, s. 467-476.

155 "Büyük Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisimiz merhum Kavaklı Fevzi Paşa'nın tensibi ile İstanbul'da çalışacak olan Müsellah Müdafa-i Milliye teşkilâtının heyet-i merkeziyesi benim kendilerine arz ettiğim şu zevattan ibaret olarak kurulmuştu: ...", *a.g.e.*, s. 487.

Ertürk, Müdafaa-i Milliye'nin kuruluşunda kendisinin ve daha genel olarak Ankara hükümetinin oynadığı rolü vurgularken, Hüsnü Himmetoğlu İstanbul'u daha fazla ön plana çıkaran bir anlatı ortaya koyar. İstanbul'da direniş hareketi içinde faaliyet göstermiş olan Himmetoğlu, 1975 yılında *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları* isimli çalışmasını 2 cilt halinde yayınlamıştır. Genelkurmay Başkanlığı arşivlerinden çok sayıda belgeye yer verilen bu çalışmaya göre, Müdafaa-i Milliye'nin kuruluşu "... gayri müslimlerin şımarıkça ve mütecaviz hareketleri..." karşısında tasarlanmış ve Karakol Cemiyeti bu süreçte önemli bir rol oynamıştır.[156] Teşkilâtın kuruluşunda ilk adım 1920 Nisan ve Mayıs aylarında Topkapı semtinde atılmış, örgütlenme faaliyetleri daha sonra İstanbul'un diğer bölgelerine yayılmıştır.

Himmetoğlu ve Ertürk'ün anlatıları ilk bakışta çelişiyor gibi görünse de bunlar arasındaki farklılıklar abartılmamalı. Himmetoğlu tarafından 1920 Nisan ve Mayıs aylarında kurulduğu belirtilen teşekkülün, kendi yürütme kuruluna sahip bir örgüt olan Müdafaa-i Milliye değil, bu örgütün Topkapı'da kurulan mahalle komitelerinden biri (ve ilki) olduğu anlaşılıyor. Ertürk'e göre de, çoğu zaman "Millî Teşkilât" ismi altında bahsettiği mahalle örgütlenmeleri, kendisi Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da yayılmaya başlamıştır.[157] Himmetoğlu, Ertürk'ün Aralık

156 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, s. 94-100.

157 "Millî teşkilât" hakkında bak. Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde*

1920 başlarında İstanbul'dan ayrıldığını iddia ederken,[158] Mesut Aydın işgal İstanbul'unda faaliyet gösteren gizli gruplar hakkındaki çalışmasında bu tarihin Ocak 1921 olduğunu gösterir.[159] Sonuç olarak Ertürk ve Himmetoğlu, mahalle teşkilâtlarının kuruluşu hakkında birbiriyle çelişmeyen görüşler öne sürmektedirler.

Fakat her ikisi de söz konusu mahalle komitelerini kontrol eden merkezi bir örgüt olarak Müdafaa-i Milliye'nin, dolayısıyla Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nin ne zaman ve nasıl kurulduğu sorularını muğlak bırakmaktadırlar. Ertürk, yukarıda değinildiği gibi, İstanbul'da faaliyet gösteren 14 kişilik merkez komite üyelerinin seçilmesinde önemli bir etkisi olduğuna işaret eder. Her ne kadar net bir tarih verilmese de Ertürk'ün anılarından bu komitenin, kendisi Ankara'ya ulaştıktan sonra oluşturulduğu çıkarımını yapmak mümkün. Himmetoğlu ise Heyet-i Merkeziye'nin nasıl ortaya çıktığına açık bir şekilde değinmemektedir. Ancak; "3/5/337 de [3 Mayıs 1921] yani kuruluşundan ortalama bir yıl sonra teşekkülü Anadolu'ca resmen kabul edilen ve 31/7/337 [31 Temmuz 1921] tarihli Genel Kurmay'ın mührünü havi yazı ile namlarına resmî belge verilen en son merkez heyeti şunlardır: ..." ifadesinin ardından 6 kişilik bir merkez komitenin üye isimlerini verir.[160] Dolayısıyla Himmetoğ-

Arkası. s. 225-232; 236-246.

158 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, s. 130.

159 Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi*, s. 86.

160 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, s. 100-

lu, örgüt ve merkez komitenin, 1920 yılının ilk yarısında kurulduğunu ima etmektedir.

Burada konumuz açısından vurgulanması gereken nokta şu: Himmetoğlu ve Koçer'in anlatılarında bir doğruluk payı varsa, Koçer'in anılarında bahsi geçen ve Müdafaa-i Milliye'nin kuruluşuyla neticelenen toplantı 1920 yılı baharında gerçekleşmiş olabilir. Bu da TKGB belgelerinde bahsedilen devrimci gruplar konferansı ile Koçer'in anılarında bahsettiği toplantı arasındaki muhtemel bir ilişkiye işaret eder. Bu açıdan, Koçer'in sözünü ettiği İttihatçı olmayan münevverler arasında komünist ve devrimci unsurlar olması hiç de yabana atılabilir bir olasılık değil.

101. Himmetoğlu'na göre Hüsamettin Ertürk Haziran 1923 tarihli bir yazışmada 6 kişilik bu komiteye 7 kişinin daha ismini eklemiştir.

Öte yandan, Hüsnü Himmetoğlu'nun yukarıda tartışılan kitabı dışında Müdafaa-i Milliye teşkilâtının 1920 yılının ilk yarısında kurulmuş olabileceğine dair kimi başka kanıtlara da sahibiz. Bu konuda elimizde bulunan en önemli kaynaklardan biri Vanlı Kazım olarak bilinen Mustafa Kazım Kip'in anılarıdır.[161] Ona atfedilen anılar ilk olarak 1977 yılında İbrahim Topçuoğlu tarafından yayınlanmıştır.[162] Mete Tunçay'ın Ocak 1978'de yayınladığı *Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi* isimli kısa yazı Vanlı Kazım'ın anılarıyla ilintilidir.[163] 2006 yılında Erden Akbulut'un yeniden neşrettiği bu anlatı,[164] direniş hareketiyle komünistler arasındaki ilişkiler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Vanlı Kazım Mütareke döneminde farklı sol, sosyalist çevrelerle ilişkiye geçmiş olan komünist bir eylemcidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Paris'te bulunmuş, orada

161 M. Kazım Kip (Vanlı Kazım), "Anılarım," Erden Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006), s. 79-94.

162 M. Kazım Kip (Vanlı Kazım), "Anılarım," İbrahim Sırrı Topçuoğlu (der.), *Savaş Yarası: Anı 1*, (İstanbul: Güryay Matbaası, 1977), s. 151-169.

163 Mete Tunçay, "Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi," *Milliyet Sanat Dergisi*, Ocak 1978, s. 25.

164 M. Kazım Kip (Vanlı Kazım), "Anılarım," Erden Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, , s. 79-94 (Aşağıda Akbulut'un neşrettiği anılara referans vereceğim).

Dr. Refik Nevzat'la birlikte Türkiye Sosyalist Fırkası'nın (TSF) Paris şubesinde çalışmıştır.[165] İstanbul'a döndükten sonra TSF içinde faaliyetlerine devam ederken aynı zamanda Rum ağırlıklı bir işçi örgütü olan Beynelmilel İşçiler İttihadı'yla (Bİİ) bağlantıya geçmiştir.[166] Vanlı Kazım, anılarında, bir aralık İstanbul'dan Sovyet Rusya'ya kaçmak zorunda kaldığından, Moskova'da Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla tanıştığından, daha sonra Odesa üzerinden siyasal faaliyetlerine devam edeceği İstanbul'a döndüğünden bahseder.[167] Mete Tunçay'ın yukarıda atıf yapılan makalesinde odaklandığı önemli meselelerden biri de Vanlı Kazım'ın İstanbul'dan kaçış hikâyesidir.

Bu anlatıya göre Azeri şivesiyle konuşan ve Sovyet Rusya'dan geldiğini iddia eden iki kişi, Vanlı Kazım'ın da hazır bulunduğu bir anda, TSF Genel Başkanı Hüseyin Hilmi'yi ziyaret ederek farklı dillerde basılmış işgal karşıtı beyannamelerin dağıtılmasını ister.[168] Hüseyin Hilmi böyle bir meseleye karışmaktan imtina edince beyannamelerin dağıtım işi Vanlı Kazım'a kalır. Bu sırada kendisine "Millî mücadele komitesi" isminde bir örgütün faaliyete geçtiğinden bahsedilir. Kazım bu örgütün başında olan Topkapılı Mehmet Bey'le tanışır ve bu ikisi beyanname-

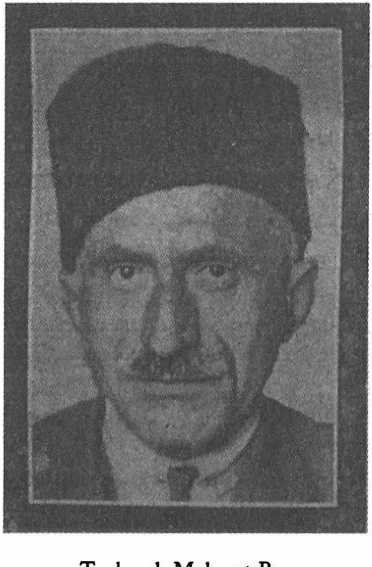
165 *A.g.e.* ,s. 79-84.

166 Bİİ hakkında daha fazla bilgi için bak. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2009).

167 Vanlı Kazım, "Anılarım," s. 87.

168 *A.g.e.*, s. 84-87.

lerin dağıtımı konusunda işbirliği yapmaya karar verir. Bu noktada Topkapılı Mehmet, Vanlı Kazım'ı Hemşinli isminde biriyle tanıştırır. Bütün kaçakçı Lazlarla tanışık olduğunu öne süren Hemşinli, Kazım'a zora düştüğü takdirde kendisiyle temasa geçmesini salık verir. Beyannamelerin dağıtımı sebebiyle işgal makamları tarafından tutuklanma riskiyle karşılaşan Kazım'ı İstanbul'dan kaçıran Hemşinli'nin yolladığı bir Laz takacıdır.



Topkapılı Mehmet Bey
Kaynak: Tevhid-i Efkar, 18 Ekim 1923, s. 1

Burada sözü edilen Millî mücadele komitesi, Kemal Koçer'in Millî Müdafaa (Müdafaa-i Milliye) ve Hüsnü

Himmetoğlu'nun Müdafaa-i Milliye ismi altında bahsettiği teşkilât olmalıdır. Vanlı Kazım'ı Hemşinli Mehmet'le tanıştırarak onun İstanbul'dan kaçışına ön ayak olduğu anlatılan Topkapılı Mehmet Bey, bu örgütün önde gelen isimlerinden biridir.[169] Karakol Cemiyeti'nde de faaliyet göstermiş olan Topkapılı Mehmet aynı zamanda Mim-Mim grubunun kurucularından ve önemli liderlerinden biri olarak karşımıza çıkar.[170] Ancak Müdafaa-i Milliye teşkilâtıyla ve Ankara hükümetiyle bağlantılı bir istihbarat grubu olan Mim-Mim çok büyük olasılıkla Vanlı Kazım İstanbul'dan ayrıldığı tarihte henüz kurulmamıştır. Kasım 1920 tarihli bir Fransız istihbarat raporuna göre TSF'nin en etkili üyelerinden olan Kazım yaklaşık olarak Ağustos 1920'de Moskova'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.[171] Mim-Mim grubu ise 1921 yılı içinde kurulmuştur.[172]

Vanlı Kazım'ın anıları konumuz açısından büyük bir öneme sahip. Öncelikle bu anlatı, eğer bir doğruluk

169 Topkapılı Mehmet Bey hakkında yazılmış kapsamlı bir çalışma için bak. Asaf Özkan, Arkadaşlarının Kaleminden Mim Mim Grup Reisi Topkapılı Mehmet Bey.

170 *A.g.e.*, s. 34-38; Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler,* s. 32-41.

171 AMAE, Série E, Levant, Turquie, 1918-1929, cilt: 94, karton: 308, dosya: 1, La Situation Politique à Constantinople, s. 154-158. Raporda yer alan ifade tam olarak şöyledir: "Kiazim (Kurde ou Arabe) qui a travaillé à Paris et est parti il y a 3 mois à Moscou." s. 157.

172 Aşağıda da tartışacağım gibi, benim, Mim-Mim grubuna ilişkin olarak bulabildiğim en erken resmî belge Haziran 1921 tarihlidir ve grubun 15 kişilik kurucu kadrosunun listesini vermektedir. TİTE, 34/8, 15 Haziran 1921.

payı varsa, Müdafaa-i Milliye'nin kuruluş sürecinin 1920 yılı yazında tamamlanmış olduğuna işaret ediyor ki Eylül 1921 tarihli bir İngiliz istihbarat raporu da yaklaşık olarak bu tarihten bahsetmektedir.[173] Söz konusu rapor aslen Halas-ı Vatan Cemiyeti isimli başka bir gizli örgütün İstanbul'da genel bir devrimci hareket örgütlemeye ilişkin eylemlerini konu almaktadır. İngiliz istihbaratına bakılırsa Ali Galip Paşa isimli bir şahsiyet bu komployu organize eden ve yönetenler arasındadır. Rapor, Ali Galip Paşa hakkında detaylı bilgi ver(e)mese de onun Temmuz 1920'de Müdafaa-i Milliye komitesinin (committee of national defense) başkan vekiline yardımcılık yapmakta olduğunu belirtiyor. Ne yazık ki bahsi geçen vekilin kim olduğu, Halas-ı Vatan Cemiyeti'ne odaklanan istihbarat raporunda zikredilmiyor. Yine de bu, Müdafaa-i Milliye'nin kuruluş sürecinin 1920 yazına kadar uzandığını ima etmesi açısından önemli bir belgedir.

173 FO, 371/6474, Activities and Plans of the "Khalas-ı Vatan" Society, 19 Ağustos 1921, s. 114.

İkinci olarak, Vanlı Kazım'ın anlatısı komünistlerin direniş hareketiyle ilişkilerine dikkatimizi çekmektedir. Mete Tunçay 1978 yılında yayınlanan makalesinde, bu anlatıda ismi geçen Hemşinli'nin, büyük olasılıkla 1973 ve 1983 yılları arasında Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreterliği yapmış olan İsmail Bilen'in kuzeni Mehmet Aruz olduğunu vurgular.[174] Bilen'in anılarına bakılırsa, takma adı "Baba Mehmet" olan Mehmet Aruz, 1917 Ekim Devrimi ve Rusya İç Savaşı'nda yer almış,[175] 1919 yılında Mustafa Suphi'nin gönderdiği bir komünist grubun başında İstanbul'a gelmiştir.[176] Bilen, S. Üstüngel ismiyle yayınladığı bir başka broşürdeyse, kuzeninin 1919'da Sovyet Rusya'dan dönen ve Mustafa Suphi'ye bağlı olan 5-6 kişilik bir grubun başında bulunduğunu, bu grubun Haliç-Kasımpaşa civarında faaliyet gösteren büyükçe bir komünist gruba katıldığını iddia eder.[177]

174 Mete Tunçay, "Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi,", s. 25. Bu konuda bak. Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, s. 11-14, 42-46, 72-75. İsmail Bilen hakkında daha fazla bilgi için bak. Burak Gürel ve Fulya Özkan, "İsmail Bilen (Laz İsmail)," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, cilt: 8, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 294-309.

175 *TKP MK Sekreteri İsmail Bilen, Kısa Biyografi*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 10. Hemşinli Mehmet ve Baba Mehmet'in aynı kişi olduğuna dair bir tartışma için bak. Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, s. 72-75.

176 S. Üstüngel [İsmail Bilen], *TKP. Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, (İstanbul: Alev Yayınları, 2004), s. 10.

177 *A.g.e.*



Hemşinli Komünist Mehmet
Kaynak: Tevhid-i Efkar, 17 Ocak 1924, s. 1

Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın 2013 yılı içerisinde yayınladığı *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne* isimli üç ciltlik önemli çalışma, İsmail Bilen tarafından Hemşinli hakkında aktarılanların bir doğruluk payı olabileceğine işaret eder. Çalışmanın ilk cildinde yer verilen Komintern belgeleri, yukarıda da değinilen ve TKBG (Türk Komünist (Bolşevik) Grubu ya da Partisi) olarak isimlendirilen çevrenin 1919 yılında İstanbul'da kuruluşu ve faaliyetleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir.[178] Şimdiye kadar sıklıkla atıfta bulunduğum bu kaynaklar TKBG ile Mustafa Suphi liderliğindeki TKT arasındaki ilişkilere de işaret etmektedir. Söz konusu raporlardan birine göre, Sovyet Rusya'dan yola çıkarak Haziran 1919'da İstanbul'a

178 Bu grup hakkında yayınlanan belgeler için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne, 1919-1926, 1. Cilt 1919-1923*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2013), s. 20-43.

ulaşan dört kişilik grup içinde Mehmet isimli bir komünist yer almıştır. Akbulut ve Tunçay, bunun Mehmet Aruz olabileceğinin altını çizerler.[179]

Sol-sosyalist literatürün dikkate değer bir bölümü Hemşinli'nin milli mücadelenin ön saflarında yer almış bir komünist olduğuna işaret etmektedir.[180] İsmail Bilen'in aktardıklarına bakılacak olursa, Hemşinli'nin de dâhil olduğu "... Haliç grubu kayıkçılarla, gemi adamlarıyla, demiryolu işçileriyle, posta-telgraf-telefon memurlarıyla bağlıydı".[181] Mehmet ve arkadaşları "... Anadolu'ya silah, fabrikalardan tezgâh, işçi kaçırmak işleriyle uğraşıyordu."[182] Haliç grubunun gerçekte ne kadar etkin olduğunu gösterecek ve İsmail Bilen'in bu grup hakkında ortaya koyduğu anlatıyı doğrulayacak yeterli sayıda kaynağa henüz sahip değiliz. Ancak bu aşamada Bilen'in anlatısına ilişkin olarak şu nokta vurgulanmalıdır: Bilen, Hemşinli ve arkadaşlarının birer komünist olarak millî mücadeleye katıldığını anlatır ve bunların, temelleri İttihatçı kadrolar tarafından atılmış olan direniş hareketiyle ilişkilerine dair hiç bir şey söylemez. Oysa Hemşinli Mehmet aynı zamanda bu hareketin aktif bir unsurudur.

179 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 36.

180 Örneğin Mihri Belli, *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanlar Tanıdım*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1989), s. 19. Bilen TÜSTAV arşivlerinde bulunan kişisel dosyasında, Baba Mehmet'in sonradan Sovyetler Birliği'ne gittiğini ve burada 1932-1933'te menenjitten öldüğünü söyler. RGASPİ, f. 495, op. 266, d. 12, "Türkiye Komünist Partisi Tarihinden Kimi Anlar, Özgeçmişim ve Parti Faaliyetim," 16.07.1937

181 S. Üstüngel,TKP, s. 10.

182 *A.g.e.*

Mim-Mim

Yukarıda kısaca Müdafaa-i Milliye teşkilâtına bağlı olarak faaliyet gösteren, daha çok kaçakçılık ve istihbarat işleriyle uğraşan Mim-Mim grubundan bahsetmiştim. Hatırlanacağı gibi gerek Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi, gerekse Mim-Mim grubu Ankara'da Fevzi Paşa'nın başkanlık ettiği Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin istihbarat bürosuna bağlanmışlardır.[183] Ankara'daki bu dairenin başındaysa yine yukarıda belirttiğim gibi Mütareke'den önce Teşkilât-ı Mahsusa'nın liderleri arasında yer almış olan Hüsamettin Ertürk bulunmaktaydı.[184] Benim, Mim-Mim grubuna ilişkin olarak bulabildiğim en erken resmî belge 15 Haziran 1921 tarihlidir ve grubun 15 kişilik kurucu kadrosunu listelemektedir.[185] Bu tarih büyük olasılıkla Mim-Mim grubunun resmî olarak kuruluş tarihine oldukça yakındır. Mevcut kaynaklar, Fevzi Paşa'nın, kaçakçılık ve istihbarat faaliyetleriyle ilgilenecek olan bir grubun kuruluşuyla ilgili direktifi 1921 yılı Mart ayı sonunda Hüsamettin Ertürk'e ilettiğini göstermektedir.[186] Haziran 1921 tarihli belgeye göre Mim-

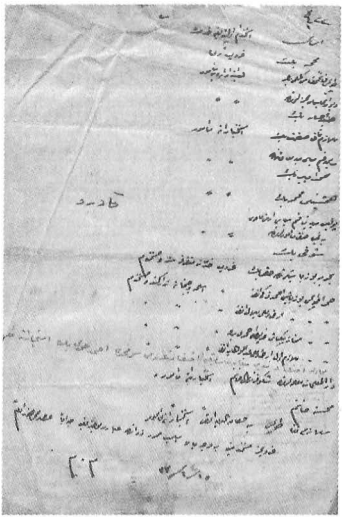
183 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 491.

184 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 144-149, 173; Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 185.

185 TİTE, 34/8, 15 Haziran 1921.

186 "Samsun'da Süvari Kaymakamı Hüsamettin Bey'e," 30 Mart 1921, Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, s. 88-90. Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi*, s. 87.

Mim grubunun heyet-i idare memurları Topçu Kaymakamı Kemal (Koçer) Bey ve Hüseyin İhsan Bey'den oluşmaktadır. Aynı belgeye göre grup amiri Mehmet Bey'dir ki bu Topkapılı Mehmet Bey'den başkası değildir.



Mim-Mim Grubu kadrosunu gösteren belge
Kaynak: TİTE, 34/8, 15 Haziran 1921

Topkapılı Mehmet Bey 3 Kasım 1922'de, yine Mim-Mim'in kurucu üyelerinden olan Ahmet Hamdi (Başar) ile birlikte, Müdafaa-i Milliye'ye bağlı olarak kurulan Teşkilât-ı İktisadiye Encümeni'nde yer almıştır.[187] Görevi mahalle örgütlenmelerinden ayrı olarak Müdafaa-i

187 TİTE, 43/8, Müdafa-i Milliye'nin Teşkilât-ı İktisadiyesi, 3 Kasım 1922.

Milliye teşkilâtı bünyesinde esnaf, tüccar ve amele birlikleri kurmak, hâl-i hazırda kurulmuş olan bu tip örgütleri teşkilâta bağlamak olarak tanımlanmış olan bu encümen, 12 Kasım'da Umum Esnaf Federasyonu'nun (Esnaf Cemiyetleri Heyet-i Müttehidesi) ve 1 Aralık'ta Ahmet Hamdi'nin genel sekreter seçildiği Milli Türk Ticaret Birliği'nin kuruluşunda etkin olmuştur.[188] Topkapılı Mehmet Bey ise kuruluşu Ocak 1923 başlarında duyurulan İstanbul Umum Amele Birliği'nin başına getirilmiştir.[189] Bu birlik, Teşkilât-ı İktisadiye Encümeni'nin kuruluşunda rol oynadığı üçüncü önemli taban örgütüdür.

Yukarıda atıf yapılan aynı belgeye göre Mim-Mim grubuna dâhil olan 15 kişilik kurucu kadro içinde ismi Hemşinli Mehmet olan bir istihbarat memuru da bulunmaktadır. Söz konusu Mehmet bu yazıya konu olan Hemşinli Mehmet'tir. Burada kısa bir parantez açarak, Yunus Yılmaz'ın Eylül 2014 tarihli *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınladığım "Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi Üzerine Yeni Bilgiler" isimli yazıya yönelttiği eleştiriye yanıt vermek istiyorum. Ben söz konusu makalede, bu çalışmada da tartıştığım Vanlı Kazım'ın anılarına referansla Hemşinli Mehmet'ten, onun TKBG ve direniş hareketiyle ilişkilerinden bahsetmiştim. Yılmaz ise Ka-

188 TİTE, 42/153, Heyet-i Merkeziye-i Muhteremiye, 13 Aralık 1922; Esnaf Federasyonu'nun kuruluşu için bak. TİTE, 42/159, 10 Aralık 1922; Ticaret Birliği'nin kuruluşu için bak. Public Record Office, Foreign Office Catalogs (FO), 371/9113, *Union Nationale de Commerce Turquie*, 13 Ocak 1923.

189 "Amelemizin İttihadı," *Tevhid-i Efkar*, 4 Ocak 1923, s. 3.

sım 2014'te yayınlanan *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler* isimli çalışmasında, benim (ve Mete Tunçay'ın) bu bağlantıyı ispatlayamadığımı ifade ederek şunu ekliyor (s. 13): "İspatlayamadığı gibi 'Baba Mehmet ve Bolşevik Mehmet olarak da bilinen Hemşinli Mehmet ya da Mehmet Aruz' diyerek, bu dört ismin, mahlasın aynı kişi olduğu sanki kesin ve eskiden beri bilinen bir gerçekmiş gibi yazıyor."

Bu değerlendirmede bir haksızlık payı olduğunu düşünüyorum. Yılmaz'ın eleştirdiği yazıda şu ifadeye yer vermiştim (s. 71):

> "Yukarıda değinilen belgeye göre Mim-Mim grubuna dâhil olan 15 kişilik kadro içinde ismi Hemşinli Mehmet olan bir istihbarat memuru da bulunmaktadır. Söz konusu Mehmet'in bu yazıya konu olan Hemşinli Mehmet (ya da Mehmet Aruz) olduğuna hiç şüphe yok. Aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenen resmî bir yazışmada Mim-Mim üyesi Hemşinli Mehmet'in devrim sırasında Rusya'da bulunduğundan ve daha sonra özel görevle İstanbul'a yollandığından bahsedilmektedir. Bu tanımlama İsmail Bilen'in Baba Mehmet hakkında yukarıda özetlenen anlatısıyla birebir örtüşmektedir"

Yılmaz tarafından eleştirilen makalede, Hemşinli Mehmet ve Mehmet Aruz'un aynı şahıslar olduğunu ispat etmek gibi bir amacım yoktu, olsaydı hem içerik açısından, hem de anlatının ortaya konuş şekli itibariyle çok farklı bir yazı çıkardı ortaya. Elbette Yılmaz, bana oldukça açık görünse de, bu ilişkiyi ispatlayarak literatüre katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da Bir Komünist Hücre

Bahsi geçen resmî yazışmaya dönecek olursak; bu belgeler 1923 yılı ortalarında Ankara hükümetiyle İstanbul vilâyeti arasındaki bir yazışmaya aittir ve Mim-Mim grubu istihbaratında çalıştığı süre boyunca Hemşinli Mehmet'in İstanbul'da faaliyet gösteren komünistlerle ilişkilerini sürdürdüğünü göstermektedir. Yazışmanın konusu, Ankara'da dönemin Dâhiliye Vekili olan Ali Fethi (Okyar) tarafından İstanbul vilâyetine gönderilmiş olan bir soruşturma talebidir.[190] Soruşturmaya konu olan mesele ise İstanbul'un Fatih semtinde faaliyet gösterdiği öne sürülen bir komünist hücredir.

Söz konusu hücre, Aydınlık Grubu olarak da bilinen Şefik Hüsnü liderliğindeki İstanbul Komünist Grubu'na (İKG) bağlıydı. Şefik Hüsnü'ye göre İKG, TİÇSF içinde çalışan bir grup komünist tarafından Mayıs 1920'de kurulmuştu.[191] Bunlar Osmanlı hükümeti ve İtilaf güçle-

190 TİTE, 70/3, Numero: 505, Suret: İstanbul Vilayetine. Bu yazışmanın ve aşağıda bahsedeceğim Erkan-ı Harbiye'ye hitaben yazılan diğer bir belgenin transliterasyonunu "Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi Üzerine Yeni Belgeler" isimli Toplumsal Tarih yazısında yayınlamıştım. Daha sonra Yunus Yılmaz da Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler isimli çalışmasında aynı belgelerin transliterasyonuna yer verdi (s. 102-106). Yılmaz'ın, benim yanlış okuduğum bazı kelimelerin doğrusunu yayınladığını, okuyamadığım bir ismi Vitenburg olarak (bence Vitsenburg da olabilir), emin olamadığım bir ismi ise (ben Mişelzon ya da Mişelzok olarak tahmin etmiştim) Mişe Lizon olarak verdiğini belirtmeliyim.

191 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 104-107.

rinin baskısı altında faaliyetlerini yeraltında sürdürmeye karar vermişti. Bilindiği gibi İKG Mütareke döneminde İstanbul'daki en etkin komünist çevrelerden biriydi.[192] Elimizdeki Dâhiliye Vekili Ali Fethi imzalı belgeye göre Aydınlık Grubu'nun Bulgaristan'la irtibatı bulunmaktaydı ve orada basılan *Ziya* gazetesi bu grup tarafından İstanbul'da dağıtılmaktaydı. Dağıtımda görev aldığı vurgulanan eczacı çırağı Galip (eğer isim konusunda büyük bir benzerlik bizi yanıltmıyorsa) Mayıs 1923'te tutuklanıp daha sonra yargılanmaya başlanan komünist kadrolardan biriydi.[193] Grubun toplantılarına "Enternasyonal mümessili, Azeri Türklerinden Gafurof[194]" ve Galata'da ikamet eden bir Sovyet istihbarat (ÇEKA) memuru da iştirak etmekteydi.

Mim-Mim grubu bu belgede doğrudan doğruya zikredilmemiş olsa da başta Hemşinli Mehmet ve Topkapılı Mehmet olmak üzere grup üyesi kimi kadrolar açıkça hedef listesindeydi. İstanbul vilâyetine yollanan belgede komünist içtimalara bazı hocalar ve mahkeme reislerinin yanı sıra "çete kıyafetli üç beş Lazın geldikleri", Osman ve

192 Aydınlık Grubu'nun doğuşu ve Mütareke dönemindeki faaliyetleri için ayrıca bak. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 711-749.

193 Söz konusu tutuklama ve yargılamalar hakkında bak. a.g.e. s. 734-741; Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 257-260.

194 Gafurof veya Şarki olarak adı geçen kişi, 1923 başlarında da Komintern IV. Kongresi'nde Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni kurmak üzere oluşturulmuş Teşkilât Bürosu'nun faaliyetleri için Komintern destekçisi/enstrüktörü olarak İstanbul'a gönderilmiştir.

Ahmet namında iki şahsın daimi surette, Mahmut[195] namında birinin de iki günde bir bu toplantılara katılmakta olduğu rapor edilmişti. Devrim sırasında Rusya'da bulunan, daha sonra özel görevle İstanbul'a yollanan, motorlar (Laz takalarından bahsediliyor) vasıtasıyla Rusya'ya ulaşımı sağlayan, "Enternasyonal evrakını İtalya Partisine sevk eden" ve Lazlar üzerinde nüfuzu bulunan Mehmet Bey'den bahsedilmekteydi ki bu Hemşinli Mehmet'tir. Ayrıca, Mehmet ve Mahmut'un işçiler ve polis teşkilâtı üzerinde büyük nüfuzu olan İstanbul [Umum] Amele Birliği başkanı diğer bir Mehmet Bey ile yakın ilişkisi olduğu vurgulanmaktaydı ki bu sonuncusu, aynı zamanda Mim-Mim grubu amiri olan Topkapılı Mehmet Bey'di.

Mim-Mim, yukarıda özetlenen iddiaları 21 Temmuz 1923'te Erkân-ı Harbiye'ye gönderilen bir raporla yanıtladı.[196] Dikkate değer bir şekilde, Topkapılı Mehmet Bey'in kaleme aldığı anlaşılan bu belge, Dâhiliye Vekâleti'nin İKG ile Mim-Mim ilişkileri hakkında öne sürdüğü iddi-

195 İstanbul Komünist Grubu içinde faaliyet gösteren *Aydınlık* dergisinde Hemşinli imzasıyla yayınlanan yazıları muhtemelen kaleme alan TKP Akaretler Kongresi'nde Merkez Komitesi üyesi seçilen ve TKP 1927 Davası'nda beraat ettikten sonra komünist faaliyetten uzaklaşan bir Hemşinli Mahmut olduğuna işaret edelim. Onun hakkında 1927 TKP tevkifatından sonra basında çıkan bir haberde şu ifadeye yer verilmiştir: "Mevkuflar arasında bir de Mahmut arkadaş vardır. Bu genç aslen Hemşinli'dir. Bu kelimeyi yazılarında nam-ı müstear olarak kullanmış ve uzun müddet sosyalist ve komünist gazete ve mecmualarında yazılar yazmıştır. Son zamanlarda Anadolu Şimendifer hattında çalışıyordu. Emel Seyhan Atasoy, *1928 TKP Davası* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2008), s. 27.

196 TİTE, 70/3, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Celilesine, 21/22 Temmuz 1923.

ları doğrudan yalanlamaz. Topkapılı Mehmet Bey bunun yerine söz konusu iddiaların temelde abartılı olduğunu belirterek, Hemşinli Mehmet ve onun arkadaşlarından Mahmut Bey, Osman ve Ahmet kaptanların Mim-Mim grubunun sevkiyat ve istihbarat işlerinde görev alan unsurlar olduğunu vurgular. Dolayısıyla bunların komünistlerle kurmuş olduğu ilişkilerin istihbarat görevlerinin bir parçası olduğu ima edilir. Bu yaklaşım Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın Dâhiliye Vekâleti'ne hitaben yazdığı 15 Ağustos 1923 tarihli raporda da tekrarlanmıştır: Topkapılı Mehmet, Hemşinli Mehmet ve Mahmut Beyler ile Tahsin ve Osman kaptanlar Mim-Mim grubuna mensupturlar ve bunlar istihbarat sağlamak amacıyla bir çok kesimle olduğu gibi komünistlerle de ilişkiye geçmişlerdir.[197]

Bazı Mim-Mim üyelerinin istihbarat görevlerini yerine getirmek için komünistlerle ilişkiye geçtikleri, o sırada Ankara'da bulunan istihbarat daire başkanı Hüsamettin Ertürk'ün anılarında da tekrarlanan bir görüştür:

> "Mülazim Saffet Beyin gizli bolşevik ajanlarıyla teması devam ederken vatanperver ajanlarımızından Hemşinli Mehmet, Hemşinli Mahmut ve Hemşinli Abdullah adındaki zevat da komünistlerden haber alıp bize bildirmekte idiler. Gizli teşkilâtımıza dâhil bulunan Ahmet Hamdi Bey de Ruslarla yakından görüşüyor, onların itimadını elde etmiş bulunuyordu."[198]

197 TİTE, 70/2, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa'dan Dâhiliye Vekâleti Celile'sine, 15 Ağustos 1923.

198 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 279.

Yine de Hemşinli Mehmet ve arkadaşlarının İKG üyeleriyle kurduğu bağlantıyı basit bir casusluk vakası olarak görmek aceleci ve büyük olasılıkla yanlış bir değerlendirme olur. Mevcut veriler ışığında böyle bir değerlendirme, Topkapılı Mehmet Bey'in savunmasını hiç bir dayanak olmaksızın Ali Fethi Bey'in iddialarına tercih etmiş olacaktır. Burada vurgulanması gereken nokta, Topkapılı Mehmet ve Hemşinli Mehmet arasındaki bağlantının, kuruluşu 1921 yılı ortalarında resmileşmiş olan Mim-Mim grubunun öncesine dayandığıdır. Bu konuda elimizdeki en önemli kanıt, yukarıda atıf yapılan Vanlı Kazım'ın anıları ve 13 Kasım 1920 tarihli Fransız istihbarat raporudur. [199] Bu ikincisine göre TSF'nin en etkili üyelerinden, daha önce Paris'te çalışmış olan, Kürt ya da Arap kökenli, Kazım isimli bir şahıs, 3 ay önce, yani Ağustos 1920 civarında, Moskova'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Bahsi geçen Kazım'ın Vanlı Kazım olduğu açık. Maalesef rapor onun neden İstanbul'dan ayrıldığını açıklamıyor. Fakat Vanlı Kazım anılarında, işgal güçleri tarafından tutuklanma tehlikesiyle karşılaştığı için Topkapılı Mehmet ve Hemşinli Mehmet'in yardımıyla Rusya'ya kaçtığını ve Sivastopol üzerinden Moskova'ya geçtiğini anlatır.[200]

199 "La Situation Politique à Constantinople," Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE), Série E, Levant, Turquie, 1918-1929, vol: 94, carton: 308, dossier: 1, s. 154-158.

200 M. Kazım Kip (Vanlı Kazım), "Anılarım," s. 87.

Bir Yanıt

Burada bir parantez daha açarak bu defa Asaf Özkan'ın *İşgal İstanbul'unda İstihbarat ve Eylem Mim Mim Grubu* isimli çalışmasında, yine "Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi Üzerine Yeni Bilgiler" başlıklı yazıma yönelttiği bir eleştiriye yanıt vermek istiyorum. Özkan, elindeki belgelere dayanarak, Topkapılı Mehmet Bey'in yakalanma riski nedeniyle Mayıs-Haziran 1920 civarında bir grup arkadaşıyla İstanbul'dan ayrıldığını ve Ağustos 1920'de İstanbul'da olmadığını ortaya koymakta (s. 45-47), buradan yola çıkarak benim atıf yaptığım Fransız istihbarat raporunun güvenilirliğini sorgulamaktadır. Özkan'a göre ya bu raporda ismi geçen Kazım, Vanlı Kazım değildir ya da aynı rapor 1919 yılına ait olayı yanlış bir şekilde 1920 olarak kaydetmiştir (s. 48-49). Ancak bu argüman bana son derece muğlak görünüyor. Ne söz konusu raporda, ne de Vanlı Kazım'ın anılarında Topkapılı Mehmet'in Ağustos 1920'de İstanbul'da olduğuna dair bir iddia, ima ya da tartışma yok. Ben de kendi yazımda böyle bir iddiada bulunmuyorum. Vanlı Kazım'ın anılarında Topkapılı Mehmet'in rolü ve yardımı, onu Hemşinli ile temasa geçirmekten ibaret. Buna göre Vanlı Kazım'ı İstanbul'dan kaçıran Topkapılı Mehmet değil, Hemşinli'nin verdiği telefon üzerinden bağlantı kurduğu bir Laz takasıydı. Neden Topkapılı Mehmet'in Ağustos 1920'de İstanbul'da olmaması Fransız raporunda ismi geçen Kazım'ın Vanlı

Kazım olmadığı ya da belgenin 1919 yılına ait olduğu anlamına gelsin?

Ay ve yıl tartışması, benim gerek bu çalışmada, gerekse de önceki yazılarımda vurgulamak istediğim noktanın gözden kaçmasına sebep olmamalı. O da şu: Hemşinli Mehmet ve Topkapılı Mehmet arasındaki ilişki Mim-Mim grubundan önce ortaya çıkmıştır. Yani burada söz konusu olan bir hafiyelik meselesi değil, komünistler ile direniş hareketinin İttihatçı geçmişe sahip unsurları arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiği sorusudur. Vanlı Kazım'ın anıları da bu soruya ilişkin olarak benim için önemli bir kaynak. Bu anlatı, TKBG'nin önemli simalarından biri olan Hemşinli Mehmet ile direniş hareketi arasındaki bağın Mim-Mim grubundan önce kurulduğunu ima ediyor ve söz konusu istihbarat raporu bunu doğruluyor. Bu açıdan, raporun aslında 1919 yılına mı yoksa 1920 yılına mı gönderme yaptığı sorusunun benim açımdan çok büyük bir önemi yok. Hatta bana kalsa, sorunun yanıtının 1919 olmasını tercih ederim açıkçası, çünkü bu Karakol'un komünistlerle direniş hareketi çerçevesinde oldukça erken bir dönemde işbirliği yapmaya başladığını gösterir ve Karakol'un programına yansıyan radikal yönelimin önemli bir ifadesi olarak görülebilir. Bu durumda, TKBG üyesi Hemşinli Mehmet ile Karakol üyesi Topkapılı Mehmet arasındaki bağlantı, neredeyse Mim-Mim kurulmadan iki yıl önce, daha önce tartışıldığı gibi Karakol ve TKBG'nin ilişkilendiği sıralarda ortaya çıkmış olur.

Ancak Özkan da konuyu yalnızca bir ay ve yıl meselesiyle sınırlamayarak şu argümanı öne sürmektedir (49):

> "Böylece Topkapılı Mehmet Bey'in başında bulunduğu örgütün tarihi de 1919 yılına kadar götürülebilmektedir. Fakat bu örgüt ne Erol Ülker'in tahmin ettiği gibi Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'dır, ne de Mete Tunçay'ın iddia ettiği gibi Mim Mim Grubu'dur. 1921 yılı başlarında bu iki örgütü kuracak olan Karakol Cemiyeti'nin Topkapı ve Şehremini teşkilatlarıdır. Ve bu teşkilatlar da aşağıda görüleceği üzere İstanbul Müdafaa-i Milliye Grupları'nın ilk nüvelerini oluşturacaklardır."

Eğer Karakol ve Müdafaa-i Milliye arasında, Özkan'ın yaptığı gibi bir ayırım koyuyor olsaydım, bu ikna edici bir eleştiri olurdu. Oysa ben, Müdafaa-i Milliye'nin Karakol liderlerinin de dâhil olduğu bir sürecin sonucu olarak geniş bir cephe örgütlenmesi olarak kurulmuş olma ihtimaline işaret ediyorum. Bir başka deyişle, Karakol ve Müdafaa-i Milliye arasına mutlak bir örgütsel ayırım koymuyorum. Karakol İttihatçı niteliği ve dolayısıyla siyasal angajmanı ağır basan bir örgütlenmedir ki kendine atfettiği siyasal temsil düzeyi Bolşeviklerle ittifak görüşmeleri yapacak ve anlaşma imzalayacak kadar ileri bir seviyededir. Benim Müdafaa-i Milliye konusunda ileri sürdüğüm görüş ise, bunun direniş hareketini örgütlemeyi ve buna İttihatçılardan daha geniş kesimleri dâhil etmeyi amaçlayan bir cephe örgütü olduğudur; Karakol liderleri, söz konusu cephenin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır ancak bunu İttihatçılıklarını öne çıkararak değil

millî mücadelenin aktif unsurları olarak yapmış olmalılar ki komünistler açısından İttihatçılarla işbirliği yapmayı tartışmalı da olsa mümkün hale getiren tam da budur.

Müdafaa-i Milliye konusundaki tartışma, Özkan'ın aşağıdaki alıntıda öne sürdüğü oldukça tutarlı bir başka argüman ekseninde devam ettirilebilir (s. 49):

> 1921 yılından önce İstanbul'da kurulmuş gizli örgütlerde 'Müdafaa-i Milliye', 'Müdafaa-i Hukuk', 'Milli Teşkilat' gibi kavramların kurumsal bir yapıdan çok amaca yönelik tanımlamaları ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, İstanbul'daki gizli grupların hepsi İttihat ve Terakki döneminin Teşkilat-ı Mahsusası'ndan, Karakol Cemiyeti'ne, Karakol Cemiyeti'nden Müdafaa-i Milliye Gruplarına uzanan bir sürekliliğin ifadesidir. Bu süreklilik hem kurulan teşkilatların yapısında hem de bu teşkilatları kuran kişilerde rahatlıkla görülebilmektedir."

Bu ifadeye katılıyorum. Özkan'ın işaret ettiği türden bir geçişliliği çeşitli örnekler üzerinden göstermek mümkün. Bu noktada daha önce atıf yapılan Ocak 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporundan bahsedilebilir. Yukarıda da vurgulandığı gibi bu belge milliyetçilerin, İstanbul'un kaybedilmesi durumunda fedailer aracılığıyla sabotaj eylemleri düzenlemeyi, grev hareketlerini ve genel kargaşayı teşvik etmeyi planladığını öne sürer.[201] Tüm bu amaçları gerçekleştirebilmek için gerekli olan lojistik, şubeleri bir kez daha

201 FO, 371/5165, Weekly Summary of Intelligence Reports Issued by M.I.1.c., Constantinople Branch, For Week Ending 22nd January 1920, 2. Nationalist Preparations, 2 Şubat 1920.

göreve çağrılan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" (National Defense Association) tarafından sağlanmaktadır.

Burada gönderme yapılan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, bu çalışmaya konu olan ve Mart 1920'de İstanbul'un resmî işgalinden sonra kurulan Müdafaa-i Milliye teşkilâtından farklı ama bununla ilişkili bir örgütlenmeydi.[202] İTC'nin 1913 yılı başlarında kurduğu Cemiyet, cephe gerisindeki nüfusu seferber etmeyi amaçlayan para-militer bir örgüttür. Ordu için iane toplamak, gönüllü müfrezeler oluşturmak, silah kullanma ya da siper kazma gibi eğitimler yoluyla sivil halkın askeri kapasitesini arttırmak gibi çeşitli işlevler yüklenmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Mart 1919'da Osmanlı Hükümeti tarafından kapatıldığı sırada İstanbul'un belli başlı semtlerinde bulunan 10 ayrı şubeye sahiptir.[203] Hüsamettin Ertürk'ün anılarından yola çıkarak, İngiliz istihbarat raporunda atıf yapılan bu şubelerin, ileride mahalle komitelerine temel teşkil ettiği iddia edilebilir.[204] Ayıca burada kişisel te-

202 Müdafaa-i Milliye Cemiyet hakkında kapsamlı bir çalışma için bak. Nazım H. Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991).

203 Bu muhitler Fatih, Beyazıd, Beyoğlu, Kadıköy, Makriköy (Bakırköy), Anadoluhisarı, Adalar, Mirgun, Kartal ve Gebze'dir. *A.g.e.*, s. 83. Bu yerel şubelerin üyeleri ve faaliyetleri için bak. *a.g.e.* ,s. 83-95.

204 Ertürk'e göre millî teşkilâtın ilk kurulduğu semt Fatih bölgesindeki Topkapı'dır. Teşkilât yine Fatih civarındaki Şehremini, Aksaray ve Beyazıt semtlerinde örgütlenmiştir. Bakırköy, Kadıköy ve Anadolu Hisarı da millî teşkilâtın örgütlendiği ve daha önce Müdafaa-i Milliye Cemiyeti şubelerinin bulunduğu semtler arasındadır. Ertürk'ün listelediği diğer semtler arasında Eyüp Sultan, Beşiktaş ve Galata dışında Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Beykoz, Kavak,

melde bir süreklilikten de bahsedilebilir. Örneğin Darül Muallimin'de müderris olan Hafız Kemal, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Mütareke döneminde ortaya çıkan mahalle komiteleri arasındaki devamlılığa iyi bir örnek. Hafız Kemal öncelikle Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Fatih şubesinde yöneticilik yapmıştır.[205] Mütareke döneminde ise onu, Eyüp Sultan'da bir mahalle komitesinin örgütleyicileri arasında görüyoruz.[206] Hafız Kemal daha sonra Müdafaa-i Milliye teşkilâtının merkez komitesinde yer alacaktır.

Ancak Özkan'la temel olarak şu iddia ekseninde farklılaşıyoruz:

> "1921 yılı başlarında TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin emri ile kurulan Müdafaa-i Milliye Grupları aslında Karakol Cemiyeti'nden kalan hem beşerî hem de maddî mirası tevarüs ederek şekillenmişse de Karakol Cemiyeti'nden en önemli farkı kayıtsız şartsız tamamen Ankara'ya bağlı olmalarıydı."

Öncelikle Ankara'ya bağlı olmanın ne anlama geldiği konusunda netleşmemiz gerektiğini düşünüyorum. Eğer burada kurumsal/örgütsel bir ilişki kastediliyorsa bu fazlasıyla genel bir ifade. Örneğin Kara Vasıf, Karakol'un en önde gelen liderlerinden biriydi ama aynı zamanda

---

Sarıyer ve Büyükdere de bulunmaktadır. Samih Nafiz Tansu (ed.), *İki Devrin Perde Arkası*, s. 226-232, 236-246.

205 Nazım H. Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*. s. 86.

206 Samih Nafiz Tansu (ed.), *İki Devrin Perde Arkası*, s. 229.

Mustafa Kemal'in liderliğindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde yer almıştı. Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde seçilen 16 kişilik Heyet-i Temsiliye üyelerinden biriydi.[207] Bu durum, örgütsel bağlılığın her zaman mutlak bir siyasal sadakat anlamına gelmeyebileceğinin iyi bir örneği. Bilindiği gibi Kara Vasıf'ın liderlerinden olduğu Karakol ile Mustafa Kemal ve arkadaşları arasında çok ciddi bir iktidar mücadelesi ve siyasal gerilim söz konusuydu. Dolayısıyla İstanbul ve Ankara arasındaki siyasal ilişkilerin niteliğini kurumsal bir çerçevede analiz etmek bana çok mümkün görünmüyor. Aynı şekilde Müdafaa-i Milliye'nin Ankara'dan kurulmuş olması da çok inandırıcı değil. Buna benzer bir iddia örneğin İttihatçıların oldukça etkili olduğu Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için öne sürülebilir mi? Millî mücadelenin, Bülent Tanör'ün gösterdiği gibi, bir ölçüde birbirinden bağımsız ya da özerk şekilde kurulan yerel örgütlenmeleri bir araya getirerek ve zaman içinde merkezileştirerek ortaya çıktığını unutmamamız gerektiğini düşünüyorum.

Bu tartışmayı şimdilik erteleyerek kendimi tekrar etmek pahasına şu noktaların bir kez daha altını çizmek istiyorum: İlk olarak; bu çalışma ve daha önceki yazılarımda İstanbul'da 1919 yılından başlayarak İttihatçı, komünist ve sosyalist kesimler arasında bir yakınlaşma sürecinin ve birlikte çalışma pratiğinin ortaya çıktığını,

207 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974), s. 9-10.

bunun Mart 1920'de gerçekleşen resmî işgal sürecinden sonra da devam ettiğini vurguladım. Sanırım öne sürdüğüm görüşün en az tartışmalı boyutunu bu oluşturuyor. İkinci olarak, Karakol'un da dâhil olduğu ve hatta ön ayak olduğu bir süreçte, başta Mustafa Suphi ile bağlantılı TKBG olmak üzere komünist ve sosyalist çevreleri de içeren geniş bir koalisyonun - cephe örgütünün ortaya çıktığını iddia ettim. Erişebildiğim kaynaklardan yola çıkarak bunun Müdafaa-i Milliye olarak isimlendirilmiş olabileceğine işaret ettim. Bu argümanın en önemli dayanaklarından biri Kemal Koçer'in anıları oldu. Daha önce vurguladığım gibi bu, Müdafaa-i Milliye merkez komitesinin İstanbul'da kurulduğunu net bir şekilde anlatan (benim şu ana kadar ulaşabildiğim) tek kaynak. Koçer'in anıları, bir kitap olarak 1946 yılında, direniş hareketi içinde yer almış birçok kişinin hayatta olduğu bir zamanda yayınlandı. Bu sebeple Koçer'in teşkilâtın kuruluşunu tamamen yanlış bir şekilde nakletmesinin çok düşük bir ihtimal olduğunu düşünüyorum.

Üstelik Koçer'in anıları, İttihatçı olmayan kimi yurtsever unsurların da merkez komitesinin kuruluşuyla neticelenen toplantıya katıldığını ima ediyor. Ben de bu noktadan hareketle TKBG belgelerinde sözü edilen devrimci gruplar konferansının Koçer'in anlattığı toplantı olabileceğine işaret ettim ve bu iddiayı elimdeki diğer kaynaklar ışığında desteklemeye çalıştım. Şunu da vurgulamak gerekir ki, İTC dışındaki farklı kesimlerle ittifaklar geliştirmek, esasen İttihatçılar için hiç de istisnai bir poli-

tika değildi. İTC Şubat 1913'de Balkan Savaşı esnasında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni kuruluşu için geniş kesimlere çağrı yapmıştı. Her ne kadar Damat Ferit, Lütfü Fikri ve Sabahattin Bey gibi muhalifler bu çağrıya olumlu yanıt vermediyse de, örneğin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önemli isimlerinden Müşir Fuat Paşa kuruluş toplantısına katılmış ve Talat Bey'in teklifiyle cemiyet başkanlığına getirilmişti.[208] Yukarıda gördüğümüz gibi, Karakol'un yönetiminde belirgin bir ağırlığa sahip olduğu Millî Kongre de 1919 yılı içinde farklı siyasal kesimleri içeren millî bir koalisyonun ortaya çıkması için çabalamıştı. Bolşeviklerle ve yerel komünist unsurlarla farklı şekillerde ilişkiye geçmiş olan, sol bir jargon kullanmaktan kaçınmayan Karakol'un bu kesimlerle geniş bir ittifak kurmak istemesinde (özellikle Baha Sait'in Bolşeviklerle 1920 yılı başlarından imzaladığı anlaşma düşünülürse) şaşırtıcı bir taraf yok.

Elbette Müdafaa-i Milliye'nin İttihatçıların yanında komünist çevreleri de kapsayan bir cephe örgütü olarak kurulduğu iddiası farklı şekillerde gözden geçirilebilir ya da çürütülebilir. Örneğin Müdafaa-i Milliye merkez komitesinin İstanbul'da kurulduğuna ilişkin Kemal Koçer'in görüşlerinin yanlış olduğu gösterilebilir ya da Koçer'in bu toplantıya katıldığına işaret ettiği İttihatçı olmayan çevreler arasında komünistlerin olmadığı ispatlanabilir. Ancak İttihatçı, komünist ve sosyalist çevrelerin İstanbul'da 1919 yılından başlayarak farklı düzeylerde temaslar kur-

208 "La Défense Nationale," *Le Moniteur Oriental*, 1 Şubat 1913, s. 1.

duğunu ve karmaşık bir ilişkiler ağı geliştirdiğini reddetmenin mümkün olmadığını düşünüyorum. Nitekim bu ilişkiler ağının yalnızca komünistleri değil aynı zamanda Hüseyin Hilmi liderliğindeki TSF'yi de içermiş olması hayli muhtemel.

TSF ve Hüseyin Hilmi

TSF ismi şimdiye kadar incelenen farklı kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, yukarıda üzerinde durulan TKBG'ye ait rapor, TSF'den, devrimci grupların Mart 1920'de gerçekleşecek kongresinin katılımcılarından biri olarak bahseder ki bu fırkayı (Sosy. Parti) büyük olasılıkla TSF lideri Hüseyin Hilmi olan Hilmi Yoldaş isminde bir delege temsil edecektir.[209] Aynı raporda TSF yönetiminin ele geçirilmesi olasılığından söz edilmektedir. Yine yukarıda tartışılan TKBG'ye ait başka bir rapor, grup üyelerinden Ahmet Bedevi'nin TSF merkez komitesine aza olduğunu belirtir ki bu, TSF yönetiminin ele geçirilmesi yönündeki iddianın temelsiz olmadığını gösteriyor.[210] TKBG ile TSF arasında 1919 yılı içerisinde dikkate değer bir bağlantı geliştiği ve ilişkilerin bununla sınırlı kalmadığı anlaşılıyor. Hüseyin Hilmi 1 Haziran 1920 tarihli bir mektupla TSF'nin Üçüncü Enternasyonal'e üye olma isteğini bildirmiştir.[211] Eylül 1920'de ise Vanlı Kazım'ın anılarında da ismi geçen TSF genel sekreteri Mustafa Fazıl (Çun) Bakü'de bulunmaktadır. Bu şehirde önce 1-7

209 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 22-25.

210 TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 24, Klasör No: 31_36, Belge No: 88-90.

211 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 72.

Eylül'de Birinci Doğu Halkları Kurultayı düzenlenmiş,[212] ardından 10-16 Eylül'de Mustafa Suphi liderliğindeki TKT öncülüğünde Türkiye İştirakiyun Teşkilâtlarının Birinci Kongresi toplanmış, burada İstanbul, Anadolu ve Rusya'da bulunan grupların birleşik bir Türkiye Komünist Fırkası (TKF) etrafında bir araya gelmesi kararı alınmıştır.[213] Fazıl Bey, 27 Eylül 1920 tarihli TKF Merkez Komitesi toplantısında hazır bulunmuştur.[214] Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmelerinden sonra Bakü, Batum ve Tiflis'te faaliyet gösteren TKF Haricî Bürosu da birçok raporunda İstanbul'daki muhatap olarak TSF'yi görmektedir.[215]

Asıl şaşırtıcı olan TSF ile direniş hareketinin İttihatçı unsurları arasındaki ilişkilerdir. Kendisi de TSF üyesi olan Vanlı Kazım'ın anıları bu konuda elimizdeki önemli kaynaklardan biri. Vanlı Kazım yukarıda tartışılan İstanbul'dan kaçış öyküsünde, Müdafaa-i Milliye'nin liderlerinden Topkapılı Mehmet Bey ile TSF arasındaki bağlantıyı ima eder.[216] TSF etrafındaki entelektüel unsur-

212 Bu Kurultay hakkında bak. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*.

213 Bu konferans hakkında ayrıntılı bir çalışma için bak. Emel Seyhan Atasoy ve Meral Bayülgen (der.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilâtlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi). (Tutanaklar-Belgeler). Bakü 10-16 Eylül 1920*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2008).

214 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921. Dönüş Belgeleri – 1*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 40-46.

215 Bu konuda bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 91-97.

216 Vanlı Kazım, "Anılarım," s. 84-87.

lardan biri olan Münir Süleyman Çapanoğlu'nun anıları bu bağlantıyı daha güçlü bir şekilde vurgular: "Yine o günlerde bir kısım işçilerin üzerinde büyük bir tesiri olan ve çok sevilen Topkapılı Mehmet Bey'in de çok büyük rolü olmuştur. Mehmet Bey'in Sosyalist Partisi'ni desteklemesinde, dediklerini yaptırmasında, grev hazırlıklarına girişmesinde aşırı derecede rolü olduğu muhakkaktır."[217] Çapanoğlu'nun TSF'ye katkıları nedeniyle zikrettiği bir başka dikkat çekici şahsiyet, hamallar loncasının İttihatçı geçmişe sahip kâhyalarından Salih Reis'tir.[218]

İttihatçılar ile TSF arasındaki bağlantılara yapılan bu tür atıfları şaşırtıcı kılan en önemli sebep Hüseyin Hilmi'nin siyasî geçmişidir. Bilindiği gibi Hüseyin Hilmi bir İTC muhalifidir ve bu sebeple 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa suikastı bahanesiyle sürgüne gönderilmiştir. Hüseyin Hilmi'nin muhalefeti Mütareke döneminde de devam etmiş, 1919 yılında TSF yayın organı olarak basılan *İdrak* gazetesi, İttihatçılarla polemiğe girmekten geri kalmamış,[219] yukarıda da tartışıldığı gibi TSF Ara-

217 Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, (İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964), s. 72.

218 *A.g.e.*, s. 64. Salih Reis'in İttihatçılarla ilişkisi hakkında bak. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 159. Salih Ağa ve Raşid Ağa'nın İkinci Meşrutiyet döneminde Umum Hamallar Cemiyeti'nin önde gelen şahsiyetleri olduğunu gösteren bir belge için bak. TİTE, 263/33, 29 Mayıs 1330/11 Haziran 1914. Salih Reis'in direniş hareketinde oynadığı rol için bak. Kemal Koçer, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul*, s. 20; Mim-Mim ve TSF ile ilişkileri için bak. Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, s. 50-57.

219 *İdrak* gazetesinin lonca örgütlenmelerine dair eleştirileri ve sandalcılar kâhyası Ali Osman Ağa ile girdiği polemik hakkında bak. Y. Doğan

lık 1919'da Zeytinburnu fabrikasından Numan Usta'nın İttihatçı oylarla milletvekili seçilmesini sert bir şekilde eleştirmiştir.[220] Bu derece İttihatçı karşıtı siyasî bir çizgiye sahip olan TSF'nin nasıl ve hangi koşullar altında Topkapılı Mehmet ve Salih Reis gibi unsurlarla ilişkilendiği, yanıtlanması gereken önemli bir sorudur.

Bu soruyu daha da önemli kılan, Vanlı Kazım ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun anıları dışında kimi başka kaynakların da TSF'nin İttihatçılar ve milliyetçi hareketle bağlantıları hakkında ipuçları vermesidir. Örneğin Fransız makamlarının yukarıda değinilen Kasım 1920 tarihli raporu, TSF'nin en etkili üyeleri arasında Namık (bin Docteur Moustapha), Recep, Kadri Salim, Muhammet (Mouhamet) Kenan ve Şakir Rasim (Chakir bin Raseim) gibi isimleri sıralamaktadır.[221] Bunlardan Aksaray'da Davut Paşa Sokağında yaşayan Şakir Rasim'in savaş sırasında Anadolu'da faaliyet gösteren çetelere katılmış Girit kökenli bir İttihatçı olduğu belirtilmektedir.[222] Bilindiği

---

Çetinkaya, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi," Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (der.) *Mete Tunçay'a Armağan*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 515-521.

220 TSF tarafından Numan Usta'nın seçilmesi konusunda yayınlanan deklarasyon için bak. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt: 2*, s. 427-429. Bu konuda ayrıca bak. SHAT, 20 N 167, 57/2, "Le Socialisme en Turquie. L'Election de Numan Effendi," 27 Aralık 1919.

221 AMAE, Série E, Levant, Turquie, 1918-1929, cilt: 94, karton: 308, dosya: 1, La Situation Politique à Constantinople, s. 156-157.

222 26 Ocak–6 Şubat 1922 tarihleri arasındaki tramvay grevi sırasında tutuklanan Hüseyin Hilmi, İtalyan Yüksek Komiserliği'ne hitaben yazdığı 9 Mayıs 1922 tarihli mektupta, Rıza, Kenan ve Şakir [Rasim] tarafından kötü niyetli bir şekilde greve ikna edildiğini ve bun-

gibi Şakir Rasim Tramvay Şirketi'nin Aksaray deposu müdürüdür. 1921 yılında TSF'nin ikinci başkanı olarak görev yaptıktan sonra,[223] Mart 1922'deki parti kongresinde (Hüseyin Hilmi'nin hapiste olduğu bir sırada) TSF genel başkanı seçilmiştir.[224]

Fazıl Bey'in Komintern'in II. Kongresi için yazdığı 4 Haziran 1920 tarihli rapor, TSF ile İttihatçılar arasındaki bağlantıların hiç de tesadüfî olmadığını göstermektedir.[225] Bu rapor TSF'nin İstanbul'daki yayın faaliyetleri ve işçi teşkilatlânmasının yanında diğer şehirlerdeki seksiyonlarından ve bunların milliyetçilerle ilişkilerinden bahseder: "Parti'nin [TSF] Edirne'de oldukça güçlü ve ciddi bir biçimde çalışan seksiyonları var. Şu son zamanlarda, bunlar faaliyetlerini, tüm Batı Trakya'da tamamlanmış olan Yunan işgaline karşı çok yakın gelecekte yer alacak mücadeleye hazırlanan o bölgedeki milliyetçilerle birleştirdiler."[226] Fazıl Bey ayrıca şunu ekler: "Parti'nin [TSF] Küçük Asya'da da seksiyonları ve federal seksi-

---

ların Jön Türklerle ilişki içinde olduğu bilinen Behçet Bey isminde biri tarafından elde edildiğini öne sürer. TİTE, 57/124, Dersaadet İtalyan Mümessiliği Cenab-ı Âliyesi'ne, 9 Mayıs 1922.

223 Ekim 1921 tarihli Fransız raporuna göre Şakir Rasim TSF'nin ikinci başkanıdır. SHAT, 20 N 1106, Karton: 38/4, Dosya: 1, "Note de la Réunion concernant la Grève des Tramways à Constantinople, tenue au Q. G. des Forces Alliées d'Occupation," 8 Ekim 1921.

224 "Amele Kongresi," *Tevhid-i Efkâr*, 10 Mart 1922, s. 1-2.

225 "Türkiye'de Sosyalist Hareket" isimli bu rapor için bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 74-76.

226 *A.g.e.*, s. 75,

yonları vardır: Eskişehir, Kuca (Konya?), Ankara, Bursa, Bandırma, vb... Mustafa Kemal çevresindeki milliyetçiler, bu harekete yardımcı olmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar ve bunu Rusya'daki Bolşeviklere bir yardım olarak yapmaktadırlar."[227]

Bu rapor TSF'nin İttihatçılarla ne temelde bir ilişki kurmuş olabileceğine dair çok önemli açıklamalar içermektedir. Fazıl Bey burada TSF'nin İttihatçılarla değil Mustafa Kemal çevresindeki milliyetçilerle ilişki içinde olduğundan bahseder. Halbuki, daha önce de vurgulandığı gibi, İttihatçılar milli mücadelenin örgütlenmesinde kilit rol oynamışlar (ki, örneğin, TKBG liderleri bu durumun pekala farkındadırlar) ve bu hareketin önde gelen kadrolarını teşkil etmişlerdir. Bu durum, işgal altındaki İstanbul'da milli mücadeleyi temsil eden ve 1920 yılının ilk yarısında Karakol Cemiyeti'nin çabaları neticesinde kurulduğu anlaşılan Müdafaa-i Milliye (ya da Milli Müdafaa) teşkilâtı için de büyük oranda geçerlidir. Dolayısıyla TSF, Topkapılı Mehmet, Şakir Rasim ve Salih Reis gibi figürlerle İttihatçı oldukları için değil direniş hareketinin unsurları olarak bağlantı kurmuş olmalıdır.

227 *A.g.e.*

İşçi Hareketi

Tüm bu bağlantılar TSF'nin Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonraki dönüşümünü anlayabilmek açısından da önemli ipuçları vermektedir. TSF yeniden kuruluşunun ilk aşamalarında Mütareke döneminde ortaya çıkan sol-sosyalist partilerden yalnızca biridir. 1920 yılının ilk aylarına kadar TSF'nin işçi kesimleri üzerinde, örneğin 1918 yılı sonlarında kurulan Sosyal Demokrat Fırka ya da 1919 yılı başlarında ortaya çıkan Mesaî Fırkası'ndan daha etkili olduğunu gösteren yeterli veri yok elimizde.[228] Hatta bu dönemde TİÇSF'nin, İstanbul işçileri arasında çok daha nüfuzlu bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkün.[229] Ancak, Paul Dumont'un daha önce vurguladığı gibi, TSF, 1920 yılı baharından itibaren hızla dönemin en büyük işçi örgütlenmesi haline gelmiştir.[230] İstanbul'un Mart 1920'de resmen işgal edilmesinin ardından, geniş bir işçi kesimi TSF'yle bağ kurmuş ve partiye üye olmuştur.[231] TSF Kazlıçeşme tabakhane işçileri, Haliç

228 Sosyal Demokrat Fırka, Osmanlı Mesai Fırkası ve Mütareke döneminde kurulan diğer sol-sosyalist partiler için bak. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 79-86.

229 Şefik Hüsnü'nün 1922 yılında yazdığı bir rapora göre, bu parti yaklaşık olarak 1.200 üyeye sahipti ve üyelerinin % 65'i işçilerden oluşuyordu. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 176.

230 Paul Dumont, "les Organisations Socialistes et la Propagande Communiste à Istanbul pendant l'Occupation Alliée, 1919-1922", *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, s. 204.

231 *A.g.e.*

ve Kasımpaşa tersane işçileri, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanları, Tramvay, Tünel ve Elektrik şirketleri personeli arasında hızla örgütlenmiş, bu dönemde patlak veren grev hareketlerinin çoğunda rol oynamıştır.[232]

Şüphesiz TSF'nin işgalden sonra işçiler üzerindeki etkisini nasıl arttırdığını anlayabilmek için bu partinin farklı ekonomik sektörlerdeki faaliyet ve örgütlenmelerini incelemek gerekiyor. Ancak bu noktada, yukarıda tartışılan Ocak 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporunu hatırlamakta fayda var. Milliyetçiler, bu rapora göre, İstanbul'un kaybedilmesi (yani işgali) durumunda sabotaj eylemleri düzenlemeyi, grev hareketleri ve genel kargaşayı teşvik etmeyi planlamaktaydı[233]. Gerçekten şehrin Mart 1920'de resmî işgalinin ardından bir dizi grev ve örgütlenme hareketinin ortaya çıktığını, bu gibi kolektif hareketlerin İstanbul işçileri arasında hızla yaygınlık kazandığını biliyoruz. O halde direniş hareketi, büyük ölçüde TSF çatısı altında ortaya çıkan işçi hareketleri üzerinde önemli bir etkiye sahip miydi?

---

232 TSF ve işçi hareketleri hakkında ayrıca bak. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 123-141; Lütfü Erişçi, "Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi," *Sosyal Tarih Araştırmaları*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2003), s. 96-101; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969), s. 244-293; Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922). Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 287-296.

233 Enver Behnan Şapolyo da İstanbul'da kurulması planlanan gizli bir teşkilâtın şehirdeki Türkleri korumak ve fırsat olursa isyan çıkarmak için fabrika ve tramvay amelelerinin örgütlenmeyi amaçladığından bahseder. Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, (Ankara: Rafet Zaimler Yayınevi, 1958), s. 279.

Fethi Tevetoğlu bu soruya ilişkin olarak Enver Esenkova'nın 1964 tarihli makalesinden şu ifadeyi aktarır:[234]

> "1919'da İstanbul'da yine yabancı işgali altında kurulmuş olan bir ikinci parti, Türkiye Sosyalist Fırkası, Marksist fikirlerin Türkiye'ye sokulmasına yardım etti. 1910'da kurulmuş olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın mirasçısı bu parti, İstanbul (yabancı) Tramvay Şirketi işçileri arasında bu fikre rağbet eden kimseler bulabilmiştir: Bu işçiler 23 Mayıs 1920'den 6 Haziran'a kadar süren, Türkiye'deki büyük grevlerin ilkini yaptılar. Şunu da belirtmek lazım, bu grevin karakteri katiyen Marksist değil her şeyden önce millî idi; çünkü talimat, partinin haberi olmaksızın, millî kurtuluş gizli teşekküllerinden geliyordu."

Esenkova büyük olasılıkla 4 gün 13 saat sürdükten sonra 15 Mayıs 1920'de tramvaycıların bir grup talebinin kabul edilmesiyle sona eren grevden bahsetmektedir.[235] Gerçekten Mayıs 1920 tramvay grevi, Mütareke döneminde gerçekleşen en önemli işçi hareketlerinden biridir. Esenkova'nın grev sürecini başlatan inisiyatif ile ilgili iddiasını kanıtlayacak bir belgeye sahip olmasak da bu konuda çeşitli eğilimlere işaret edilebilir.

---

234 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 71. Esenkova'nın söz konusu makalesi "Le communisme en Turquie" olarak isimlendirilmiştir ve 1964 yılında *Est et Ouest* dergisinde yayınlanmıştır.

235 Erol Ülker, "Mayıs 1920 Tramvay Grevi: Türkiye Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme," *Kebikeç*, no: 36, Aralık 2013, s. 243-257.

İlk olarak altının çizilmesi gereken nokta, zabitan kökenli tramvaycıların grev sürecinde dikkate değer bir rol oynadıklarıdır. Bilindiği gibi Tramvay Şirketi, Şubat 1919'dan sonra sayısı hızla artan tramvay lokomotiflerinde istihdam edilmek üzere önemli sayıda personel alımı yapmıştır.[236] Özellikle Hareket Amirliği'nde görevlendirilen vatmanlar arasında Birinci Dünya Savaşı'nın ardından terhis edilen yedek ve muvazzaf subaylar bulunmaktadır.[237] Bunların, Vatman İttihadı Cemiyeti etrafında birleşerek tramvay işçileri arasındaki ilk örgütlenme çalışmalarının itici gücünü oluşturdukları anlaşılıyor.[238] Tramvaycılar taleplerini 9 Nisan 1920'de, yani İstanbul'un 16 Mart'ta işgal edilmesinden kısa bir süre sonra sunmuşlar,[239] şirket talepler listesini reddedince, 11 Mayıs'ta Tünel Şirketi çalışanlarıyla birlikte greve çıkmışlardır. Bu greve Tramvay Şirketi'nden önemlice bir kısmı vatman olmak üzere yaklaşık 700 işçi iştirak etmiştir.[240]

İkinci olarak; örgütlenme ve grev süreci bütünüyle TSF liderliğinden ve daha spesifik olarak Hüseyin Hilmi'nin inisiyatifinden kaynaklanmamıştır. Tersine, tramvaycılar,

236 *A.g.e.*, s. 247-248.

237 "Tramvay Amelesi", *Meslek*, 28 Nisan 1925, s. 5; Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2009), s. 39.

238 Erol Ülker, Mayıs 1920 Tramvay Grevi, s. 248-250.

239 "Tramvay Amelesi Tatil-i Eşgal Edeceklerini Söylüyorlar," *İkdam*, 10 Nisan 1920, s. 2.

240 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 199. Vatmanların grevdeki rolüne ilişkin olarak bak. "Grev Devam Ediyor," *Alemdar*, 13 Mayıs 1920, s. 4.

zabitan kökenli personelin başını çektiği bu süreçte, büyük oranda TSF'den bağımsız hareket etmişlerdir.[241]Önce kendi aralarında örgütlenme faaliyetlerine girişen tramvaycılar, özellikle vatmanlar, daha sonra TSF ile bağlantıya geçmişlerdir. Grev boyunca işçi temsilcileri TSF değil Tramvay ve Tünel Kumpanyaları Amelesi Heyet-i Müttehidesi adı altında hareket etmişlerdir.[242] Tüm bu süreçte TSF genel başkanı Hüseyin Hilmi, grevi teşvik eden, örgütleyen ve yöneten militan bir parti liderinden çok, grevi sonlandırmaya çalışan bir sendika konfederasyonu başkanı gibi hareket etmiş, işçiler, şirket ve hükümet arasında adeta bir arabulucu rolü oynamıştır.[243] Nitekim Fransız makamları TSF'den şehirdeki en önemli işçi sendikalarını bir araya getiren federasyon olarak bahsetmektedir.[244]

241 Erol Ülker, Mayıs 1920 Tramvay Grevi, s. 250-252.

242 "Tramvay Amelesi Bugün Tatil-i Eşgal Ediyor," *İkdam*, 11 Mayıs 1920, s. 3.

243 FO, 371/5293, "Report on Labor Organizations, Trade Unions, Guilds, Etc.," s. 3.

244 AMAE, Série E, Levant, Turquie, 1918-1929, cilt: 94, karton: 308, dosya: 1, La Situation Politique à Constantinople, s. 155.



Tramvay işçilerinin Mayıs 1921 Kâğıthane buluşmasından 3 resim
Kaynak: Alemdar, 8 Mayıs 1921, s. 3

Son olarak; komünist hareket, tramvaycılar üzerinde dikkate değer bir etkiye sahiptir.[245] TKBG üyelerinden Necdet Lütfi, Eylül 1920'de Bakü'de gerçekleşen ve Mustafa Suphi liderliğindeki TKF'nin kuruluşuyla neticelenen İştirakiyun Teşkilâtları Kongresi için yazdığı raporda, tramvay memurları arasında faaliyet yürütüldüğünü, bunların bir kısmının kazanıldığını ve grev ilan ettirildiğini belirtir.[246] Söz konusu kongre sırasında söz alan Latif de, tramvay grevinden TKBG'nin teşebbüslerinden biri olarak bahseder ve grev emrini veren kişinin toplan-

245 Erol Ülker, Mayıs 1920 Tramvay Grevi, s. 252-254.

246 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 34.

tı salonunda olduğunu ekler.[247] İsim verilmemiş olsa da onun, 27 Eylül'de TKF Merkez Komitesi toplantısına da katılan TSF genel sekreteri Fazıl Bey olduğu düşünülebilir.[248] Fazıl Bey yukarıda bahsedilen 4 Haziran tarihli raporda, Mayıs grevinin teşkilâtlanmasında ve yürütülmesinde kendisinin başat rol oynadığını yazar.[249] Katıldığı TKF Merkez Komitesi toplantısında ise TSF içinde Hüseyin Hilmi'ye muhalif bir kesimin ortaya çıktığını, bunlar arasında bir grup tramvaycı ve "... esaretten avdet eden bir kısım zabit arkadaşlar..." bulunduğunu belirtir. Fazıl, Üçüncü Enternasyonal'le birleşmek isteyen bu grubu temsilen Bakü'ye gelmiştir.[250]

Yukarıda aktarıldığı gibi, Enver Esenkova, tramvay grevini başlatan talimatın, TSF genel merkezinden değil, "millî kurtuluş gizli teşekküllerinden" geldiğini öne sürmüştür. İştirakiyun Teşkilâtları Kongresi'ne İstanbul'dan katılan unsurların, özellikle TKBG çevresinin, beyanları çerçevesinde değerlendirilecek olursa, bu iddianın bir doğruluk payı taşıdığı söylenebilir. Böyle bir değerlendirme için, İstanbul'da ortaya çıkan ve Müdafaa-i Milliye etrafında gelişen direniş hareketini yalnızca İttihatçı

247 Latif grevin Şubat ayında gerçekleştiğini söyler, *a.g.e.*, s. 40-41; Emel Seyhan Atasoy ve Meral Bayülgen (ed.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilâtlarının Birinci Kongresi*, s. 183.

248 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921. Dönüş Belgeleri – 1*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 40-46.

249 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 75.

250 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921*, s. 45.

bir örgütlenme olarak değil, başta komünist ve sosyalist hareketler olmak üzere farklı siyasal çevrelerle ilişkileri bağlamında ele almak gerekmektedir. İstanbul'da direniş hareketinin ortaya çıkışında İttihatçıların önemli roller oynadığına şüphe yok. Ancak ben Müdafaa-i Milliye'nin yalnızca farklı siyasal çevreleri değil, aynı zamanda başta işçiler olmak üzere geniş toplumsal kesimleri de mobilize etmeyi amaçlayan bir cephe örgütü olarak kurulduğunu düşünüyorum.

Sonuç Yerine

Yukarıda incelenen kaynaklar, İstanbul'da 1920 yılının ilk yarısında Müdafaa-i Milliye ya da Millî Müdafaa olarak adlandırılan bir örgütlenmenin ortaya çıktığına dair önemli bulgular içeriyor. Bu teşkilâtın, Kemal Koçer'in bahsettiği türden bir toplantı sonucu kurulup kurulmadığını, İsmet Lütfü ve Cevdet Ali'nin raporunda bahsedilen devrimci gruplar kongresinin Kemal Koçer'in anılarında atıf yapılan toplantı olup olmadığını, dolayısıyla TKBG ve TSF gibi örgütlenmelerin Müdafaa-i Milliye'nin kurucuları arasında yer alıp almadığını ispatlayabilmek için daha fazla kanıta ihtiyacımız olduğu açık. Ancak mevcut kaynaklar, İttihatçı unsurların, Müdafaa-i Milliye'nin kuruluş sürecinin ilk aşamalarında, İstanbul'da faaliyet gösteren komünist ve sosyalist hareketlerle yakın bir ilişki içinde olduğuna işaret etmemize olanak vermektedir.

Bu yazıda tartışılan gelişmeler ışığında düşünülecek olursa, böyle bir ittifakın/cephenin ortaya çıkmasında şaşırtıcı bir taraf olmadığı görülecektir. İttihatçı, komünist ve sosyalist çevreler arasında 1919 yılından başlayarak farklı düzeylerde temaslar kurulmuş, karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya çıkmış, yılın son çeyreğinde mevcut yasal partiler sosyalist bir birlik etrafında seçimlere girmeye teşebbüs etmiştir. Bu dönemde söz konusu olan yalnızca kendi hiyerarşileri olan parti ve gruplar değil, aynı zamanda bu parti ve grup üyelerinin parçası olduğu, bir dereceye ka-

dar birbirini tanıyan ve beraber çalışma gündemi olan bir "sol" çevredir ki, direniş hareketinin İttihatçı geçmişe sahip kimi radikal unsurları da bunun bir parçasıdır. Mart 1920'de toplanması planlanan konferans tam da Bolşevikler ile Karakol arasındaki görüşmelerin Bakü'de bir işbirliği anlaşmasıyla neticelenmesinden sonra ve yerel komünist hareketle ilişki kurmanın stratejik olarak daha fazla önem kazandığı bir bağlamda gündeme gelmiştir.

İttihatçılar, komünistler ve sosyalistler arasında Müdafaa-i Milliye ekseninde ortaya çıktığını göstermeye çalıştığım yakınlaşma, son dönemde araştırmacıları giderek daha fazla meşgul eden kimi karmaşık ilişkileri açıklama potansiyeline sahip. Örneğin; 1919'da Mustafa Suphi liderliğindeki Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı ile bağlantılı olarak İstanbul'a gelen Hemşinli Mehmet'in daha sonra nasıl Mim-Mim grubunun en önemli kadrolarından biri olarak karşımıza çıktığı sorusu bu çerçevede yanıtlanabilir.[251] Daha çok kaçakçılık ve istihbarat işleriyle ilgilenen Mim-Mim, Müdafaa-i Milliye ile bağlantılı olarak kurulmuş bir örgüttür. Başta Topkapılı Mehmet ve Kemal Koçer olmak üzere Mim-Mim'in kurucu üyeleri aynı zamanda Müdafaa-i Milliye içinde faaliyet göstermektedirler. Dolayısıyla, Vanlı Kazım'ın ima ettiği gibi, Karakol üyesi Topkapılı Mehmet ile İstanbul'daki önemli komünist unsurlardan biri olan Hemşinli Mehmet arasındaki

251 Bu konuda bak. Mete Tunçay, Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi; Erol Ülker, Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi Üzerine Yeni Bilgiler; Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler.*

bağlantı, Mim-Mim grubundan önce ortaya çıkmış olmalıdır. Nitekim İsmail Bilen, Hemşinli'nin Haliç-Kasımpaşa civarında faaliyet gösteren bir komünist kümeye katıldığına dikkat çekmektedir[252] ki, burada Müdafaa-i Milliye'ye bağlı bir mahalle komitesinin bulunduğunu biliyoruz.[253] İsmail Bilen'i konu alan kısa biyografi, bu kümeden Haliç komitesi ismi altında bahseder.[254]

Ayrıca İstanbul dışında ortaya çıkan kimi önemli gelişmeler, İttihatçı ve komünist eğilimler arasında ittifakın mümkün olduğunu gösteriyor. Mayıs 1920'de Anadolu hareketi içinde ortaya çıkan Yeşil Ordu, İttihatçılar arasında gelişen radikalleşme eğiliminin önemli bir göstergesi.[255] Bilindiği gibi Yeşil Ordu bir grup radikal İttihatçının yanı sıra, Salih Hacıoğlu ve Şerif Manatov gibi, Bolşevikler ve Mustafa Suphi liderliğindeki komünist hareketle bağları olan kimi unsurları da içermiştir. Mevcut araştırmalar bu ikinci grubun daha sonra – 1920 yazı başlarında – Mustafa Suphi'nin Bakü merkezli hareketine yakın bir siyasal eğilimi temsil eden (hafi) Türkiye

252 S. Üstüngel [İsmail Bilen], *TKP. Doğuşu, Kuruluşu*, s. 10.

253 Mesut Aydın tarafından tam metni yayınlanan bir belgeye göre Hemşinli Mehmet isminde biri Müdafaa-i Milliye Eminönü örgütlenmesinin kadroları arasındadır. Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi*, s. 287.

254 *TKP MK Sekreteri İsmail Bilen, Kısa Biyografi*, s. 9-15

255 Yeşil Ordu hakkında bak. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007), s. 9-17; Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2008), s. 301-311; Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 197-260.

Komünist Partisi olarak örgütlendiğini göstermektedir.[256] Emel Akal bu grubun Ağustos 1920'de Mustafa Suphi liderliğindeki harekete bağlılığını açıkladığını gösterir.[257]

Yeşil Ordu'nun kurulduğu sıralarda Bakü'de de önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Taşkent'te faaliyetlerini sürdüren Mustafa Suphi Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi üzerine bir grup arkadaşıyla 6 Mayıs'ta yola çıkarak 27 Mayıs'ta Bakü'ye ulaşır.[258] Daha önce tartışıldığı gibi bu sırada Bakü'de İttihatçı kadroların hâkim olduğu bir komünist grup bulunmaktadır.[259] Mustafa Suphi, Eylül 1920'de yine Bakü'de toplanan Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nde TKT'nin İttihatçı grupla ilişkilerinin nasıl geliştiği konusunda şu açıklamayı yapar:

> "Türkistan'da açılan teşkilât etrafında toplanan Türk komünistlerinin miktarı 40'a baliğ olarak Bahr-ı Hazer'in düşmandan temizlenmesinden sonra bu arkadaşlardan 23'ü ile beraber Türkiye'ye ait faaliyetlerin Kafkasya'ya nakli kararlaşarak 27 Mayıs 1920 tarihinde Bakû'ya gelindi (...) Mesleğimize mutekit bazı arkadaşlar da teşkilâta ilhak olunarak Merkezî Büro yeniden faaliyete girdiği gibi, Bakû'de daha evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk Komite veya Fırkası lağv ve yeni esaslarda

256 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 83-86.

257 Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde*, s. 129.

258 Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 85.

259 *A.g.e.*, s. 85-88; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 332.

tesis olundu. Bu hususta biraz tevakkufa ihtiyaç var: Bir müddetten beri Anadolu kıyam hareketini inkılâpçı Rusya ile birleştirmek ve Azerbaycan Şûralar Hükûmetini tesis etmek maksadıyla Kafkas Ülkesi Bolşevik Komitesi ile beraber çalışan arkadaşlar evvelâ bir Türk Komünist gruppası son vakitlerde ise Türk Komünist Fırkası vücuda getirerek Merkez Komitelerini intihap etmişler ve buraya İttihat Terakki hükümeti ve harp zamanında büyük roller oynayan bazı kimseler ithal edilmişti. Yakın mazileri son harp felâketleriyle alâkadar olan bu zatlarla amele ve rençber fırkasını tesis ve temsil gayr-ı tabiî idi. Onun için bu teşkilâtın ilgasında tereddüt olunmayarak eskiden beri Azerbaycan Komünistleri ile beraber çalışmış olan bazı Komünist arkadaşların Rusya ve Türkistan'dan gelenlere ilâvesiyle vücuda gelen gruppa Bakû teşkilatına esas kabul edilip bu gruptan Türkiye Teşkilâtının Bakû şubesi vücuda getirildi ve bu şube Azerbaycan Bakû komitesine ilhak olundu. Böylece vücuda gelen şube, faaliyetinde Merkezî Heyetle birleşmiş ve âzâsı iki yüze baliğ olmuştur. Kayıt ve tescil esnasında teşkilâta maksad-ı esasîye hizmet edemeyecek bir takım şahısların girdiği hissolunmasıyla, bunlar hakkında tasfiye muamelesine teşebbüs olunmuştur."[260]

Mustafa Suphi burada, Taşkent'ten gelen ekibin sayısı 23 iken, Bakü'de örgütlenen teşkilâtın üye sayısının 200'ün üzerine çıktığını ifade ediyor. Yani TKT Bakü komitesi üyelerinin büyük bir çoğunluğu daha önce İttihatçıların kontrolünde olan komünist gruptan kaydedilmiş-

260 Emel Seyhan Atasoy ve Meral Bayülgen (der.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilâtlarının Birinci Kongresi*, s. 80, 82.

tir ki bunlar arasında Yakup, Süleyman Nuri, Salih Zeki, Hilmi gibi şahıslar bulunmaktadır.[261] Bu çevreden Yakup, Mustafa Suphi'nin önceki gruptaki İttihatçı liderlere yönelik eleştirilerine ilişkin olarak şunu söyler:

> Suphi yoldaş beyanatında Bakû'ye İştirakiyûn Teşkilâtımızın nakledildiği zaman Bakû'deki Şark Komünistleri Teşkilâtı bir dereceye kadar ıslah edilmiş dedikleri gibi, bir takım fuzulilerin de burada, yani bunlar arasında bulundukları beyan etmişlerdi (...) Bunlar, arkadaşlar, neden bilerek, bir mecburiyet karşısında kalarak, o teşkilâtın mevcut boşluklarını doldurmak maksadıyla alınmış idi. Başka hiçbir fikre müstenit değildi. [O grupta çalışan yoldaşlar içlerine giren o şahısları aldıkları zaman istemeyerek almışlardır. Bu da Azerbaycanlı yoldaşların ısrarıyla olmuştur. Yoksa kat'iyen bir maksat uğrunda almamışlardır.] Bununla beraber o grup burada, Müsavatçıların bütün tehditler karşısında, o bunların tabancalarının namluları altında korkmayıp, büyük bir azimle çalışmıştı."[262]

Mustafa Suphi, Yakup'a cevaben şu ifadelere başvurur:

> "...Bakû'de vücut bulan grup(un) Müsvatçıların tehdidi altında olarak çalıştığı, yani hiç bir zaman unutulmamış. Bunlar yalnız Bakû'de değil, Kafkasya'nın en tenha köşelerinde çalışarak büyük ve mühim faaliyetlerde bulunmuştur. Biz Türkistan'dan Bakû'ya geldiğimiz zaman [bu muhterem arkadaşlar pek sıkı münasebete giriştik ve mühim mevkiler de verdik] grup evvelce faaliyetini Bolşeviklerle devam ettirdiği halde, Türk Komünist Fırkası

261 *A.g.e.*, s. 88.

262 *A.g.e.*, s. 91

namına, Bolşevik Komitesi'nin rızasıyla teşebbüs edilmiş ve başında sabık İttihat ve Terakki âzâsı Talat Bey ve [eski İstanbul muhafızı] Halil Paşa olduğu halde beş kişilik bir grup [komite, fırka] vücuda getirilmiş idi. (...) Biz geldiğimiz zaman bunun için kendimizi hayretler içinde bulduk. Fakat Kafkasya Komitesi'yle görüştüğümüz zaman bunların lağvı ile Bakû'de bir Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı esasısın kurulması hususu temin edilmiş bulunuyordu. [Mesele budur.] Ben demedim ki bu eşhas dün kendilerinden istifade edildiği gibi bugün yine istifade edilecek zatlardır. Bunlar kendi merkezî teşkilatlarında evvelce cihangirlik ve fütühatçılığa hizmet etmiş ve memlekette bu yüzden bir çok kanların dökülmesine sebep olmuş olduğundan, bunların bu gibi bir hizmete kabul edilmesi hiç bir zaman tecviz edilemezdi. [Talat Bey, Halil Paşa ihtimal çok şahısların hoşuna gider. Fakat komünistler, İştirakiyûn Fırkası denildiği zaman, bu amele ve rençber hareketini temsil eden bir fırka olduğu için, tabii evvelce cihangirlik uğrunda çalışmış ve çok kanlar dökmüş şahısların fırkaya dâhil olmaları münasip olmaz. Hatta o şahısların rızasıyla mesele halledilmiş.]"[263]

Mustafa Suphi yukarıda aktarılan açıklamalarıyla TKT'nin, Bakü'de Mayıs 1920'den önce İttihatçıların kontrolünde olan Bakü gruppasına ya da Türk Komünist Fırkası'na dayandığını açık bir şekilde ortaya koyar. Önceki gruptan TKT'ye dâhil edilenlerin "eskiden beri Azerbaycan komünistleriyle beraber çalışmış olan" kadrolar olduğunu belirtir.[264] "Evvelce cihangirlik uğrunda ça-

263 *A.g.e.*

264 *A.g.e.*, s. 87.

lışmış" İttihatçıların ise tasfiye edildiğini ekler. Ancak bu ifade ihtiyatla karşılanmalı. Öncelikle vurgulanması gereken nokta, dikkate değer sayıda ve önemde İttihatçının Mustafa Suphi liderliğindeki TKT çatısı altında çalışmaya devam ettiğidir ki bunlar arasında Enver'e yakınlığıyla bilinen Küçük Talat dahi bulunmaktadır. Küçük Talat TKT'nin telif ve tercüme bürosunu idare etmektedir ve buradan İttihatçı liderlerle yazışmaktadır.[265] Ayrıca Haziran 1920'de Cemal Paşa, Halil Paşa ve Bahaettin Şakir gibi İttihatçı liderler Moskova'ya geçerek Bolşeviklerle görüşmelere başlamıştır.[266] 5 Mart 1920'de İstanbul'dan hareket ederek Bakü üzerinden Moskova'ya gelen TKBG üyeleri Lütfü Necdet, Hüseyin Sait ve Baha Ali'nin yolladığı telgraflar Mustafa Suphi'yi bu görüşmeler hakkında bilgilendirmektedir.[267] Söz konusu telgraflar, Anadolu'da Rusya hükümetini temsil edecek bir sefaret heyetinin görevlendirilmesine, Türkiye'ye maddî destek sunulmasına, Cemal ve Halil Paşa'ların Anadolu'ya geçmek yerine Tür-

265 Küçük Talat Eylül 1920'de Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta bu şubeyi idare ettiğini ve Mustafa Suphi ile ilişkilerinin sürdüğünü bildirir. Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, (İstanbul: Temel Yayınları, 2002), s. 333-334. Bu mektup hakkında ayrıca bak. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 86, dipnot: 28.

266 Bu konuda bak. Alp Yenen, "Bir Heyet-i Sefaret Değil Bir İhtilâl Heyeti: İttihatçılar ve Asya'da Devrimci Diplomasi," Erden Akbulut ve Erol Ülker (der.), *100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020), s. 150-158

267 Banu İşlet ve Cemile Moralıoğlu Kesim (der.), *Haziran-Eylül 1920. Türkiye İştirakiyun* , s. 146-147.

kistan, Afganistan ve İran'da faaliyet göstermesine karar verildiğini rapor ederler. Yani İttihatçıların cihangir liderleri Mustafa Suphi'nin bilgisi dâhilinde Bolşeviklerle görüşmekte ve görevler üstlenmektedir.

Dolayısıyla 1920 Mayıs ve Haziran aylarında İttihatçıları hedef alan bir tasfiye sürecinden ziyade, Bolşevikler, Mustafa Suphi çevresi ve İttihatçılar arasında cereyan eden bir görüşme, uzlaşma ve görev dağılımından bahsetmek daha anlamlı görünüyor. Nitekim tüm bu çevreler 1-7 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Komintern'in Doğu Halkları Kurultay'ında temsil edilirler.[268] Burada milliyetçi ve komünist unsurların anti-kolonyalist ve anti-emperyalist bir eksende işbirliği yapmasına yönelik görüşler kabul edilir. Doğu Halkları Kurultayı'nda alınan kararlar bir anlamda komünist ve radikal İttihatçı unsurlar arasında pratik olarak hayata geçen işbirliğine siyasal ve ideolojik bir zemin sunmuştur. 1919 yılından itibaren sol çevreler arasında gelişen karmaşık ilişkiler ağı ve işbirliği, Eylül 1920'de Bakü'de zirve noktasına ulaşmış, ancak bundan sonra hızlı bir çözülme sürecine girmiştir. Bu sürecin işgal İstanbul'u ve burada gelişen direniş hareketi açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu sorularını bir başka çalışmada ele almaya çalışacağım.

---

268 İttihatçıların ve Enver'in Doğu Halkları Kurultayı'ndaki rolü için bak. Alp Yenen, "The Other Jihad: Enver Pasha, Bolsheviks, and Politics of Anticolonial Muslim Nationalism during the Baku Congress 1920," T. G. Fraser (der.) *The First World War and Its Aftermath,* (London: Ginko Library, 2015), s. 273-293.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE), Paris

E – Levant, 1918-1929

Cilt: 94, Karton: 308, Dosya: 1

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Dahiliye Vekaleti (DH), Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (KMS)

Belge No: 52-4/35

Public Record Office, Foreign Office Catalogs (FO), Londra

Belge No: 371/5089; 371/5165; 371/5178; 371/6474; 371/5293; 371/9113

Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), Paris

20 N 167

Belge No: 57/2.

20 N 1106

Belge No: 38/4/1

Türkiye İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Ankara

Belge No : 34/8 ; 42/153; 42/159; 43/8; 48/27; 57/124; 60/55; 70/3 ; 70/2; 263/33; 299/34

Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı Komintern Arşivi (TÜSTAV Komintern Arşivi), İstanbul

CD: 24, Dosya: 31-36, No: 88-90; CD: 2, Dosya: 2-36, No: 468-472

RGASPI [Rusya Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi], f. 495, op. 266, d. 12.

Süreli Yayınlar

Alemdar

"Grev Devam Ediyor," 13 Mayıs 1920, s. 4

Endüstri: Fen, Sanat ve Teknik Dergisi,

İ. P. E. [İbrahim Pertev Endüstri], "Gerçekleşen İstek!", Şubat 1946, Yıl: 31, No: 6, s. 146.

İfham

"Türkiye İşçi Derneği," 15 Aralık 1919, s. 4

İkdam

"Sosyalist Partileri Birliktir," 30 Ekim 1919, s. 2

"Tramvay Amelesi Tatil-i Eşgal Edeceklerini Söylüyorlar," 10 Nisan 1920, s. 2

"Tramvay Amelesi Bugün Tatil-i Eşgal Ediyor," 11 Mayıs 1920, s. 3

İleri

"Menfi ve Sosyalist Arkadaşlara," 8 Şubat 1919, s. 3

"Mesai Fırkası," 4 Mart 1919. s. 4

"Sosyalist Birliği," 29 Ekim 1919, s. 3

"Ameleden Bir Mebus," 24 Aralık 1919, s. 1-2

"Türkiye Sosyalist Fırkası,"10 Mart 1919, s. 4

Le Moniteur Oriental

"La Defense Nationale,", 1 Şubat 1913, s. 1

Meslek

"Meslek-i Temsilcilik Ne Demektir," no: 1, 15 Aralık 1924, s. 5-6

"Tramvay Amelesi," 28 Nisan 1925, s. 5.

Tevhid-i Efkar

"Amele Kongresi," 10 Mart 1922, s. 1-2

"Amelemizin İttihadı," 4 Ocak 1923, s. 3

Bibliyografya

Abrahamian, Ervand, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton ve New Jersey: Princeton University Press, 1982.

Akal, Emel, "Mustafa Suphi," Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt 8: Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 138-164.

Akal, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2008.

Akal, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Akbulut, Erden (der.), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer. Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş, 1918-1919*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Alkan, Mehmet Ö., "Bir İttihat Terakki Muhalifi Olarak Liberal Sosyalist Hilmi," *Tarih ve Toplum*, no: 81, Eylül 1990, s. 41-47.

Aslan, Betül, *Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov, 1920-1923*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

Aslan, Betül, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma," *Atatürk Dergisi*, 4/1, 2004, s. 29-63.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Aslan, Yavuz, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakü-1920)," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no: 6, 2002, s. 31-52.

Aslan, Yavuz, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 – Bakü)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Atasoy, Emel Seyhan and Meral Bayülgen (eds.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilâtlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi). (Tutanaklar-Belgeler). Bakü 10-16 Eylül 1920*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2008.

Avagyan, Arsen, *Karanlıkta Kalmış Bir Eylemci: İttihatçı Komünist Salih Zeki (Kuşarkov)*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020.

Aydın, Mesut, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, "Millî Kongre ve Faaliyetleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1988, cilt: 3, no: 7, s. 197-212, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-07/milli-kongre-ve-faaliyetleri

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.

Belli, Mihri, *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanlar Tanıdım*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1989.

Benlisoy, Foti ve Y. Doğan Çetinkaya, "Erken Dönem Müslüman/Türk Sosyalizmi ve İştirakçi Hilmi", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, cilt: 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 165-183.

Benlisoy, Stefo," Türkiyeli Spartakistler ve *Kurtuluş* Dergisi", Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora ve Murat Koraltürk (der.) *Mete Tunçay'a Armağan*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 461-497.

Benlisoy, Stefo, Marangoz, Doğramacı ve Dülgerlerin "Aghios Pandeleimon' Cemiyeti ve eki Stefanos Papadopulos'tan Nikos Yanyos'a yazılmış mektup, Beynelmilel İşçiler İttihadı, İstanbul: İletişim yayınları, 2016, s. 199-215.

Benlisoy, Stefo, *İstanbul'un Irgatları. II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, İstanbul: İstos Yayınları, 2018.

Cerrahoğlu, A., *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: May Yayınları, 1975.

Criss, Nur Bilge, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964.

Çetinkaya, Y. Doğan, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi," Mehmet ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (der.) *Mete Tunçay'a Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 499-536.

Çetinkaya, Y. Doğan, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Çukurova, Bülent, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara: Ardıç Yayınları, 1994.

Dadrian, Vahakn N. ve Taner Akçam. *Tehcir ve Taktil. Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları. İttihat ve Terakki'nin Yargılanması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Demirel, Yücel, *TKP M K 1920-1921. Dönüş Belgeleri – 1*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.

Dumont, Paul, *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, İstanbul: ISIS, 1997.

Erdal, Serkan, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no: 19 (1), 2015, s. 163-178.

Erdem, Hamit, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.

Erdinç, Erol Şadi, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları III: Ankara İstiklâl Mahkemesi ve Siyasî Yargılama, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Erişçi, Lütfü, "Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi," *Sosyal Tarih Araştırmaları*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2003, s. 89-114.

Gökay, Bülent, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Gürbüz, Musa, *Karakol Cemiyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1987.

Gürel, Burak ve Fulya Özkan, "İsmail Bilen (Laz İsmail)," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, cilt: 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 294-309.

Güzel, Şehmus, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 803-830.

Harris, George S., *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford: Hoover Institution Publication, 1967.

Hiçyılmaz, Ergun, *Türk Devrimi'nde Bir Gizli Örgüt: Karakol*, İstanbul: Destek Yayınevi, 2012.

Hikmet, Affan, "Türkiye Komünist Partisi Milli Azadlık Savaşı Devrinde," Erden Akbulut (haz.) *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006, s. 9-42.

Himmetoğlu, Hüsnü, "Milli Mücadele Esnasında İstanbul'daki Gizli Kurullardan M.M. Grubu ve Gerçek Yüzü." *Yakın Tarihimiz*. cilt: 3. sayı: 32, 4 Ekim 1962, s. 165-167.

Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Cilt: 1*, İstanbul: Ülkü Basımevi, 1975.

Hobsbawm, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl.1914-1991. Aşırılıklar Çağı*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.

Ilgaz, Hasene, "Milli Mücadele'de Varlığı Gizli Kalan Bir Cemiyet: Kara-kol Cemiyeti," *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1 Ocak 1981, no: 17, s. 13-14.

Ilıkan, Selma ve Faruk Ilıkan (der.), *Ankara İstiklâl Mahkemesi: Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davasına Ait Resmi Zabıtlar*, İstanbul: Simurg Yayınları, 2005.

İleri, Rasih Nuri (ed.), *40'lı Yıllar-5: "İfşa Ediyorum": Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık, Kazım Alöç; Savcı Konuştu, Söz Sanığındın, Mihri Belli*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006.

İleri, Rasih Nuri (haz.), *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-Şubat 1920. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Organı*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2007.

İşlet, Banu ve Cemile Moralıoğlu Kesim (der.), *Haziran-Eylül 1920. Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı* İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2018.

Karakışla, Yavuz Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri," *Toplum ve Bilim*, no: 78, Güz 1998, s. 187-208.

Karayaka, Ali, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016.

Kip, M. Kazım (Vanlı Kazım), "Anılarım," Erden Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006, s. 79-94.

Koçer, Kemal, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul. İşgal Senelerinde M.M. Grubunun Gizli Faaliyeti*, İstanbul: Vakit Basımevi, 1946.

Kocaoğlu, Bünyamin, *Mütareke'de İttihatçılık. İttihat ve Terakki Partisi'nin Dağılması*, İstanbul: Temel Yayınları, 2006.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Minassian, Taline Ter, *Komintern'in Seyyar Militanları* (İstanbul: Yordam Kitap, 2019).

Özel, Sabahattin ve Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003.

Özkan, Asaf, "Arkadaşlarının Kaleminden Mim Mim Grup Reisi Topkapılı Mehmet Bey", *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no: 10, 2013, s. 29-62.

Özkan, Asaf, *İşgal İstanbul'unda İstihbarat ve Eylem Mim Mim Grubu*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2015.

Polat, Nazım H., *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Polat, Nazım H., "İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı ve 'Talimatnamesi," *Tarih ve Toplum*, cilt: 13, no: 77, Mayıs 1990, s. 282-285

Semiz, Yaşar ve Ömer Akdağ (der.), *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011.

Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969.

Sertel, Savaş ve Şahin Yedek, "İttihat ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal'in Hayatı ve Faaliyetleri." *Tarih Okulu Dergisi*, 2015, no: 24, s. 377-403.

Silier, Orhan, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü," Tarih ve Toplum, sayı: 79, (Temmuz 1990), s. 24-30.

Suny, Ronald Grigor, *Bakü Komünü, 1917-1918*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2019.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: Rafet Zaimler Yayınevi, 1958.

Şişmanov, Dimitır, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi (1908-1965)*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası.* Anlatan: Emekli Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk (Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı), İstanbul: Çınar Matbaası, 1969.

Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967.

Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar: Karakol Cemiyeti, Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Yeşilordu Cemiyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

TKP MK Sekreteri İsmail Bilen, Kısa Biyografi, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.

Togan, Zeki Velidi, Hâtıralar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Topçuoğlu, İbrahim Sırrı (der.), *Savaş Yarası: Anı 1*, İstanbul: Güryay Matbaası, 1977.

Tuğsavul, Burhan (der.) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları, 28-29 Ocak 1921'i Unutma*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt 2: Mütareke Dönemi, 1918-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Tunçay, Mete, "Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi," *Milliyet Sanat Dergisi*, Ocak 1978, s. 25.

Tunçay, Mete, "Mesaî" 1920 Halk Şûralar Fırkası Programı, Ankara: AÜSBF Yayını, 1972.

Tunçay, Mete ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar I, 1908-1925*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete, *1923 Amele Birliği*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete ve Erden Akbulut, *Beynelmilel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne, 1919-1926, 1. Cilt 1919-1923*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2013.

Tunçay, Mete ve Eric Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1879-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Ülker, Erol, "Mayıs 1920 Tramvay Grevi: Türkiye Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme," *Kebikeç*, no: 36, Aralık 2013, s. 243-257

Ülker, Erol, "Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi Üzerine Yeni Bilgiler," *Toplumsal Tarih*, No: 249, Eylül 2014, s. 69-73

Ülker, Erol, "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler," *Kebikeç*, No: 41, Haziran 2016, s. 67-94.

Üstüngel, S. [İsmail Bilen], *TKP. Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, İstanbul: Alev Yayınları, 2004

Yalçın, Hüseyin Cahit, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2002.

Yel, Selma, "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi," *Askerî Tarih Bülteni*, no: 35, Ağustos 1993, s. 222-223.

Yenen, Alp, "The Other Jihad: Enver Pasha, Bolsheviks, and Politics of Anticolonial Muslim Nationalism during the Baku Congress 1920," T. G. Fraser (der.) *The First World War and Its Aftermath*, (London: Ginko Library, 2015), s. 273-293

Yenen, Alp, "Bir Heyet-i Sefaret Değil Bir İhtilal Heyeti: İttihatçılar ve Asya'da Devrimci Diplomasi," Erden Akbulut ve Erol Ülker (der.), *100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020, s. 132-167.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.

Yıldırım, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922). Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Yılmaz, Yunus, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, İstanbul: İleri Yayınları, 2014.

Zeki Cemal, "Memleketimizdeki Amele Hareketlerinin Tarihi," Mustafa Şahin (yay. haz.), *Toplumsal Tarih*, sayı: 41, cilt: 7, Mayıs 1997, s. 26-32.

Zengin, Ersoy, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri," *Belgi*, Sayı: 13, Kış 2017/1, s. 442-469.

Zürcher, Eric Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

MÜTAREKE'NİN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DA DİRENİŞ VE SOL, 1918-1920

Bu çalışma, İstanbul'da İttihatçı, komünist ve sosyalist çevreler arasında 1919 yılından başlayarak farklı düzeylerde temaslar kurulduğunu ve karmaşık bir ilişkiler ağının ortaya çıktığını göstermektedir. Söz konusu olan yalnızca kendi hiyerarşileri olan siyasal parti ve gruplar değil, aynı zamanda bu parti ve grup üyelerinin parçası olduğu, bir dereceye kadar birbirini tanıyan ve beraber çalışma gündemi olan bir "sol" çevredir ki, direniş hareketinin İttihatçı geçmişe sahip kimi radikal unsurları da bunun bir parçasıdır.

SOSYAL TARİH YAYINLARI

2019 THG 0402050 RVY

ISBN: 978-605-4513-54-3